

Arbetarrörelsens män och kvinnor 1881-2003

En krönika över arbetarrörelsens 1880- och 1900-tal

Sammanställd av John Rosén

Arbetarrörelsens män och kvinnor 1881–2003

Omslagsbild: Brantingmonumentet i högrelief på Norra Bantorget i Stockholm

Foto: Lennart Gagnefjord, Kungsängen

© John Rosén, 2004

Tryck: Weinco Grafiska AB, Malmö

ISBN: 91-631-4814-5

FÖRORD

Svensk arbetarrörelse har verkat i två sekel och är inne på det tredje. Som framgår av innehållet har såväl socialdemokratiska partiets som landsorganisationens män och kvinnor utträttat en hel del från begynnelsen. En viss begränsning av det tillgängliga materialet har dock måst göras.

Jag har försökt ge läsarna en resumé över vad som skulle kunna kallas: *En krönika över arbetarrörelsens 1880- och 1900-tal.*

Huvudtemat i innehållet är som framsidan visar, med Brantingsmonumentet på Norra Bantorget och namnen som här är nämnda. Branting övergav en akademisk bana för att i stället ställa sig i spetsen för en hunsad arbetarklass.

Herman Lindqvist kom från det privata näringslivet som möbelsnickare i Arboga. Det två blev två starka företrädare för den nybildade arbetarrörelsen. Socialdemokratiska partiet bildades 1889 och Landsorganisationen 1898.

Fredrik Sterky utnämndes till LO-ordförande 1898 men avled hastigt i januari 1900, varefter Herman Lindqvist tillträdde och höll denna betydelsefulla position fram till 1920.

Socialdemokratins grundare och främste eldsjäl, August Palm (1849–1922) står staty utanför LO-borgen, ett stenkast från Brantingsmonumentet på Norra Bantorget i centrala Stockholm. Palm har en given plats i denna begränsade volym. Som också framgår berörs socialdemokratiska Postklubben med några avsnitt ur dess 50-års verksamhet (1903–1953).

När 1900-talet bröt in var vårt land ännu ett utpräglat fattigt jordbrukarland med sociala missförhållanden, långa arbetsdagar och låga löner. Landet leddes av en trött och gammal kung.

Läs innehållet med kritiska ögon.
Jag är tacksam för påpekanden.

Mälarhöjden/Stockholm, 2004

John Rosén

Krönikans författare

John Vilhelm Rosén – född 1922, uppvuxen i Älvsbyn i Norrbottens län. Flyttade 1945 till Stockholm. Posttjänsteman. Genomgick ABF/LO-distriktets aftonskola 1945–1947.

Mångårig klubbordförande vid postterminalen Stockholm Ban 1955–1982. Förbundsråd 1966–1969, vice ordförande i Postförbundets Stockholmsavdelning 1968–1971. Förbundsstyrelseledamot 1969 innan Postförbundet fusionerades 1970 med det nybildade Statsanställdas Förbund. Redaktör för Postmännens Tidning 1962–1969. Kommunfullmäktige 1970–1988. Aktiv inom villa- och hembygdsrörelsen. Medlem i den lokala partiorganisationen i Mälarhöjden sedan 1960.

Utgivna böcker:

- Norrbotten i våra hjärtan (1992)
- Alfred Nobel hans far och hans bröder (1996)
- Arbetarrörelsens män och kvinnor 1881–2003 (2004)

Boken »ARBETARRÖRELSENS MÄN OCH KVINNOR 1881–2003» kan beställas genom :

John Rosén
Hägerstensvägen 323
129 41 Mälarhöjden
Tfn: 08-6468111

alternativt via e-post, se hemsida på Internet:
<http://biphost.spray.se/john.rosen/>

Innehåll

	sid
□ Förspel 1848	6
□ Sådant var samhället	7
□ Den stora Stockholmsstrejken 1881	8
□ Mäster Palm tar ordet 1881–1882	9
□ En rörelse byggs upp 1883–1885	11
□ Arbetarna möter socialismen	12
□ Social-Demokraten startar 1885	15
□ Arbetets söner	16
□ Svälttullarna 1886–1888	18
□ Förföljelse och splittring 1886–1888	19
□ Arbetarepartiet bildas 1889	21
□ Vår första 1 maj 1890	23
□ Den moderna socialismens föregångare	24
□ Hur det Soc:dem. partiet bildades 1889	27
□ Visst var Branting republikan!	29
□ Hj. Brantings jungfrutal i 2:a kammaren 1897	32
□ Fackligt 90-tal – Landsorganisationen 1898	33
□ Ungdemokraterna 1903	34
□ Unionsupplösningen 1904–1906	35
□ Medborgarrätt för män 1907–1908	36
□ Skärpt facklig kamp 1903–1908	37
□ Kampen om demokratin 1908	38
□ Storstrejken 1909	44
□ Storstrejkens avveckling 1909–1910	45
□ Från storstrejk till världskrig 1910–1914	46
□ Världen i brand 1914	48
□ Internationalens kris 1914–1917	48
□ Socialdemokratin i regering 1917	50
□ Rösträtt är inte någon rätt!	51
□ Demokratins genombrott 1918–1920	52
□ Socialistministär 1920	53
□ Oroliga efterkrigsår 1921–1923	55
□ Hövdingen går bort 1925	56
□ Kosackvalet 1928	58
□ Bolsjevikstriden	59
□ Ådalskravallerna 1931	60
□ Donationer till arbetarrörelsen	62
□ Folkrörelserna	64
□ Varför heter det höger och vänster i politiken?	64
□ Socialdemokratiska statsministrar	66

□ De folkvalda – Kvinnor i riksdagen	67
□ Kvinnor i den tidiga svenska arbetarrörelsen	71
□ Biografier	74 – 120
□ August Palm	75
□ Hjalmar Branting	78
□ Tage Erlander	112
□ Olof Palme	115
□ Olof Palme – Några av de allra bästa citaten	121
□ Andra citat av lärda män och kvinnor	123
□ Rudolf Meidner, löntagarfondernas skapare	125
□ Milstolpar i svensk lagstiftning	127
□ Ett unikt fackligt samgående/fusion 1970	130
□ Soc:demokratiska Postklubbens bildande	132
□ Postklubbens första och senare förtroendevalda	139
□ 11 fackliga decennier som revolutionerat Sverige	142
□ Folkrörelserna	143
□ Unika sociala åtgärder av postmännen	143
□ Ond bråd död	145
□ Decenniekrönika 1900–1909	146
□ 1900-talet: fakta om 1:a världskriget 1914–18	150
□ Reformpolitiken fortsätter 1938	156
□ Andra världskriget 1939–45	158
□ Marshallhjälpen och Kominform 1947	163
□ Arbetarrörelsens två grenar	165
□ Arbetarrörelsens efterkrigsprogram	166
□ Skördetiden 1945–1960	169
□ Striden om ATP 1957–1960	171
□ Två intressanta decennier 1950–1970	174
□ Regeringsskifte 1976–1982 & 1991–1994	184
□ Landsorganisationen (LO)	190
□ Att citera nobelpristagare	192
□ Hjalmar & Anna Branting	193
□ Sammanfattning	194
□ Litteraturkällor	196

Det bör noteras att fotografierna på de allra äldsta biografierna har hämtats ur Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Upplands-gatan 4, Stockholm. Även texterna är reviderade.

FÖRSPEL

Vår tids arbetarrörelse börjar kring Karl Marx och Kommunistiska manifestet (1848). I februarirevolutionen i Paris 1848 framträder arbetarklassen som självständig politisk faktor.

1864 bildar Marx Internationella arbetarassociationen (Första Internationalen), upplöst 1876.

1867 utkom hans verk *Kapitalet* del 1.

1871 nedslogs Parisarbetarnas socialistiska försök *Kommunen i blod* och ohyggliga straff.

Sverige var ännu för 100 år sedan i stort ett jordbruks- och hantverksland. 1846 upphävdes skråsystemet i princip och dess arbetarkrafter flyttade ut i den fria konkurrensens osäkerhet i ett samhälle utan socialvård och skyddslagar. 1847 fick Sverige en första mera enhetlig fattigvårdslag. 1862 införde en ny kommunallag enhetliga val men med inkomstgraderad rösträtt. 1865 avskaffades den gamla fyraståndsriksdagen och 1866 valdes vår första tvåkammarsriksdag, ännu vald med inkomststreck. I båda fallen saknade arbetarnas massa rösträtt.

Bokhandlare Pehr Götrek översatte 1831 utopisten Saint-Simon och 1848 Kommunistiska manifestet.

I någon mån självständigt framträder Sveriges arbetare 1845 i s.k. bildningscirkel för arbetare och 1846 med vår första, ännu existerande, fackförening: Typografiska föreningen i Stockholm. (Svenska Postförbundet endast några år senare.)

1848 bildades liberala "reformsällskap", vilka på en kongress i Örebro 1849 krävde rösträtt för varje man från 21 år, var mans röst. Med 1850-talet uppstod liberala "arbetareföreningar". Ett 50-tal lär ha bestått en bit in på 1900-talet: de sysslade mest med självhjälp och föreläsningsverksamhet.

Spontana arbetskonflikter uppstod med 1850-talet landet runt. En mängd hungerupplopp 1855 straffades hårt. 1879 inträffade sågverksarbetarnas ryktbara svältstrejk i Sundsvallsdistriktet, sprängd med militär. Strejken hade frikyrklig ledning.

1870 hölls i Stockholm ett första nordiskt arbetarmöte av liberal typ. 1879 samlades i Stockholm på liberalt initiativ och med övervägande liberal anslutning det första svenska arbetarmötet. Det stod ännu tveksamt till strejkrätten men krävde allmän rösträtt. Ytterligare tre sådana arbetarmöten hölls, det sista 1890.

SÅDANT VAR SAMHÄLLET

Sverige under senare hälften av 1800-talet var orättvist. Exploateringen av järn-, stål-, och virkesindustrin (också pappers-) hade skapat en ny överklass. De som blivit rika var industriägarna, de högre ämbetsmännen och den gamla jordägande adeln. Nya mellangrupper hade också uppkommit, det var småföretagare inom handel och industri samt tjänstemän inom olika näringar. De stora förlorarna var industriarbetarna. De var en stor, ny grupp som växte snabbt. Småbönder, lantarbetare och andra fattiga flyttade från landsbygden till städerna för att arbeta på industrierna. År 1870 utgjorde industriarbetarna 21 % av den yrkesverksamma befolkningen, år 1920 hade den siffran stigit till 43 %. Många arbetare var barn, under fjorton år och 11-12 timmars arbetsdag var inte ovanligt. De fattiga var helt utestängda från sjukvården och saker som sjukkassa och arbetslöshetsunderstöd existerade inte.

Människorna fick lita till soppkök, fattighus och allmosor. Många arbetare hyrde sina bostäder av arbetsgivarna och skötte de sig inte kunde de bli vräkt. Arbetsplatserna var ofta livsfarliga och i takt med industrins expansion ökade dödligheten bland unga män i arbetarklassen.

De dåliga villkoren och känslan av att sitta fast i dem gjorde att arbetarna utvecklade en stark gemenskap. På 1860-talet började man så smått bilda fackföreningar. Det handlade bland annat om sjuk- och pensionskassor. Föreningarna låg åt det liberala hållet, socialismens tankar var alldeles okänd och främmande.

På 1870-talet utvecklades fackföreningsrörelsen till att mer och mer inrikta sig på att kämpa för bättre arbetsvillkor. De egentliga genombrotten kom emellertid först på 1880-talet, då socialismens mer radikala idéer började spridas.

Missnöjet får utlopp

Protester började höras här och var, arbetarna var missnöjda. Den första stora strejken kom 1879, i Sundsvall. Det var sågverksarbetare som fått lönerna sänkta p.g.a. nedgång på sågverksmarknaden. 5 000 arbetare på 22 sågverk gick ut i strejk – de ville ha lönen tillbaka. Sågverksägarna blev oroliga – de skulle förlora pengar – och telegraferade efter hjälp.

Hjälp kom från regeringen i Stockholm, 600 soldater och 6 kanonbåtar. Arbetarna blev hotade med att bli skjutna eller av med arbetet och sex dagar efter strejkens utbrytande var de tillbaka. Drygt 200 häktades eller vräktes från sina hem, övriga var tillbaka på arbetet, med samma dåliga lön som innan.

DEN STORA STOCKHOLMS STREJKEN □ 1881

Med 1880-talet sköt den moderna fackliga rörelsen fart i Sverige. Sommaren 1881 fick Stockholm sin första stora strejk. Den började i spontana arbetsnedläggelser av jordschaktare, bergsprängare och murare, som krävde högre lön och kortare arbetstid. De återgick dock i arbetet mot löften om lättnader. Men murarna fick inga lättnader, och då möttes man den 13 juni vid Lill-Jans för eventuellt fortsatt aktion. Mitt i mötet hördes hurrarop söderifrån och med en blå fana i spetsen kom 400 träarbetare, som också hade börjat strejka, utmarscherande från staden. Nästa dag formulerade byggnadsarbetarna på ett nytt Lilljans-möte sina krav, bl.a. arbetstiden nedsatt från 12–14 timmar till 10. En del företagare godtog nedsättningen. Hos andra fortsatte strejken. Efter två månaders strid fick arbetarna 10-timmarsdagen erkänd. Uppnådda löneförhöjningar gick där-
emot tillbaka. Men 1881 års byggnadsarbetarstrejk betydde en uppryckning och var en stor tilldragelse i svensk arbetarrörelsens historia.

1880 hade Stockholms snickeriarbetareförening bildats, räknad som den första verkliga fackföreningen bland huvudstadens träarbetare. Där diskuterades arbetstid, maskinernas nytta, frimåndag, spritvanor etc. 1882 bytte den namn till Stockholms träarbetareförening. Det var den som tog ledningen av strejken 1881.

1881 utkom en kortlivad tidning *Arbetaren*, som för första gången förordade uppläggning av en landsomfattande strejkkommitté för Sveriges arbetarklass.

Efter författningsreformen 1865 hade snart kampen för allmän rösträtt tagits upp, att börja med i krav på sänkta rösträttsstreck. 1882 godtog andra kammaren en motion om de ekonomiska streckens halvering. Motionen fälldes emellertid av första kammaren.

1881 antog riksdagen en första lag om minderårigas arbetstid: förbud för barn under 12 år i fabriks- och hantverksarbete.

Doktor Anton Nyströms 1880 grundade Stockholms arbetareinstitut vägrades 1881 ett av den liberale politikern Adolf Hedin föreslaget kommunalt anslag. Ett stort arbetarmöte protesterade, och en ung student Hjalmar Branting räddade institutet med en gåva på 3.000 kr av ett just erhållet farsarv.

MÄSTER PALM TAR ORDET ▫ 1881 – 1882

Palms inträdde i den socialdemokratiska världen, var hetsig och utmärkande för denna agitator som brann av lidelse för socialismen.

En 32 årig skånsk skräddargesäll August Palm, som i 12 år arbetat i Tyskland och Danmark och blivit medlem av Marx Internationella arbetarassociation, återkom hösten 1881 till Sverige och slog sig ned i Malmö. Där höll han sig att börja med lugn och strävade i yrket och försörjningen. Att han flyttat över hade berott på att i dansk press refererats »socialistiska» möten i Malmö, hållna av Malmö liberala arbetareförenings ledande man redaktör J.B. Westenius. Palm kom snart underfund med, att den av W. företrädde »socialismen» var ett »kolossalt misstag».

Nej, Palm fann tiden inne att tala om för Malmö vad *socialismen* verkligen var, och nu kunde han inte sitta kvar på skräddarbordet utan hyrde stora salen på ett litet hotel, Stockholm, där han den 6 november 1881 höll sitt första socialistiska föredrag, det första moderna socialistföredraget i Sverige, därmed inledande den svenska socialdemokratins historia.

Publiken, 130 personer, var övervägande borgerlig: hantverkare, fabrikerer, lärare och tidningsmän. Mötet väckte uppmärksamhet, pressen var i stort sett vänlig, tog knappast ännu Palm på allvar. Snart skulle tonen bli en annan. Palms föredrag »Vad vilja socialdemokraterna?» skulle vara det första i en serie och bemötte inledningsvis de gängse invändningarna mot socialismen, som denna tid ännu hade en klang av sammansvärjning och våld och nihilism — samma år hade man ju upplevat nihilismordet på ryske tsar Alexander II. Och Anton Nyström hade alldeles nyss talat i Malmö mot den socialistiska rörelsen. Palm var försiktig i tonen, han hade f.ö. fått sin socialism från den moderata lassal-

leanska rörelsen, och politiskt talade han framförallt för rösträtten som vägen till arbetarnas frigörelse.

Han höll ytterligare fyra möten i Malmö och samlade en agitationskommitté, som manade arbetarna att grunda föreningar och sända ombud till en kongress för att bilda ett allmänt svenskt arbetarförbund. Själv reste Palm nu ut på sin första »stora agitationsresa», efter några utflykter till Lund och andra närliggande orter. Hans avfärd från Malmö till Linköping den 14 december uppmärksammades i Malmöpressen – nästan som en kunglig persons.

Palm reste därefter vidare till Stockholm där han vägrades en redan hyrd lokal. Han utlyste då ett möte annandag jul i det fria vid Lill-Jans och fick 1.000 åhörare och maningen från Malmö antagen.

Den 30 december talade han i Ladugårdslandsteatern. Där beslöts grunda ett svenskt arbetarparti och utge en tidning. Den kom 1882 i ett enda nummer och hette Sverige. Palm fortsatte sin propagandaresa till Göteborg.

Den 19 februari 1882 bildade han *Malmö Allmänna svenska arbetarförening*, den första socialistiska arbetarassociationen i Sverige. Den utfärdade kallelse till en kongress som dock inte blev av. Och så dog även associationen.

Den 4 mars utgav Palm sin första tidning: Folkviljan. Den gick – i en första period – oregelbundet t.o.m. den 17 februari 1883. I augusti 1882 framlade han på ett tredje möte i Stockholm ett tryckt program, en översättning av den tyska socialdemokratin från Gotha-kongressen 1875.

Kommittén från Ladugårdslandsteatern publicerade 1882 *Program och stadgar för fackföreningar för arbetare*. Det spreds landet runt och blev vägledning för flera fackföreningars stadgeförfattare.

1882 bildades den radikala studentföreningen Verdandi i Uppsala, med fil. stud. Karl Staaff som initiativtagare.

I Socialdemokratiska Postklubben i Stockholm, som startades 1903, framgår det av protokollen att Palm ofta var en inbjuden talare.

EN RÖRELSE BYGGS UPP ◻ 1883 – 1885

1883 bildades i Stockholm *Fackföreningarnas centralkommitté*. Stockholms träarbetarefackförening tog initiativet och enligt stadgarna – som godkändes den 28 juni – skulle kommitténs uppgift vara “att förena de olika yrkenas utövare till ett verkligt starkt arbetareparti med syftemål att enigt verka för sådana reformer, som är nödvändiga för en på förnuftsensliga grunder ordnad samhällsutveckling, att sätta sig i förbindelse med liknande kommittéer och fackföreningar i in- och utlandet, att anordna arbetarmöten, vilka förmedelst diskussioner och föredrag är ägnade att utreda och klargöra de viktigaste samhällsfrågor samt att befordra spridning av sant frisinnade tidskrifter”. Man talade för arbetstidsförkortning till tio timmar om dagen, för en sanitär utformning av arbetslokaler, för förlikningsnämnder mellan arbetsgivare och arbetare, för en humanare strafflagsstiftning och allmän rösträtt vid politiska och kommunala val. I centralkommittén, där socialister och liberaler stred om makten, ingick representanter för träindustriarbetarna och för skrädderi-, skomakeri- och plåtslagerifackföreningarna.

1885 antogs ett nytt program med socialistiska klassynpunkter och vid nyval 1886 startade K.P. Arnoldsson en radikal tidning *Tiden* med bl.a. Adolf Hedin, August Strindberg och Knut Wicksell som medarbetare och Hjalmar Branting som dess utrikesredaktör. Fackföreningarnas centralkommitté antog 1885 *Tiden* som sitt organ, och då Arnoldsson nu avgick, tillträdde Branting som dess redaktionelle ledare. Men nyåret 1886 gick tidningen omkull.

I januari 1883 bildade August Palm i Malmö »sektion N:o 1» av Socialdemokratiska arbetarepartiet. Den 29 juli bildade han i Stockholm föreningen *Sveriges självständigt förenade arbetare*, vilken dock snart dog. Den 29 oktober 1884 framlade han det första socialdemokratiska rösträttsprogrammet.

Palm bekämpade dessa år livligt »brännvinskungen» L.O. Smiths liberala s.k. arbetarringar av 1883, en konsumentkooperation avsedd som motvikt mot den socialistiska propagandan. Fackföreningarnas antal ökade alltjämt. Med 1880-talet började arbetarna även organisera sig politiskt i lokala arbetarklubbar, en 1882 i Norrköping, flera 1884: i Stockholm, Göteborg, Sunds-

vall etc. Efter en schism med meningsfränderna i Malmö flyttade Palm socialdemokratins högkvarter till Stockholm.

L.O. Smith, som var affärsman och politiker, levde under 1800-talets senare hälft och dog år 1913. Han grundade Reimersholms Spritförädlings Aktiebolag och bedrev sprittillverkning på Reimersholme i Stockholm. År 1917 nationaliserades den svenska alkoholindustrin. Aktiebolaget Vin- och Spritcentralen, numera V&S, bildades samma år.

ARBETARNA MÖTER SOCIALISMEN

När man läser dessa skildringar, tycker man att dessa förtryckta människor borde ha upplevt socialismen som ett evangelium. Så var inte alls fallet. Att arbetarrörelsen möttes av motstånd från dem som kände sina privilegier hotade var ju självklart. Men hur kunde det komma sig att som Per Olof Enqvist skildrat i sin bok "Musikanternas uttåg" arbetarna själva var så tveksamma, ja rent av hatfyllda mot de socialistiska agitatorerna?

En del av förklaringen är en befogad rädsla för förföljelse och repressalier mot var och en som visade intresse för arbetarrörelsen och dess tidningar. I de krökta ryggarnas samhälle var det inte så lätt att sätta sig upp mot brukspatronen och hans hejdukar, till vilka ofta länsman och polis hörde.

Ofta fick socialisterna hålla sina möten på landsvägen. Åhörarna var nog med på noterna så länge som talaren uppehöll sig vid nöden och eländet bland arbetarna. De kände igen sin egen situation. De hade nog inte heller mycket att invända mot de försök till förklaringar som agitatorerna gav. Det var lätt att acceptera att prästerna hade fel när de påstod att det var i enlighet med Guds ordning att det fanns fattiga och rika. Så kunde en barmhärtig Gud inte ha menat. Nej, då var det mera sannolikt att fattigdomen var ett människoverk.

Orättvisorna berodde på hur samhället var organiserat. Det bestående samhället gav de för tillfället maktägande en möjlighet att beröva arbetarna frukten av deras arbetsinsatser. Men eftersom denna ordning var skapad av människor skulle den också kunna ändras av människor. Slöt sig arbetarna samman skulle de överta makten. Det var dock arbetet som var källan till

all rikedom. Sinade den källan, skulle det snart vara slut på de rikas makt och härlighet.

Ofta talade de socialistiska agitatorerna samma språk som väckelsepredikanterna. De underströk vikten av det personliga avgörandet: "Det är på dig det beror. Går du samman med dina likar kan du skapa ett samhälle präglad av rättfärdighet och frihet."

Socialismens tidiga agitatorer — som exempelvis August Palm, som på teckningen håller föredrag från en båt i Arbogaån — möttes inte sällan av misstro också från arbetarnas sida. Den vision de gav av ett rättfärdigt och av frihet präglad samhälle tycktes alltför fjärran för många som kom för att lyssna. (Teckning från originalupplagan av August Palms bok - "Ur en agitators liv").

Det var här som tvivlet satte in hos arbetarna. Skulle de från samhället utestängda, utan pengar, rösträtt och kunskaper verkligen kunna erövra samhället? Drömmarnas rike låg för långt borta från den verklighet man kände till.

Fackföreningsrörelsens kamp för några örens löneförhöjning och mänskligare arbetstid hade lättare att vinna förståelse. Det facket sysslade med låg människorna närmare än det socialistiska budskapet. Några örens löneförhöjning, någon halvtimmes kortare arbetsdag — det var saker som rörde arbetarnas dagliga liv. Och ännu viktigare: förändringarna föreföll ligga inom möjligheternas gräns, bara man höll ihop. Facket lärde dem att förstå vad solidariteten betydde: att kämpa

tillsammans, att hjälpa varandra. Om man höll ihop, kunde man hävda arbetets värde och människans värdighet.

När man började förstå att det var detta som var socialismens budskap, började man lyssna på de agitatorer som man från början mötte med så mycken misstro och så mycket hat.

Men nog var kampen hård och bitter. Enqvist skildrar på ett nästan outhärdligt sätt vad som kunde möta en socialistagitator vid 1900-talets början.

Socialdemokratiens grundare och främste eldsjäl, August Palm står staty utanför LO-borgen, ett stenkast från Brantingmonumentet på Norra Bantorget. Palms staty restes 1978.

Skulptören heter Ture Johansson och Stockholms Arbetarekommun bidrog till uppförandet.

August Palm
Samtida träsnitt

SOCIAL-DEMOKRATEN STARTAR ◻ 1885

Hösten 1885 grundade August Palm i Stockholm en liten anspråkslös tidning, som han kallade *Social-Demokraten*, som man länge hade stora svårigheter att hålla vid liv men ur vilken med tiden utvecklades till den svenska arbetarrörelsens centralorgan.

Sommaren 1885 låg Palm på en agitationsturné i Norrland och återkom till Stockholm i augusti. Där höll Socialdemokratiska Klubben alltjämt sina små möten med 20-30 personer – som satt och »upplyste varandra», skriver Palm ironiskt i sina memoarer. Han ville vidga kretsen och skapa förbindelse till arbetarmassorna, föreslog därför offentliga möten i det fria och – att starta en tidning för den socialistiska propagandan. Förslaget mötte motstånd. Hur skulle en klubb på 40–50 medlemmar, på köpet nästan alla fattiga, kunna ge ut en tidning? Och förresten hade man ju en: Tiden. Men Palm och hans anhängare var inte nöjda med Tiden, de ville ha både fackföreningarna och deras tidning klart socialdemokratiska.

Palm genomdrev så i Socialdemokratiska Klubben, att man skulle avfordra Branting en officiell redaktionell förklaring, att Tiden vore för socialismen. Branting vägrade ännu, ansåg att det skulle skada enigheten i fackföreningsrörelsen. Då ansåg sig Palm löst från alla hänsyn, och den fredagen den 25 september 1885 utkom första provnumret av *Social-Demokraten*, 4 sidor stort och fyllt av propaganda. Det var tryckt i 5 000 exemplar på F Mällborns lilla tryckeri. Hela startkapitalet för tryck, redaktion, expedition, reklam etc. var 108 kronor. Provnumret skrev Palm alldeles ensam. Men han var inte vidare hemma i svenskan. Han lyckades få bistånd med utformning och korrektur av en ung radikal student Axel Lundeberg, tillsammans med vilken han f.ö. läste första korrekturet i andra klassens väntsal på Stockholms Centralstation.

Den 5 november kom ännu ett provnummer och den 13 november det första ordinarie. Fr.o.m. andra provnumret var Fredrik Sterky Social-Demokratens kassör och medarbetare. Palms redaktörslönen var att börja med 12 kr. i veckan. Men alla svårigheter övervanns av Palms och hans kamraters strålande offervilja och oövervinneliga tro på sin sak, på arbetarklassen och socialismen.

I S-D stod bl.a. : “När hela den svenska arbetarklassen har slutit sig samman och organiserat sig, då skall de som har makten bry sig om er begäran att få reformer genomförda, skydda ert arbete och skaffa er en sorgefri ålderdom.” I tidningen stod också att arbetarna måste börja intressera sig för politiken, ge ut tidningar och arbeta för allmän rösträtt. Social-Demokraten uppmanade folk att starta fackföreningar. S-D, som gavs ut i Stockholm, var inte den enda tidningen i sitt slag. Likasinnade produktioner fanns även i Göteborg och Malmö.

Uppmaningarna gjorde verkan och under 1880-talet bildades fackföreningar över hela Sverige.

August Palm var Social-Demokratens huvudredaktör 1885–86. Bland senare huvudredaktörer märks Hjalmar Branting, Per Albin Hansson, Gustav Möller, Arthur Engberg, Fredrik Ström och Zeth Höglund. Efter 1944 ändrades tidningens namn till Morgon-Tidningen (MT).

ARBETETS SÖNER

I Social-Demokratens första provnummer den 25 september 1885 avtrycktes första gången en sång *Till arbetarna*, som under namnet *Arbetets söner* snart skulle bli den svenska arbetarklassens egen kampsång, alltjämt vid sidan av Internationalen den mest sjungna.

Sångens författare Henrik Menander var född statarson i Fuglie i Skåne den 11 december 1853, blev korkskärare, vandrade som gesäll genom Europa, låg i Paris sex år, blev i Köpenhamn bekant med Palm och vunnit för socialismen. Menander, som sysslade med lyrik, fick i uppdrag att skriva en agitationssång, en sång »som vi kan sjunga när vi gör revolution», sade Palm.

Så skrev Menander sin sång, som sjöngs första gången den 2 augusti 1885 på Öresundsåtan under en utflykt av *Föreningen för Socialismens Udbredelse i Sverige*, Palms stödorganisation, samt första gången i Sverige i Kasinoträdgården i Malmö samma dag.

Menander blev senare medarbetare i *Arbetet* och skrev mängder av propagandavers i arbetarpressen. Han dog den 12 augusti 1917.

Till arbetarna!

Melodi: Upp genom luften, bort över haven.

Arbetets söner, sluten er alla
Till våra bröder i Syd och i Nord!
Hören I ej hur mäktigt de skalla
Ut över världen, befrielsens ord?

Ur den förnedrande
träldomens grift,
upp till en hedrande
ädel bedrift!

Oket, med påskriften: "bed och försaka!"
länge oss nedtryckt i mörker och nöd;
Människovärdet vi fordra tillbaka.
Kämpa för rättvisa, frihet och bröd.

Icke naturen hårdhänt har dragit
gränsen, som skiljer fattig och rik:
hjärtlöst har makten under sig slagit
alla dess gåvor, rovdjuret lik.

Mot den förödande
guldkalvens stod
kämpen med glödande
känslor och mod!

Käckt mot förtrycket ett värn vi oss dana,
stridsropet genom nationerna går.
Fylken er under vår enighets fana,
fällan ej modet, och segern är vår!

H. M-r.

SVÄLTULLARNA ◻ 1886 – 1888

Med jordbrukskris och sjunkande spannmålspriser börjar 1885 1880-talets stora tullstrid i en stark agitation från godsägare och storbönder för höjda spannmålstullar.

1887 ingavs ett flertal motioner kring detta i riksdagen. Första kammaren beslöt tullhöjningar, andra kammaren avsåg.

I gemensam votering segrade tullvännerna. Den frihandelsvänliga regeringen Themptander upplöste då andra kammaren och kunde efter valseger avvärja tullhöjningarna i en s.k. urtima, den s.k. majriksdagen. Även de ordinarie andrakammarvalen 1887 gav tillräcklig gemensam-voterings-majoritet för att uppväga första kammarens tullmajoritet.

Stockholm valde helt frihandlare, 22 man. Då upptäcktes emellertid, att en av dessa, ångköksföreståndare O. Larsson, hade en obetald skatt på kr. 11:58, som myndigheterna förbisett men som gjorde honom ovalbar. Valet överklagades och förklarades ogiltigt. I stället – förklarades 22 tullvänner valda.

Riksdagen 1888 införde så tullar på spannmål och fläsk, något som särskilt drabbade småfolket. Norrlands arbetare levde till stor del på det billiga amerikanska fläsket.

Socialdemokraterna förde en energisk kamp mot »svälttullarna».

Fackliga centralkommittén stadfäste 1886 ett nytt fackligt program med klarare utformade arbetarkrav. 1886 hölls den första skandinaviska fackföreningskongressen, i Göteborg. Den anslöt sig till det socialistiska programmet.

1886 bildades Sveriges två första fackförbund: Svenska typograf-förbundet och Sveriges postvaktbetjänte (vilket senare blev postmannaförbundet), 1888 Svenska järn- och metallarbetareförbundet och Svenska skoarbetareförbundet.

Under 1880-talets svällde antalet lokala arbetskonflikter starkt. I Göteborg etablerades 1886 en första svensk lockout, i blek- och färgeribranschen. Arbetarna var ännu för svagt organiserade och besegrades i den ojämna kampen.

Det finns mycket som tyder på att myndigheterna inte från början räknat med att socialdemokratin skulle kunna bli en makt i samhället. Rörelsens framgångar träffade de styrande som en blix från klar himmel, och i yrvaken förskräckelse grep man till

det vapen, som alltid legat makten närmast till hands – de brutala undertryckningsåtgärderna. “Till den svenska liberalismens skam måste konstateras”, säger Gerhard Magnusson, “att det var just under dess välde... som denna förföljelse först på allvar iscensattes mot en frambrytande frihetsidé. Den Örbomska munkorgslagen och den av Themptander utfärdade skärpningen av 'ordningsstadgan för rikets städer' tillhör båda dekadensliberalismens syndaregister, när den themptanderska regeringen föll och fick lämna plats för en ministär, som även till namnet var blodigt reaktionär.”

FÖRFÖLJELSE OCH SPLITTRING ▫ 1886 – 1888

Klimatet hade hårdnat för den unga socialdemokratin. Myndigheterna var uppskrämda och en förföljelseperiod satte in. Palm blev första offret. Han dömdes 1886 till 3 månaders fängelse för »smädliga yttranden om riksdagen». 1887 antog riksdagen en lagskärpning, en reflex av Bismarcks tyska »socialistlag».

Redan 1897 ådrog sig Axel Danielsson för förgripliga yttranden om myndigheter 22 månaders fängelse, i högsta instans mildrat till 18. Branting avtryckte i Social-Demokraten hans artikel om rättvisan och fick 3 ½ månader. Ytterligare fyra av rörelsens journalister tilldelades några månader var, och fritänkarrörelsens ledare Viktor Lennstrand ådömdes 3 månader för ett föredrag, Gud.

Bland Stockholms socialdemokrater utbröt 1886 öppen strid mellan två fraktioner, den ena ledd av Palm och Danielsson, den andra av en ung kontorschef Fredrik Sterky. Då den senare anmärkte på Social-Demokratens redigering och ekonomiska skötsel, exkluderades den av Palms fraktion men bildade då en egen organisation Socialdemokratiska samfundet och satte upp en egen tidning Nya Samhället. Inom kort enades man i en ny enhet: Socialdemokratiska förbundet. Nya Samhället lades ned. Social-Demokraten, vars redigering Palm lämnade den 9 nov. 1886, fick till ledning en redaktionskommitté, vari bl.a. Branting och Danielsson invaldes. Där blev snart för trångt för två så starka ledargestalter, och då Branting valdes till redaktionschef 1887, flyttade Danielsson till Malmö, där han grundade tidningen Arbetet.

1887 startade Göteborgs första socialistiska organ Folkets Röst med Pehr Eriksson som redaktör, 1888 Proletären i Norrköping med G. A. Rydgren. Båda tidningarna blev kortlivade.

En ung skomakeriarbetare F. V. Thorsson låg 1887 som agitator i Sundsvallsdistriktet men flyttade 1888 till Skåne och hjälpte Danielsson organisera detta distrikt.

I Malmö hölls 1888 en arbetarkongress, som beslöt utbygga den skånska socialiströrelsen till ett riksparti.

På Västkusten planerades ett Västra Sveriges arbetareförbund. 1888 bildades i Malmö Kvinnliga arbetareförbundet med Elma Sundqvist (senare Axel Danielssons maka) som ordförande.

1887 väcktes och föll en första riksdagsmotion om lagstadgade skiljedomstolar i arbetstvister.

Det första åtalet

1886 blev ett intensivt kampår för den unga svenska socialdemokratien. Under första halvåret fördes striden mot oförstående godtemplarledare och liberaler. Under sommaren hölls en mängd möten i Stockholm och de större landsortsstäderna, där rörelsen nu vunnit insteg. Palm var den främste agitatorn, ute på ständiga resor.

På Social-Demokratens ettårsfest den 24 september framhöll Branting, att rörelsen i Sverige nu lämnat det första förberedande stadiet för att ingå nästa: bildandet av ett verkligt politiskt parti. Förtigandets och förlöjligandets stadier hade partiet kommit över; nu kunde skönjas annalkandet av de våldsamma undertryckningsförsökens period.

Just i de dagarna hade det första åtalet mot en socialistisk agitator kommit. Det drabbade rörelsens förste pionjär August Palm, som på ett möte i Åvik utanför Hudiksvall den 9 juli skulle ha fällt »smädliga yttranden» om riksdagen. För detta dömdes han till 3 månaders fängelse och 100 kr. böter. Omedelbart efter domens avkunnande i Sanna tingshus höll Palm föredrag på ett möte utanför tingshuset, där enhälligt antogs följande resolution: »Mötet uttalar, att socialismen, från såväl kristlig, human som moralisk synpunkt betraktad, är värd att av folket omfattas.»

Hösten 1886 började också visa tecken till lagstiftningsåtgärder, förberedelser från Themptanders regering till munkorgs- eller

socialistlag i Bismarcks anda. En sådan antogs av riksdagen 1887.

Den allt starkare hetsen mot socialdemokratien från reaktionens sida förde även till, att man på olika sätt sökte hindra den socialistiska propagandan, så t. ex. genom att vägra lokaler, ett förfarande som blev särskilt tydligt mot årets slut.

ARBETARPARTIET BILDAS □ 1889

Från Långholmen hade Palm manat Branting att sammankalla en socialdemokratisk rikskongress. En sådan kom till stånd pingsten 1889 i en av fackliga föreningar använd lokal på Tunnelgatan 12 i Stockholm. (*Nuvarande Olof Palmes gata*).

49 ombud representerade 69 organisationer, 51 fackliga och 16 politiska på 14 platser: Stockholm, Malmö, Ystad, Helsingborg, Kristianstad, Göteborg, Norrköping, Nyköping, Västerås, Uppsala, Gävle, Sundsvall och Östersund. Kongressen konstituerade Sveriges Socialdemokratiska Arbetarparti med 3 194 medlemmar i 14 lokala organisationer under en partistyrelse av sju förtroendemän, i första uppsättningen: Hjalmar Branting, Axel Danielsson, Fredrik Sterky, August Palm, Pehr Eriksson, J.M. Engström och C.L. Lundberg.

Något eget partiprogram hann man inte utarbeta utan agiterade vidare till 1897 på 1875 års tyska Gotha-program. Som ändamål angavs »att förverkliga de socialdemokratiska principerna».

I taktikfrågan betonades i en resolution (antagen med 35 röster mot 11), hur de borgerliga partierna alltmer tenderade att bli »en enda reaktionär massa», men hävdades, att man kunde samarbeta med vissa klart folkliga grupper för rösträtt o. dyl.

Enhälligt uttalade sig kongressen för reformvägen, mot revolutionära kupper. Detta var Sveriges första riksparti.

Ett uttalande gjordes även för en gemensam demonstrationsdag för medborgerliga rättigheter, en fråga som löstes genom det internationella kongressbeslutet i Paris samma år om internationell samlingsdag.

»Verkligheten överträffade de bästa förhoppningar», skrev Branting i sitt eftermäle till kongressen. »Och nu med ännu friskare mod och genom sammanslutningen ökade krafter, fram mot vårt

gemensamma mål: klassamhällets störtande och ersättande med ett fritt mänskligt, broderligt samhälle».

I den fackliga frågan formulerades också ett program i 9 punkter, främst krävande normalarbetsdagen på 8 timmar.

Dagskraven

(redan inom ett kapitalistiskt samhälle)

- 1) 8 timmars maximalarbetsdag.
- 2) Minimilön, fastställd efter lokala förhållanden, tillförsäkrande åtminstone en dräglig existens åt dem, som frambringa allt i samhället.
- 3) Förbud mot natt- och söndagsarbete utom i särskilda lagbestämda undantagsfall.
- 4) Förbud mot allt arbete av barn under 14 år.
- 5) Skyddslagens utsträckning även till hantverk och s.k. hemindustri.
- 6) Fängelsestraff för arbetsköpares förbrytelser mot skyddslagen.
- 7) Inspektörernas val av arbetarna själva genom deras organisationer.
- 8) Sund och under kontroll stående arbetslokaler samt slutligen en punkt, vars behövlighet senaste händelser visat.
- 9) Erkännande i grundlagen av arbetarnas förenings- och församlingsrätt.

Därjämte uttalar sig kongressen för en internationell utveckling av skyddslagstiftningen.

1889 sprängdes Fackliga centralkommittén, då socialisterna där ville stärka sambandet mellan politisk och facklig rörelse.

1889 antogs Sveriges första verkliga arbetarskyddslag. Tidigare fanns endast förordningar. Nu infördes också den statliga yrkesinspektionen, att börja med tre yrkesinspektörer. Lagen var otillräcklig för socialdemokraterna, och arbetade från början för dess förbättring.

Någon allmän rösträtt fick man alltjämt inte, däremot 1889 en speciellt mot arbetarrörelsens propaganda riktad strafflagstiftning, mest känd som munkorgslagen av 1889 – f.ö. ännu gällande, numera utan protester från arbetarrörelsen.

VÅR FÖRSTA 1 MAJ ◻ 1890

I enlighet med Paris-beslutet 1889 gick arbetarrörelsen den 1 maj 1890 för första gången ut till klassens gemensamma internationella mönstring med kravet på lagstadgad åttatimmars arbetsdag. Demonstrationerna gynnades över hela Europa av strålände solskensväder.

I Stockholm talade Branting, Palm m. fl. socialdemokratiska ledare men även ett par liberaler: Fridtjuv Berg och David Bergström. Enligt arbetarledningen deltog 30 000 i demonstrationståget och hade på Gärdet, den sedan klassiska mötesplatsen, samlat 50 000. På ytterligare 21 platser hölls demonstrationer: Göteborg med 25 000 åhörare, Malmö liksom Norrköping 20 000, Hälsingborg liksom Sundsvall 10 000, Gävle 7 000, Kristianstad 5 000, Linköping och Lund vardera 4 000 o.s.v. — siffrorna är här de partiofficiella, väl avrundade uppåt.

Demonstrationerna förlöpte mycket värdigt och under verklig helgstämning från arbetarnas sida, ett starkt intryck. Även den liberala pressen var imponerad och sympatisk, och det kan t.o.m. sägas, att den starka uppmarschen på några håll verkade gott för arbetarnas lönekrav.

Överallt antogs den från Arbetarepartiets ledning utsända resolutionen. Fanor och musik bidrog jämte det vackra vädret till att ge vår första 1 maj en sällsynt vacker prägel, och denna första internationella mönstringsdag medverkade avsevärt att väcka arbetarnas intresse för arbetarklassens fackliga rörelse och dess politiska organisation socialdemokratien.

1890 deltog de svenska socialdemokraterna för första gången i andrakammarvalen med egna kandidater: Hjalmar Branting i Stockholm och Axel Danielsson i Malmö. Med gällande rösträttsstreck kunde de uppnå endast ett fåtal röster respektive 186 och 303.

1890 utarbetades arbetarpartiets första kommunalprogram.

DEN MODERNA SOCIALISMENS FÖREGÅNGARE

Henri de Saint-Simon (1760–1825). Utopisk socialist. Staten måste först och främst sörja för arbete åt alla arbetsdugliga, vidare för att sprida den största möjliga kunskap bland proletariatet och slutligen för att skaffa dem sådana njutningar som kan utveckla deras intelligens.

Friedrich Hegel (1770–1831). Tysk filosof, utformade den dialektiska metoden där utvecklingen förs framåt av tes – antites – syntes (ett begrepp går över i sin motsats och motsatsen förenas i en högre enhet). Marx påverkades i sina samhällsteorier av Hegels filosofi.

Friedrich Engels (1820–1895). Tysk socialistisk teoretiker, som arbetade nära Karl Marx i bl.a. Kommunistiska manifestet (1848) och spelade en stor roll för tillkomsten av andra Internationalen. Bland skrifter kan nämnas, den arbetande klassens läge i England (1845).

Hjalmar Branting (1860–1925). Och nu med ännu friskare mod och genom sammanslutningen ökade krafter, fram mot vårt gemensamma mål: klassamhällets störtande och ersättande med ett fritt mänskligt, broderligt samhälle.

Ernst Wigforss (1881–1977). Den historiskt givna, som socialism betecknade utopiska strömningarna har alla möjliga variationer från centraliserad kommunism till anarkistisk syndikalism, och det som förenar dem är den gemensamma förkastelsen över den högborgerliga kapitalistiska privategendomen.

Karl Marx (1818–1883). Först i samverkan med andra har individen tid att utveckla sina anlag allsidigt. Först i samarbete blir alltså den personliga friheten möjlig.

Pehr Götrek – “kommunisten vid Järntorget” (1798–1876). Den svenska arbetarrörelsens pionjärstid räknas från 1881, när Mäster Palm höll sitt berömda föredrag i Malmö, under rubriken “Vad vilja socialisterna?”. Men redan på 1830- och 40-talen propagerade Pehr Götrek, privatlärare och bokhandlare i Stockholm för en i huvudsak utopisk socialism.

Dessa utopiska socialister sågs som föregångsmän till socialism och kommunism, men kritiserades av marxisterna för sin bristande historiesyn och för att de inte betonat arbetarklassens roll i samhällsförändringen.

Götrek översatte Kommunistiska Manifestet 1848; dess slutappell ("proletärer i alla länder...") ersatte den blide och försiktige Götrek med "folkets röst, guds röst". Han utgav bland annat en liten märklig skrift "Om proletariatet och dess befrielse genom den sanna kommunismen". Den publicerades 1847, året före februarirevolutionen, där industriarbetarklassen ute på kontinenten för första gången framträdde som en självständig politisk och revolutionär kraft, och vars efterdyningar nådde Stockholm i de s.k. marsoroligheterna.

Pehr Götrek och hans lärjungar var inte revolutionära. Hans kommunism var en "sann kristendom" och han ville på grundval av en human personlighetsutveckling och egendomsgemenskap verka "för hela mänsklighetens sällhet".

Alla människor lika

Som den mest självständige av svenska utopister kan anses Nils Herman Quiding, rådman i Malmö, med sitt 1860 skrivna men först 1871–1876 tryckta stora arbete »Slutlikvid med Sveriges rikets lag», utgivet under pseudonymen Nils Nilsson Arbetskarl, som utkom i tre delar 1871–1874. August Strindberg satte den boken mycket högt, och den bär också prägeln av intellektuell klarhet och humanitet.

Slutlikviden, som består både av kritik av det bestående samhället och konstruktion av ett rättfärdigt idealsamhälle, är på det klara med att äganderätten, framvuxen ur våldet, har skapat klasskillnaden och därmed allehanda orättvisor. Quiding inför uttrycken *överklass* och *underklass* och konstaterar, att den juridiska rätten i ett samhälle alltid uttrycker överklassens tanke. Privatäganderättens menliga följder för samhället sammanfattar Quiding i sin Slutlikvid så:

1. underklassens kroppsliga och andliga fasaväckande elände,
2. överklassens skeva ställning till samhället och därigenom uppkomna förfalskning av livet i alla riktningar,
3. kvinnokönets slaviska beroende av männen,

4. krigen med alla dess olyckor,
5. brotten med alla dess rysligheter,
6. lögnens utbredande på jorden till den grad, att sanning knappast någonstädes vågar se dagen.

Quiding var född 1808, verkade som rådman i Malmö 1847–1879 och avled 1886.

Europas grundlag

I sin *Slutliquid med Sveriges lag* uppbyggde Nils Herman Quiding en egen socialiststat för hela Europa och utarbetade t.o.m. förslag till en Europas grundlag. Däri heter det bl.a:

Alla europeiska samhällen äro hädanefter förenade till en enda stat. Under staten lyda riken, under riket land, under land härader, under häradet kretsar, vilka alla större och mindre samhällsområden kallas med gemensamt namn distrikter.

Det europeiska statsspråket skulle vara engelskan, som obligatoriskt inläras av varje barn vid sidan av modersmålet. Samhället skulle inlösa kommunikationsmedlen, varje stat skulle ha ett råd och en hövding, mynt och mått vara gemensamma, religionen varje människas ensak.

Att förbereda denna Europas grundlag skulle en europeisk kongress sammanträda i Prag den 1 januari 1895 och lagen skulle träda i kraft den 1 januari 1901.

“Ett samhällsväsen, grundat på lögn, kan inte bestå i längden” – det var Quidings dom över sin tids samhälle, ståndsprivilegiernas och det byråkratiska godtyckets, de sociala orättvisornas och det ekonomiska förtryckets samhälle. I dess ställe ville han sätta en socialistisk gemenskap, där alla människor skulle vara lika och ha lika utgångsmöjligheter.

Mycket hos Quiding klingar modernt. Han betonar att ingen laglydnad kan komma av straff – “men väl av lagens förnuftighet och god uppfostran; farlig lagbrytare skall blott göras oskadlig och ånyo uppfostras”. Kvinnan skall vara likställd med mannen i samhällsställning. Alla barn skall ha samma rätt till uppfostran och utbildning. Det sexuella umgänget måste vila på fri vilja och fritt val.

HUR DET SOC:DEM. PARTIET BILDADES ◻ 1889

Den alltid otålige August Palm skrev ett brev från sin cell på Långholmen till Branting med uppmaningen att sammankalla till en kongress i syfte att bilda ett socialdemokratiskt parti, men Branting tvekade. Dock lät han trycka ett "Manifest" som var riktat till Sveriges arbetare. Det infördes i Social-Demokraten. Det var en inbjudan till samtliga socialdemokratiska klubbar och fackföreningar, att samlas i Stockholm påsken 1889 och att där bilda ett socialdemokratiskt riksparti. Inbjudan anammades snabbt och där hölls mötet den 19–22 april, Snickeriarbetarnas lokal på Tunnelgatan 12. Majoriteten av ombuden var arbetare med yrken som skomakare, tobaksarbetare, järnarbetare, snickare, målare och grovarbetare.

En handfull hade borgerlig bakgrund som Branting själv och Sterky. Axel Danielsson satt för tillfället i fängelse i Malmö, dömd till arton månaders fängelse för bl.a. smädelse, tryckfrihetsbrott och för att ha angripit rättsväsendet. "Den prostituerade slinkan Justitsia", men han uppvaktades med telegram och hans idéer fördes fram på mötet.

Partiet grundades av sju män: Hjalmar Branting 29 år journalist, Axel Danielsson 26 år journalist, J. M. Engström, 40 år tunnbindare, Pehr Eriksson 28 år journalist, C. L. Lundberg 30 år agitator, August Palm 40 år skräddare och agitator, Fredrik Sterky 29 år journalist.

Det var således en ung styrelse, dominerad av intellektuella, icke arbetare som nu skulle försöka föra ut socialdemokratin till det svenska folket. Ögonblicket var historiskt. Detta var det första politiska rikspartiet i Sverige. Det var grundat av unga män som aldrig varit med i något politiskt partiarbete. Partiet hade ingen plats i riksdagen eller något annat politiskt organ, ingen tidning med riksspridning och svårast av allt: dess tänkbara medlemmar var inte valbara och hade inte rösträtt i riksdagen. Någon partiledare var inte utsedd, men Branting framstod från början i Stockholm som ledare. Han hade de politiska och personliga kontakterna med politikerna och redaktörerna i huvudstaden.

Partiet hade först 1914 86 000 medlemmar. Hjalmar Branting var född i en förmögen familj.

Facklig kamp

Det råder dock inget tvivel om att impulserna till svensk fackföreningsrörelse hämtades utifrån. En journalist i *Social-Demokraten* 1898 skrev att "stundens ögonblick", det omedelbara trycket tvingade arbetarna att spontant samlas till ömsesidig hjälp. Men den egentliga gnistan får nog hänföras till Sundsvallsstrejken 1879 då 5 000 arbetare vid 22 sågverk spontant lade ned sina arbeten, framsprunget av ilska och frustration då arbetsgivarna krävt lägre lön, som avvisades.

Historien vittnar om Landshövding Curry Treffenberg i Härnösand beordrade fram pansarbåt och strejk utbryter.

Sundsvallsstrejken ägde rum 1879 och är väl dokumenterad i författaren Herman Lindqvists bokserie »Historien om Sverige», Norstedts förlag 1999 i avsnittet "Ånga och dynamit" där han utförligt återgivet strejken. Enligt LO:s minnesskrift »Första kvartalet 1898–1923», sammanställd av Sigfrid Hansson – bror till Per Albin Hansson – byggdes LO upp från skråväsendet.

Ekonomi var organisationens största stötesten. LO:s interimsstyrelse redovisade tillgångarna till 97 kronor och 97 öre. Till den 1:a mars 1899 hade bara tre förbund anmält medlemskap.

Fredrik Sterky

Till LO:s första ordförande valdes Fredrik Sterky, men hans tid blev kort. Sterky avled hastigt i januari 1900 endast 40 år gammal. Till Sterkys efterträdare valdes Herman Lindqvist som sedan verkade på posten i 20 år. Storstrejken 1909, blev organisationens eldprov och nu framstod Herman Lindqvist som den dominerande klippan.

VISST VAR BRANTING REPUBLIKAN !

När kung Oscar II genom sin hållning i konsulatfrågan år 1892 tvingade den norska vänsterregeringen att begära avsked skrev Hjalmar Branting en ledare i Social-Demokraten under rubriken "Ett steg mot republiken". Det var nog också hans tanke att Norge i detta avseende skulle gå före sitt broderland Sverige med gott och föredömligt exempel och det skulle nog inte dröja så många år, menade han, förrän de unionella motsättningarna ställde de båda länderna inför ett fullbordat faktum.

Som socialdemokrat var naturligtvis Branting republikan, men det var sällan han till närmare skärskådade tog upp frågan om monarkin och dess ställning i det moderna kultursamhället. På ett möte i januari 1889, (*lägg märke till detta datum*) som anordnats som protest mot det allmänna firandet av kungens 60 år, talade Branting ute vid Lill-Jans för 10-12.000 personer om det monarkiska systemet. Han ville inte gå in på dess mest i ögonen fallande *nollheter*, som han uttryckte det. Inte ville han heller dröja vid hur det till hela sin idé vore ett slag i ansiktet mot jämlikhetens tanke att en människa som alla andra på det sättet skulle lyftas över alla andra som vore han skapad av finare lera än de. Inte heller ville han dröja vid den allmänna demoralisation, det kryperi och smicker, den korrupktion, som har monarken till medelpunkt och med naturnödvändighet utgår från varje hov. Inte heller det förhållandet att monarkens ord och gärningar skulle stå över all kritik vore så mycket att fästa sig vid. Nej, konungadömetets anor och den roll det spelar i detta klassamhälle skulle här skärskådas och talaren syntes ha fångat den månghövdade publikens stora intresse med sin framställning.

Några satser ur hans tal, som de återfinns i det av honom själv tydligt genomsedda referatet, bör återges som prov på hur han den gången, obesvärad av några opportuna hänsyn och utan de lärdomar kommande årtionden skulle komma att ge honom, såg på denna fråga.

"Vi veta hur nutidens europeiska monarkier grundades på det sönderfallande feodalväsendets ruiner. Stödd på folkets bredare lager, som inte längre föredrog sina många småtyranner, steg enväldsmonarkien fram. Det är dunkla minnen från denna tid, då kungen var folkets representant mot de höga herrarna, som ännu giva poeter och politiska barn deras tro på det s.k. "folkliga kungadömet". Men den gruppering av samhällets lager, då dylikt

var tänkbart, kommer aldrig åter. Och för övrigt, det är en lärorik erfarenhet att se hur fort monarkin glömde sitt folkliga ursprung, stöd och berättigande, för att i stället slå ihop sig med utplundrarna och vända sig *mot* folket som förtryckare i sin ordning.

Ur två synpunkter måste sålunda vi socialdemokrater vara svurna fiender till allt vad monarki heter: därför att den är föråldrad, svarar mot längesedan förgångna utvecklingsstadier, och därför att den i vår tid intet annat är än främsta representeranten för det bourgeoisi-, det överklassvälde, som vårt mål är att göra slut på. Och tecknen på detta slut kunna skönjas ändå litet varstades trots allt.

Vad som kommer i stället det blir jämlikhetens och frihetens statsform, den sociala republiken”. Och så utbringade han ett leve för den sociala republiken, “som protest mot humbugen därinne”.

Ännu någon gång kunde han väl känna sig föranlåten att friska upp sitt republikanska sinnelag, bl.a. gjorde han en gång efter det belgiska broderorganet *Peuple* en sammanställning av vad de olika europeiska länderna kostade på sig för sina kejsar- och kungahus.

Den sammanlagda summan skrev han i Social-Demokraten, blev i runt tal 100 miljoner kronor om året, “som de europeiska folken ha vänligheten betala till ett dussin familjer för att dessa skola vara så goda och regera dem. Ty det kunna de icke göra själva, som kungarna kunna det. — Också blir det regerat där-efter.

Bourgeoisin, som själv lever på utsugning av folket, lär emellertid knappt vidare göra sig besvär med avskaffandet av den monarkiska lyxen. Den uppgiften, liksom så många andra, får *arbetareklassen* i arv, när den övertager samhällets ledning. Då får alldeles självklart guds-nåde-kungadömet göra den sista färden till historiska museet, där det rätteligen hör hemma”.

Man riktigt förnimmer på skrivsättet att det är avsett för galleriet. Sedermera tog Branting denna fråga mera från den rent praktiska sidan och han lärde sig mer än andra förstå hur i stort sett obetydlig hela frågan om kungadöme eller republik var. Det hände ju också en gång att han på gamla dar fick ta avstånd från Carl Lindhagen, som enligt hans mening under inte fullt opportuna former kastat fram frågan till debatt i riksdagen.

Men världen var helt annorlunda 1892 än den blev ett kvartsekel senare och när sålunda de tidigare stridigheterna mellan norsk nationalism och storsvensk patriotism ibland ledde till svårare brytningar kunde de lugnt diskuteras såsom varande länkar i en utvecklingskedja mot en unionell samling i annan form än förr: republiken Norge och t.v. kungadömet Sverige i gemensamt försvarsförbund.

För Branting stod tidigt klart det berättigade uti de norska anspråken. Han hade betydligt lättare att förstå dem än han förstod det svenska regeringspartiet, ty hans socialdemokratiska syn på saken gav honom en fast plattform. I Norge var det hela nationen, höger och vänster, som stod ense i sin uppfattning, i Sverige var det ett härskande klassparti emot de breda folklagren.

Oscar II, född 21 januari 1829, död 8 december 1907, kung av Sverige från 1872, till 1905 också av Norge, yngre son till Oscar I. Som kung orienterade han sig åt Tyskland, där han sökte stöd mot Ryssland och den norska unionsfientliga vänstern. I detta hade han stöd från Sveriges ledande skikt, som var klart tyskorienterat. Han motarbetade parlamentarismen; 1905 tvingades han ändå utnämna Karl Staaff till statsminister. Han var fientlig mot arbetarrörelsen men verkade för en patriarkalisk sociallagstiftning i Bismarcks anda. I både Sverige och Norge sökte han hävda resterna av den personliga kungamakten, men förgäves; tiden hade gått förbi den, oavsett regeringsformens bokstav. Han motsatte sig envetet norrmännens självständighetssträvanden, och unionsupplösningen 1905 torde ha varit ett svårt slag för honom; sitt valspråk "Brödrafolkens väl" fick han ändra till "Sveriges väl".

Trots sitt främlingskap inför tidens strömningar vann Oscar II en viss popularitet och står för eftervärlden som en symbol för sitt "oscarianska" skede. Det var det sista då det gamla bonde-, ämbetsmanna- och överhets-Sverige ännu stod orubbat, om än ifrågasatt. Många undersåtar fick också se hans ståtliga gestalt och höra hans pompösa retorik under tidens många jubileer och järnvägsinvigningar (blodigt parodierade i Strindbergs "Det nya riket"), liksom under hans somrar i Marstrand och på kungajakten Drott.

HJALMAR BRANTINGS JUNGFRUTAL I ANDRA KAMMAREN 1897

“Det är min fullkomliga övertygelse, att den stat kommer att få ett försprång framför de andra staterna, som före dem bestämmer sig för att kasta en väsentlig del av de militära anslagen helt och hållet över bord för att i stället höja landets materiella och andliga odling och därigenom med ett språng få landets kultur i ett sådant skick, att den kan gå om de närgränsande staterna.”

Brantings jungfrutal – redan vid remissdebatten i andra kammaren 1897 – hade udden riktad mot militarismen. Upprustningen tog i anspråk kostnader, som hellre borde gå till de sociala utgifterna, konstaterade Branting, som också reste krav på en arbetarförsäkringslag. Hans första motion gällde rösträttsfrågan: den 100-åriga skalan skulle slopas vid de kommunala valen och ersättas med allmän och lika rösträtt; motionen avslögs.

Brantings inträde i kammaren kom helt att förändra debattklimatet. Han kom tillbaka med nya brasklappar, inte undra på att hans tal genljöd, inte bara i kammaren utan i tidningspressen i stort. Branting liksom senare Per Albin behärskade den politiska scenen.

I juni 1898, då LO bildades, lades grunden till Folkets Hus i Stockholm och året därpå kring sekelskiftet sågs en mängd sådana “arbetarborgar” resa sig i Göteborg, Norrköping, Uppsala, Eskilstuna, Lund och i många andra städer och samhällen.

Den svenska fackföreningsrörelsens frammarsch under 1890-talet saknade, som Hjalmar Branting påpekat i “Socialdemokratins århundrade”, motstycke ute i världen. Det var som om arbetarrörelsens på det politiska området hämmade energier i stället funnit utlopp i den fackliga kampen och i arbetarklassens fackliga organisationssträvanden.

1897 fanns redan 24 fackförbund i vårt land och ytterligare tre tillkom 1898. Tiden var mogen för en riksorganisation, och vid den femte skandinaviska arbetarkongressen i Stockholm hade Ernst Blomberg, Herman Lindqvist och C. E. Tholin fått i uppdrag att förbereda grundandet av en sådan i vårt land.

I kommittén upptogs sedermera också ombud för 12 fackförbund, och man enades om att en centralorganisation skulle bildas på fackförbunden. Landsorganisationen (LO) bildades 10 augusti 1898.

Fackligt 90-tal – LANDSORGANISATIONEN ◻ 1898

De dåliga konjunkturerna i 1890-talets början medförde många och hårda fackliga strider: redan 1890 i Grängesberg, Norrköping, Malmö, Billesholm, Stockholm o.s.v. I Skåne började lantarbetarna aktion för kortare arbetstid. Våren 1891 utbröt den stora Norbergs-Strejken, som stöddes av arbetarna landet runt men måste ge upp sommaren 1892. Nyåret 1892 förekom i Stockholm poliskravaller i samband med stadsfullmäktiges behandling av nödhjälpsarbeten. 1894 kom den första svenska rikslockouten, i tobaksarbetarfacket.

Den socialdemokratiska partikongressen 1894 sökte ordna samarbetet mellan facklig och politisk rörelse med förmedlande organ mellan de lokala organisationerna. Det blev dock inte tillräckligt. Efter rekommendation av en skandinavisk arbetarkongress i Stockholm 1897 bildades så den 7 augusti därstädes Landsorganisationen i Sverige (LO). 268 ombud företrädde vid konstituerandet 50 000 arbetare i 24 fackförbund.

Huvudfrågan blev kombinationen facklig och politisk rörelse. Tvångsanslutningen princip segrade. Varje fackorganisation förpliktigades att inom tre år ansluta sig till arbetarpartiet. Tvångsanslutningen väckte emellertid betänkligheter och avskaffades redan 1900. 1908 infördes personlig reservationsrätt.

LO:s styrelse, *landssekreteriatet*, startade med en kassa på 56:97 Kr. Nyåret 1900 omfattade LO 19 fackförbund och 39 132 medlemmar.

LO:s förste ordförande blev Fredrik Sterky. När Sterky på vintern samma år var på väg till Axel Danielssons begravning råkade han ut för en svår förkylning som övergick i lunginflammation, och den 11 januari 1900, på sin fyrtioårsdag, avled han. Ny ordförande blev Herman Lindqvist, som senare uppehöll posten i 20 år.

Stora föreningsrättsstrider utkämpades 1898–1899 i Norrland: Ådalen och Sundsvallsdistriktet.

1899 antog riksdagen den s.k. Åkarpslagen, en ändring av Strafflagen 15:22, 24, som införde straffarbete för hot eller våld mot arbetsvilliga. Samma år bildades Svenska arbetareförbundet, ingenjör Josef Nilssons (»Gule Josefs») organisation för an-

skaffning av strejkbrytare. Åkarpslagen, mildrad 1914, upphävdes 1938.

1891 höll socialdemokratien sin andra partikongress, i Norrköping. Den tog klart avstånd från Hinke Bergegrens anarkiserande riktning. Följande kongresser hölls i Göteborg 1894, Stockholm 1897 och Malmö 1900.

1892 bildades Stockholms allmänna kvinnoklubb, föregångare till Socialdemokratiska kvinnoförbundet och en första socialistisk ungdomsklubb i Stockholm, upprinnelsen till Socialistiska ungdomsförbundet av 1887.

1892 debuterade den socialdemokratiska tidningen Ny Tid i Göteborg och samma år öppnades Stockholms arbetarbibliotek. 1893 invigde Malmö arbetare landets första Folkets hus och första Folkets park.

På det socialpolitiska området kan för 1890-talet noteras Sveriges första sjukkasselag 1891 med registrering och ett litet statligt förvaltningsbidrag. 1895 och 1895 fälde riksdagen propositioner om invaliditets- och ålderdomsförsäkring.

UNGDEMOKRATERNA ◻ 1903

Sedan Socialistiska ungdomsförbundet av 1897 utvecklats i anarko-socialistisk opposition mot Socialdemokratiska arbetarepartiet – vilket medfört inre slitningar – bröt Malmö-klubben, förbundets största klubb, med förbundsledningen och tog initiativet till ett helt nytt förbund. Förslaget väcktes av klubbisten Fabian Månsson.

Malmöklubben och två angränsande klubbar, i Sofielund och Svedala, höll pingstdagen 1903 i Malmö en konferens med 18 ombud. Där man antog stadgar för Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund, uttalade anslutning till partiprogrammet som helhet och beslöt igångsätta en kraftig antimilitaristisk fredspropaganda i tal och skrift.

Till centralstyrelse med säte i Malmö valdes senare av de anslutna klubbarna: ordförande författaren K.G. Ossian-Nilsson,

korresponderande sekreterare journalisten Herman Österdahl, vice sekreterare journalisten Fabian Månsson, kassör handelsbiträdet Per Albin Hansson och i den övriga styrelsen bl.a. muraren Sigfrid Hansson. Förbundet startade tidskriften Fram, i vars första nummer trycktes Ossian-Nilssons förbundet tillägnade Ungdomsmarsch, som kom att bli organisationens klassiska kampsång genom årtionden. Det äldre förbundets tidskrift Brand blev herefter organ för de anarkiserande »ungsocialisterna». Socialdemokratiska ungdomsförbundets medlemmar kom att kallas ungdomdemokrater.

UNIONSUPPLÖSNING ◻ 1904 – 1906

1904 angrep Japan Ryssland och besegrade det 1905. Revolution utbröt därpå i Ryssland men slogs ned. Våren 1906 höll den ännu enade ryska socialdemokratin en hemlig kongress i Stockholm.

1905 upplöstes fredligt unionen Sverige–Norge, sedan motsättningarna de två landen emellan varit nära att föra till krig. Socialdemokratin bekämpade energiskt krigshetsen. En ledande ungdomdemokrat, fil. kand. Zeth Höglund dömdes för ett flygblad *Ned med vapnen!* till fängelse i 8 månader, i högre instans prutat till 6.

Andrakammarvalen 1905 förde till styret en första liberal regering Karl Staaff. Den framlade ett liberalt rösträttsförslag, som föll på första kammarens nej. Däremot godtog riksdagen en proposition om skärpt lagstiftning mot arbetarungdomens antimilitäriska propaganda (»Staaff-lagarna»). Valen tredubblade den socialdemokratiska andrakammargruppen till 13 man. Staaff störtades av första kammaren 1906 och högerledaren Arvid Lindman bildade regering.

1906 antogs en första lag om medling i arbetstvister och till-sattes sju förlikningsmän.

1904 startade Kvinnornas fackförbund tidskriften Morgonbris med Anna Sterky som redaktör. (Anna Sterkys staty står nära Brantings monument på Norra Bantorget.)

1906 började Brunnsviks folkhögskola sin verksamhet som arbetarungdomens egen bildningshård, förföljd av upplysningens

fiender men uppbyggnaden av arbetarrörelsen och den fria folkbildningens vänner landet runt.

1906 konstituerades folkparkernas riksorganisation.

1906 suspenderade och 1908 utslöt Socialdemokratiska arbetarepartiet två anarkiserande och mot partiets politiska moral illojala medlemmar: redaktörerna Hinke Bergegren och Carl Schröder.

MEDBORGARRÄTT FÖR MÄN □ 1907 – 1908

1907 avled konung Oscar II och hans son Gustav V besteg Sveriges tron. Samma år framlade statsminister Arvid Lindmans regering proposition om allmän rösträtt till andra kammaren för män fyllda 24 år och med proportionella val. Den godtogs av riksdagen. Valmanskåren fördubblades till 1 miljon. (1907 var Sveriges folkmängd 5 357 384).

En första motion om utredning om arbetslöshetsförsäkring avslogs av 1908 års riksdag, som däremot begärde utredning om moderskapsförsäkring med statlig medverkan.

1907 bildade en socialdemokratisk kvinnokonferens i Stockholm ett samarbetsorgan för kvinnoorganisationerna, Socialdemokratiska kvinnokonferensens arbetsutskott. Konferensen blev från 1908 en fast årlig kongress till 1920, då ett förbund grundades.

Inom Socialdemokratiska ungdomsförbundet utbildades en oppositionell riktning under ledning av Zeth Höglund. Den började 1908 utge veckotidningen Stormklockan. Förbundsorganet Fram lades ned 1912.

Högerregeringens justitieminister Albert Petersson ingrep nitiskt mot arbetarungdomens antimilitaristiska propaganda m.m., och åren 1907–1911 utdömdes över 90 års straffarbete och 15 års fängelse i politiska domar.

1908 startades Svenska socialdemokratins vetenskapliga tidskrift Tiden och utgav K. G. Ossian-Nilsson en arbetarroman – Barbarskogen, som väckte häftig debatt i arbetarrörelsen.

SKÄRPT FACKLIG KAMP ▫ 1903 –1908

De fackliga konflikterna ökade och skärptes med det nya seklet. På LO:s bildande 1898 svarade företagen med att bilda Svenska arbetsgivareföreningen 1902. Redan detta år utbröt en svår konflikt vid Separator i Stockholm, där några arbetare hade avskedats för deltagande i rösträttsdemonstration. 1903 följde en rad konflikter landet runt för föreningsrätt och höjda löner. Till Skåne importerades *galizier* för att bryta lantarbetarestrejker. 1904 förekom bl.a. en konflikt vid Norrköpings spårvägar med strejkbrytare, kravaller och brutala domar. 1905 var den stora verkstadskonfliktens år. Den slutade med föreningsrättens erkännande och kollektivavtal med minimilöner. Samma år hade Stockholm kravaller under en renhållningsstrejk. I en föreningsrättsstrid i Mackmyra 1906 vräktes arbetarfamiljerna, 200 personer, ur bolagets bostäder men föreningsrätten kunde med stöd av landets arbetare föras till seger.

1907–1908 ökade striderna för föreningsrätt och högre levnadsstandard. Vid Dal och Sandö i Ådalen utbröt kravaller kring strejkbrytare, varvid en länsman och en bokhållare skadades. Tretton arbetare häktades och ådömdes frihetsstraff, Albert Sundin och bröderna Fritz och Henning Ståhl i vardera 8 år. De benådades först 1912.

Våren 1908 kom det till strid i byggnadsfacket och i hamnarna. Svenska arbetsgivareföreningen proklamerade med stöd av den 1906 bildade Sveriges verkstadsförening allmän lockout, och uppgörelse kunde uppnås först genom regeringsmedling. Ytterligare två lockouter kunde i sista stund avvärjas.

Under hamnkonflikten placerade i Malmö tre ungsocialister, Anton Nilsson, Algot Rosberg och Alfred Stern, en varningsbomb på ett fartyg Amalthea med engelska strejkbrytare, varvid en dylik dödades.

Någon större arbetslöshet förekom i Sverige första under kris-tidsskedet 1907–1908.

KAMPEN OM DEMOKRATIN ▫ 1908

Mannen som sprängde Amalthea

I den ljusa sommarnatten mellan den 12 och 13 juli år 1908 smög Anton Nilsson, 20 år, en arbetslös skånsk byggnads-snickare, längs kajen i Malmö hamn. Under armen bar han en plåtburk packad med två kilo stulen dynamit, ett stort antal patroner och en knallhatt. Ur burken stack en 25 cm lång stubintråd.

Nilsson var på väg mot fartyget Amalthea. Ombord fanns engelska strejkbrytare, inkallade av svenska arbetsgivare för att trotsa den sedan länge pågående hamnarbetarstrejken.

Stämningen var uppiskad i Malmö och i större delen av landet denna sommar. Sedan ett år tillbaka var Sverige drabbat av en ekonomisk kris med ökad arbetslöshet. Tiderna var bistra, många gick hungriga. Tidningarna rapporterade dagligen om företagsnedläggningar, konkurser och uppsägningar. Under de dåliga konjunkturerna sänktes löner och försämrades arbetstiderna. Klassmotsättningarna i samhället var hårdare än någonsin.

Nyligen hade det socialdemokratiska partiets ungdomsavdelning splittrats. Den radikala vänstern, ledd av journalisten och agitatorn Hinke Bergegren, samlades i den Ungsocialistiska rörelsen. Bergegren hade redan på den socialdemokratiska partikongressen 1891 utropat: "För min del anser jag småmord vara alldeles utmärkta, och sådana attentat sätta skräck i det härskande samhället. Vi skola ingjuta det gift som heter hat, så vi bliva mogna för vilket våld som helst".

Det socialdemokratiska partiets ledare Hjalmar Branting och LO:s ordförande Herman Lindqvist försökte lugna de alltmer otåliga och stridslystna arbetarna. Enbart under året 1908 registrerades över 300 konflikter vid gruvor, järnbruk, sockerbruk, inom byggnadsindustrin och i hamnarna. Vid varje första majdemonstration det året bars för första gången ett plakat med texten "Ned med tronen, altaret och penningpåsen". Kraven på radikala politiska reformer ökade månad för månad. Arbetarna tog till strejkvapnet – arbetsgivarna svarade med lockout. På många håll ledde striderna till kravaller med sabelhuggande poliser. Många demonstranter skadades allvarligt. De stora företagen importerade utländska arbetare som strejkbrytare.

Trupper och krigsfartyg kommenderades fram för att skydda utlänningarna. I Stockholm var de inhysta på logementfartyget Astrid, skyddade av kryssaren Pallander. I Malmö hamn skyddades engelsmännen på Amalthea av kanonbåten Skäggald. I närheten fanns dessutom en militärstyrka från Axvall.

Anton Nilsson och hans närmaste kamrater i Malmö norra ungsocialistiska klubb, Algot Rosberg och Alfred Stern, hörde till dem som brukade träffas på Café Utposten i Malmö. Få av gästerna där ansåg att det räckte med slagord och tidningsartiklar. De krävde omedelbar handling. De brukade läsa dikter av "hatets sångare" Leon Larsson. Som den här:

*Vår lösen är framåt med yxa och svärd,
till vapen var man och var kvinna.
Det är bättre att spränga i grunden vår värld
än att tårarna mer skola rinna.*

*Det är bättre vi dräpa var krämaresjäl,
än att han skall av trälblodet suga.
Det är bättre att prästerna stenas ihjäl
än att låta dem leva och ljuga.*

För vänsterradikalerna blev Amalthea symbolen för arbetsgivar- sidans förakt för arbetarnas krav. Kamraterna på Café Utposten beslöt att Amalthea måste sprängas och Anton Nilsson var mannen som frivilligt åtog sig uppdraget. Kamraterna stal dynamiten och på kvällen den 12 juli var allt klart för Anton Nilsson.

Men hur skulle man komma fram till fartyget utan att upptäckt? Han visste att strejkbrytarna ombord var beväpnade. Bara några dagar tidigare hade skott avlossats från Amalthea mot protesterande svenska arbetare på kajen. Skott hade också avlossats från strejkbrytare i Lysekil och arbetare hade blivit knivskurna i bråk med engelsmännen på flera andra orter.

Anton Nilsson berättar i sina memoarer hur han denna sommarnatt letade efter en båt, i vilken han skulle kunna ta sig fram till Amalthea. Fartyget var noga bevakat från kajsidan. Hans enda chans var att komma från andra hållet.

Han hittade så småningom en liten fölgebåt till en Karlshamns- ångare. Han hoppade i, skar av trossen och rodde sakta utåt

kanalen. Snart upptäckte han att den lilla roddbåten var läck och mycket tungrodd.

Då han var nästan framme vid Amalthea, hörde han två poliser som samtalande på kajen. Så ljudlöst han kunde lade han ifrån sig åroarna. Var skulle han lägga laddningen?

Amaltheas skrov var slätt och halt. Roddbåten tog in vatten och det fanns inget öskar. Vattnet nådde redan upp på smalbenen. Nilsson förstod att han snabbt måste få upp sprängladdningen på fartygets lastlucka, men det var cirka två meter dit. Varje gång han reste sig i båten för att nå upp, gled roddbåten ut från fartygssidan. Flera gånger stötte båten hårt mot Amaltheas sida, men ingen ombord reagerade på de hårda dunsarna.

Anton Nilsson försökte ställa sig på roddbåtens kant för att nå Amaltheas däck. Då vickade roddbåten ner och tog in vatten över kanten. Han försökte flera gånger. Han blev trött, svetten rann i pannan och han greps av lätt panik. Så låg laddningen äntligen på lastluckan. Stubintråden! Den var mycket kort. Med hjälp av glöden från en cigarett fick han eld på stubinen, men då han drog upp tändsticksasken ur fickan ramlade en papperslapp ner i båten. Anton Nilsson såg lappen och kände instinktivt att han måste ta upp den, men sköt upp detta till senare, nu måste han iväg innan laddningen exploderade.

Han rodde så fort han orkade och hade kommit cirka 50 meter bort, då dynamiten detonerade med ett dån, som rullade tungt in över hamnen och staden och påstods ha hörts ända till Lund. En glödgdad järnring på nära en meters diameter flög över huvudet på honom och slog ner på Kockums varvsområde. Ett stort hål hade slitits upp på Amaltheas babordssida.

Poliserna på kajen såg Anton Nilsson och ropade åt folk i närheten att gripa honom. Men innan någon hann fram nådde han kajen. Han hoppade ur båten, hittade sin cykel och satte iväg över järnvägsbron mot Slottsparken.

Kvar vid kajen låg den vattenfyllda båten och där i vattnet flöt den lilla papperslappen som han hade tappat.

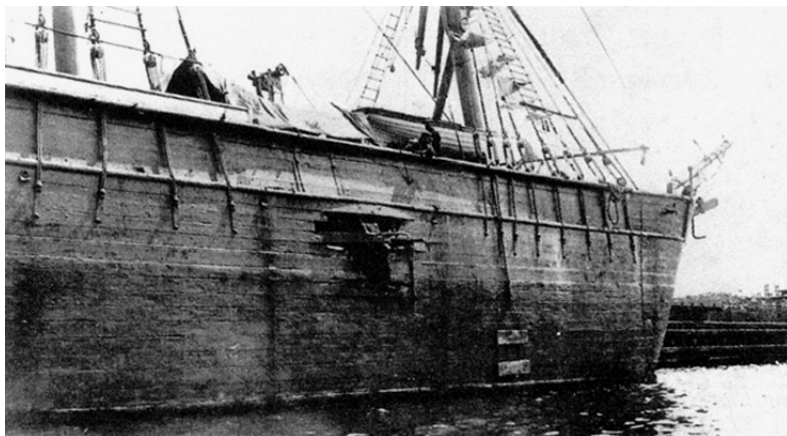
Han hann ut ur Slottsparken innan polisen var framme. Han såg nyfikna människor stå i fönstren på Møllevångstorget. Vad hade hänt? Vad var det för en smäll? De tittade alla bort mot hamnen. Sammanbiten cyklade han hem. Någon flyktplan hade de aldrig tänkt ut.

Nästa dag vågade han sig till Café Utposten. Där var stämningen upphetsad. Hamnområdet var avspärrat och många skadade

hade förts till sjukhus. De engelsmän som var kvar ombord var vettskrämda. Snart kom nyheten: en av de skadade, Wallace Close, hade avlidit. Tjugotre engelsmän vårdades på sjukhus. Sprängningen hade satt skräck i strejkbrytarna och inom några veckor hade ett par tusen av dessa engelska "arbetsfrivilliga", som de officiellt kallades, lämnat Sverige.

Redan samma kväll greps Anton Nilsson av polisen. Papperslappen han glömt i båten var hans sista avlöningsbesked. Där stod hans namn och adress. Då Nilsson en gång var gripen plockades snart också hans vänner från Café Utposten in.

I kavajfickan hade Nilsson haft ett flygblad med rubriken "Till kamp proletärer!" med uppmaning till generalstrejk och väpnad kamp ... "lika nödvändigt är det att vi själva äro *beväpnade* och beredda att sätta in våra liv i frigörelsekampen", stod det på flygbladet.

*Anton Nilssons sprängladdning slog upp ett hål i bordläggningen.
Någon fara för att skeppet skulle sjunka förelåg aldrig.*

Den konservativa pressen piskade upp en indignationsvåg mot "anarkisterna och revolutionärerna". Kung Gustav V som gästade greve Thott i Skabersjö slott skyndade till Malmö för att uppmuntra de skadade arbetarna och lugna deras chockade kamrater. Kungen donerade också en summa pengar, som engelsmännen skulle få då de skrevs ut från sjukhuset "för att de ej skulle lida nöd efter rekonvalescenstiden".

Den avlidne Wallace Close fick en pampig begravning med staden Malmös ledande herrar närvarande, alla klädda i frack. Många av herrarna var säkert *beväpnade*, för bara en av Malmös vapenaffärer sålde över 400 pistoler kort efter attentatet. Malmös borgerskap förberedde sig för alla eventualiteter.

Rådhusrättens dom föll två månader senare. Anton Nilsson och Algot Rosberg dömdes till döden. Avrättningen skulle ske med fallbila, giljotin. En nyinköpt sådan hade nyligen anlämt till Sverige. Nilsson och Rosberg skulle få inviga dödsmaskinen. Stern fick livstidsstraff. Café Utpostens ägare fick fängelse.

Ytterligare två personer bestraffades också.

Domarna överklagades till hovrätten. Där bekräftades rådhusrättens beslut. Ny överklagan, nu till högsta domstolen.

Resultat: Nilssons dödsdom slogs fast. Rosberg däremot fick livstids fängelse. Nu återstod nådeansökningen hos kungen.

I fem månader satt Anton Nilsson i giljotinens skugga, innan kungens slutgiltiga beslut hade fattats.

Enligt lagen måste Gustaf V låta högsta domstolens ledamöter först ta ställning till benådningen. Fyra av justitieråden var för, tre var emot. Enligt särskild diktamen till statsrådsprotokollet var Gustaf V själv för dödsstraff i detta fall, men eftersom fler justitieråd var för benådning än för avrättning stödde kungen benådning. Nilssons dom omvandlades till livstids straffarbete.

Amaltheadådet skakade om dåtida Sverige. Ledningen för det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen tog avstånd från våldet, man försökte förklara dess orsaker.

Hjalmar Branting påminde i tidningen *Social-Demokraten* om att partikongressen redan 1891 hade tagit avstånd för "all slags dynamitagitation och stämplor som förrädare mot våra principer sådana agitatorer mot enskilda". Han ogillade handlingen men protesterade mot straffets hårdhet. Samme Branting hade bara några år tidigare, 1886, i ett tal i Gävle haft en helt annan åsikt. Då hade han sagt: "Stängas de naturliga banorna för utvecklingen så får den söka sig andra vägar. Ty *den* måste fram först och främst, om också en tyrannisk lag skulle råka bli lite skamfilad härvid".

Ungsocialisterna jublade över att attentatet genomfördes, att någon äntligen gått till handling. Men det kom också applåder från socialdemokratiskt håll, kvinnoklubben i Kiruna uttalade i oktober 1908 "sin djupa sympati för de dömda och deras anhöriga och en stark protest mot klassdomarna". För högern var attentatet en välkommen händelse i den pågående valkampanjen. Vänstersocialisten Zäta Höglund skriver i sina levnadsminnen: "Den gav reaktionen förevändning till en våldsamt hets mot socialdemokratin, inte minst mot Branting, också var det ju valår."

Då den slutliga domen slagits fast spärrades Anton Nilsson in först på Långholmen, sedan i fängelset i Härnösand. Hela tiden hölls han under strikt bevakning och bestraffades flera gånger strängt för diverse mindre förseelser, som till exempel 1914: "3 dygns hårt nattläger för försök till meddelande med annan fånge".

I samband med de våldsamma demonstrationerna kring 1 maj 1917 planerade arbetarna i Härnösand att storma fängelset för att frita Anton Nilsson. Trupper kallades in. Kulspruteskyttar ställdes upp i korridorerna. Fängelseledningen lät Nilsson förstå att han var den som skulle skjutas först, om fängelset stormades. I sista minuten avblåstes försöket, men många tusen arbetare demonstrerade hela dagen för Nilssons frigivning. Och frigivningen kom ganska snart.

I oktober 1917 blev det vänsterseger i valet, en liberalsocialdemokratisk regering bildades under Nils Edéns ledning. De första socialdemokratiska statsråden utnämndes, bland dem Hjalmar Branting. Tack vare Branting kunde Anton Nilsson, som då fyllt trettio, friges efter tio års straffarbete i fängelset.

Han utbildade sig till flygare och begav sig omedelbart till revolutionens Ryssland för att ansluta sig till Röda armén.

Besviket på utvecklingen i den första socialistrepubliken återvände han dock 1926 till Sverige, där han anställdes på sovjetiska handelsdelegationen i Stockholm.

Så småningom lämnade han kommunismen och övergick till de vänstersocialistiska så kallade kilbommarna, innan han tog ännu ett steg åt höger 1952 och blev aktiv socialdemokrat, medlem i Årsta socialdemokratiska förening. Ännu fram till sin hundraårsdag 1987 var han verksam som föredragshållare och agitator på den socialdemokratiska vänsterflygeln. Han avled 1989, etthundratvå år gammal.

STORSTREJKEN ▫ 1909

Den fortsatta ekonomiska krisen i förening med de senaste årens stora strider och en hård arbetslöshetsvinter 1908–1909 satte svåra spår i den svenska arbetarrörelsen redan innan 1909 kom med den dittills våldsammaste kraftmätningen.

Social-Demokraten.

Nr 169. Måndagen 26 juli. 1909

**Proklamation om allmän
arbetsinställelse.**

Landssekretariatet utsände i afton till samtliga till
Landsorganisationen anslutna fackförbund uppfordran
om **allmän arbetsnedläggelse över hela
landet från den 4 aug. 1909.**
Proklamationen återfinnes i morgon i "**Social-
Demokraten**".

Utsändt till Landsorganisationen S. A. G.

Social-Demokratens Extrablad 26.7.1909.

Risk för en större lockout förelåg redan tidigt på våren i byggnadsindustrin men kunde avvärjas genom medling. På samma sätt en lockout i byggnadsmaterialindustrin strax därefter. Men företagen ville ha strid och därför samlade de, som LO:s ordförande Herman Lindqvist uttryckte det, ihop en del i och för sig ganska obetydliga tvistefrågor till en bukett att överlämna till LO med hot om allmän lockout. En sådan proklamerades med

motivering i rådande konjunkturer, som förklarades omöjliggöra arbetarnas krav på högre löner. Man påstod också en del avtalsbrott.

Den 14 juli sände så Svenska Arbetsgivareföreningen LO ett ultimatum: konflikterna lösta på företagens villkor, eljest allmän lockout i två etapper, den 26 juli och den 2 augusti, då sammanlagt 163 000 arbetare skulle vara utkastade.

LO svarade med storstrejk av alla till LO anslutna arbetare. Lockouten hade sin gång och storstrejken började den 4 augusti. Den gick i imponerande lugn. Till de 200 000 organiserade arbetare, som gick ut, anslöts sig 100 000 oorganiserade. Den 9 augusti gick typograferna med i sympatistrejk. Dem borgerliga pressen kunde med strejkbrytare ge ut smärre blad. LO utgav en egen daglig tidning Svaret, som utkom från den 10 augusti i 28 dagar och i en upplaga på 150 000-200 000 exemplar.

-De strejkande fick understöd från den 12 augusti och en betydande ekonomisk hjälp från ickestrejkande arbetare och allmänheten. Även utlandets arbetare bistod, de tyska med över 1 miljon kronor. Kampen pågick i svåra umbäranden men med en

storstilad sans och beslutsamhet. Dess vardag har litterärt skildrats av Fredrik Ström, Maria Sandel m.fl.

STORSTREJKENS AVVECKLING ◻ 1909 –1910

Storstridens ödeläggande verkningar på samhället uppkallade organisationer och enskilda till att begära medling. Statens förlikningsman rådmann Allan Cederborg hemställde den 19 augusti hos regering om medling men förgäves. Han rådde då LO att klyva striden, d.v.s. fortsätta den endast med hos Svenska arbetsgivareföreningen anställda medlemmar.

En sådan »rationell klyvning» företogs och den 1 september gick 100 000 man, bland dem typograferna, tillbaka i arbete. Nu vände sig Cederborg den 4 september åter till regeringen.

Dröjande tillsatte denna en medlingskommission den 12 september. Förhandlingarna påbörjades men drog ut på tiden. För att inte ge sken av, att LO skulle ha kunnat hävda sig som likaberättigad part, lät lockoutledningen det hela rinna ut i sanden. Någon formell uppgörelse kom aldrig till stånd men lockouterna hävdades efter hand, de sista 1910.

Hårt efterspel

Storstriden fick ett hårt efterspel i avskedanden och många domar enligt Åkarpslagen m.m. Många arbetarfamiljer utvandrade till Nordamerika och Brasilien.

Jättestriden tog hårt på arbetarrörelsen. LO, som vid slutet av 1907 hade kommit upp till 186 226 medlemmar men redan 1908 sjunkit till 162 391, nedgick under storstrejksåret till 108 079. Under 1910 åderläts den ytterligare till 85 176 medlemmar och 1911 till 79 926. Först 1912 vände det sakta uppåt. Socialdemokratiska partiet, som den 31 december 1907 hade varit uppe i 133 388 medlemmar, sjönk 1908 till 112 693, 1909 till 60 813, 1910 till 55 248 men började 1911 åter stiga. Antalet arbetarekommuner hade dock alltjämt ökat.

1909 inrättades Regeringsrätten som högsta administrativa domstol, d.v.s. till att avgöra besvärssärenden som tidigare avgjorts av regeringen. Samma år antog riksdagen en första butikstängningslag.

1909 inträdde borgarmästare Carl Lindhagen i Socialdemokratiska arbetarepartiet och dess riksdagsgrupp.

Socialdemokratiska partistyrelsens verkställande utskott och funktionärer 1904: Charles Lindley, Kata Dalström, Hjalmar Branting, Anna Sterky, C.E. Tholin, August Palm, C.G.T. Wickman, J. Andreasson och Nils Wessel.

Den 1905 valda socialdemokratiska riksdagsgruppen:

Ernst Blomberg, Viktor Larsson, Nils Persson, Hjalmar Branting, F.V. Thorsson, Herman Lindqvist, L.J. Carlsson, August Nilsson, A.J. Christiansson, E.C. Kropp, N.E. Lindberg, E.A. Leksell och Bernhard Eriksson.

FRÅN STORSTREJK TILL VÄRLDSKRIG ◻ 1910 –1914

Trots starkt decimerad av storstriden 1909 gick socialdemokratien med kraft ut i landstings- och stadsfullmäktigevalen 1910, de första med något vidgad rösträtt. Den fick valda 125 landstingsmän och kunde så på hösten sätta in sina två första förstkammarledamöter: förtroendeman Ernst Blomberg för Gävle och professor Gustaf Steffen för Stockholm. Bland stadsfullmäktige var partiets första kvinnliga kommunalrepresentant Gertrud Månsson i Stockholm.

1911 kom med den nya rösträtten vänsterns stora genombrott vid andrakammarvalen. Högern sjönk starkt, arbetargruppen ökade från 35 till 64 och en andra liberal regering Karl Staaff tog statsrodret. (Socialdemokratien fick anbud om regeringsmedverkan men avstod i enlighet med avvisande inställning på årets partikongress). Staaffs regering avstyrde ett av högerregeringen 1911 begärt och i gemensam votering mot andra kammarens majoritet, beviljat pansarbåtsbygge – den s.k. F-båtstypen – varpå högern igångsatte en våldsam propaganda för landsinsamling av en F-båt. Kostnadssumman för en sådan överlämnades som folkets gåva till regeringen. Propagandan kulminerade i det s.k. bondetåget av 30 000 personer från hela landet som den 6 februari 1914, då kung Gustaf desavouerade sin regering. Staaff och hans män avgick och högerministären Hjalmar Hammar-skjöld trädde till. Bondetåget besvarades med 50 000-hövdad abetartåg den 8 februari, som hyllade den avgångna regeringen. 1910 höll Andra Internationalen kongress i Köpenhamn och förnyade sin paroll om kamp med alla medel mot kriget.

Riksdagen 1910 införde kontroll av de alltjämt fria sjuk-kassornas verksamhet. Vid samma riksdag föll en proposition om kollektivavtals- och arbetsdomstolslagar. 1911 framlades ett

förslag om moderskapsförsäkring med statsbidrag men kom ej inför riksdagen. Den gav istället 1912 bidrag till moderskaps-hjälpen i de frivilliga sjukkassorna.

1912 kom en (provisorisk) sammanfattande arbetarskyddslag. 1913 infördes en första blygsam folkpensionering på inbetalda avgifter, vilken sedan efterhand utbyggdes i flera etapper. Pensionsstyrelsen började sin verksamhet år 1913. Samma år inrättades även Socialstyrelsen.

Den första allmänna bostadsräkningen utfördes 1912–1914.

1912 bildades i andra kammaren Lantmanna- och borgarpartiet av Lantmannapartiet och Nationella framstegspartiet. I första kammaren sammanslöt sig högergrupperna till Första kamma-rens nationella parti. 1913–1916 bildades i olika etapper ett bondeparti: Bondeförbundet.

Vid 1911 års partikongress beslöts partiets indelning i 27 di- strikt, vart och ett för en eller flera valkretsar. Till partisekreterare valdes Fredrik Ström.

1912 stiftade oppositionella element inom socialdemokratin *Socialdemokratiska vänsterföreningen*. Då den ogillades av parti- ledningen, utträdde Rickard Sandler, Fredrik Ström, Ivar Ven- nerström m.fl., och föreningen upplöstes efter hand.

Landsorganisationen antog på kongress 1912 industriförbunds- principen, enligt vilken de då verksamma 41 fackförbunden skulle omorganiseras till 22 industriförbund, vardera omfat- tande alla arbetare i samma industri. Reformen mötte starkt motstånd från några utpräglade yrkesarbetarförbund, som befarade ogynnsamma lönepolitiska konsekvenser, och modifie- rades 1926 och 1951. Ca 80 % av LO:s medlemmar var 1955 organiserade i industriförbund.

Året efter storstrejken grundades den svenska syndikalistiska fackliga organisation, Sveriges arbetares centralorganisation (SAC). *Valblomman Röda rosen* användes första gången 1911.

1912 bildades på Rickard Sändlers initiativ *Arbetarnes bildnings- förbund (ABF)*. Samma år fick arbetarrörelsen även sitt eget centrala bokförlag *Tiden* med Gustav Möller som dess förste förlagschef.

Ute i världen drog det under dessa år upp till allt allvarligare motsättningar, som inom några år skulle kulminera i det första världskriget.

VÄRLDEN I BRAND ▫ 1914

Regeringen Hammarskjöld upplöste andra kammaren och utlyste nyval våren 1914. Liberalerna förlorade i valet till högern och socialdemokraterna. Hammarskjöld hade alltjämt andra kammaren emot sig, men de nationella motsättningarna mildrades inför det världsdrama som tog sin början med augusti 1914. Fast Sverige förskonades från kriget blev krigstiden en tid av svåra ekonomiska umbäranden. Krigsutbrottet kom också mitt i förberedelserna för ordinarie andrakammarval. Mobiliseringen tog många av socialdemokratins agitatorskrafter, och i fjorton dagar låg allt partiarbete nere. Höstens val gav emellertid ändå god framgång. Medan högern stod stilla på 86 mandat, sjönk liberalerna från 71 till 57 och socialdemokraterna ökade lika mycket, från 73 till 87. De blev nu andrakammarens största parti. Bland de nyvalda märktes redaktör Zeth Höglund.

Årets partikongress beslöt principiellt socialdemokraters deltagande i en samlingsregering, förbjöd en inom riksdagsgruppen bildad s.k. vänsterförening och reglerade ungdomsförbundets förhållande till partiet till ett förhållande »i full överensstämmelse med av partiet och dess underavdelningar fattade beslut». Ungdomsförbundets styrelse godtog inte denna formulering utan formulerade i stället: »i full överensstämmelse med socialdemokratins program och socialismens principer».

INTERNATIONALENS KRIS ▫ 1914–1917

Det stora kriget ställde Sveriges utrikesavdelning på svårt prov. Folkets majoritet och särskilt arbetarklassen var klart för de demokratiska västmakterna, högern åter — jämte kungen och den tyskfödda drottningen — för Tyskland. Regeringen Hammarskjöld höll kursen neutral, i samarbete med Danmark och Norge. I svenska socialdemokratin fanns ett fåtal tyskpartistiska, och tre uteslöts ur partiet för krigsaktivistiskt medarbete i en anonym propagandaskrift »Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning».

Nyåret 1915 gjordes i Köpenhamn ett försök till internationell arbetarsamling av ombud från de tre skandinaviska länderna och Holland. Det lyckades ännu inte. Hösten 1915 samlades på de italienska och schweiziska partiernas initiativ en hemlig

konferens i Zimmerwald, Schweiz, av ett 40-tal socialister från 12 länder, 7 officiella partier, resten minoriteter. För svenska och norska ungdomsförbunden deltog Zeth Höglund och Ture Nerman. Konferensen utsände ett upprop om kamp mot kriget. En ny konferens följde i Kienthal, Schweiz, 1916 och ännu en i Stockholm 1917. Nu hade Lenins vänster ledningen och ur Zimmerwald-rörelsen uppstod senare Kommunistiska Internationalen.

1916 hölls i Haag en konferens mellan socialistpartierna i Holland, Sverige, Danmark, Argentina och USA. Man nådde också kontakt med den engelska arbetarrörelsen. Holländarna höll samman enighetssträvandena.

1916 utkom fransmannen Henri Barbusses novellsamling *Elden*, första världskrigets märkligaste bok jämte tysken Erich Maria Remarques roman »På västfronten intet nytt».

I mars 1917 utbröt revolution i Ryssland. Den kom världen att andas upp, och socialdemokraterna beslöt sammankalla en internationell socialistisk konferens i Stockholm till den 15 augusti 1917.

I fyra månader var Stockholm mötesplats för en holländsk-skandinavisk kommitté och en mängd av ombud för Internationalens sektioner. Men så kom i november den andra ryska revolutionen, de radikalare socialisternas, bolsjevikernas, emellan och ändrade i grund läget. Först i februari 1919 kunde *Andra Internationalen* börja återknyta sambandet.

Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund (SSU) bildades 1917 och socialdemokratiska kvinnoförbundet (SSKF) 1920.

SOCIALDEMOKRATIN I REGERING ▫ 1917

Stämningen vid 1917 års andrakammarval var gynnsam för vänstern, och högern, som hade haft regeringen under kriget — från våren Carl Swartz' ministär — sjönk från 86 mandat till 58. Liberalerna ökade från 57 till 62 och socialdemokratin från 72 till 87, vartill kom 11 vänstersocialister och för första gången de av krigets erfarenheter väckta bönderna i två egna partier: Jordbrukarnas riksförbund (de större bönderna) och Bondeförbundet (de övriga) med resp. 3 och 8 mandat. Bland nyvalda socialdemokrater märktes Per Albin Hansson och Gustav Möller.

Valutgången medförde högerregeringens avgång och den 19 oktober en ny liberal ministär under Nils Edéns ledning. I denna ingick 4 socialdemokrater: Hjalmar Branting finansminister, Värner Rydén eckliastikminister, Erik Palmstierna sjöminister, Östen Undén konsultativt statsråd. Den nya ministären proklamerade som sitt program fortsatt statlig neutralitet och allmän politisk rösträtt.

Den vänstersocialistiska utbrytningen hade huvudsakligen byggd på Socialdemokratiska ungdomsförbundet. När nu detta nästan helt gick med i det nya partiet, bildades på initiativ av en ny Eskilstuna-klubb ett nytt Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund med vid starten 26 klubbar. Det ställde sig helt lojalt till partiet. Dess ordförande blev Harry Svensson och dess kassör Karl Hovberg. Förbundsorganet fick namnet *Frihet* och redigerades 1918–1920 av Nils Karleby.

En framställning från den socialdemokratiska kvinnorörelsens ledning om lika lön för män och kvinnor vid lika arbete behandlades av LO:s representantskap 1917. Man ansåg sig dock ännu ej kunna vidta någon åtgärd.

Branting begärde 1917 återinträde i statskyrkan efter att tidigare begärt utträde när han skulle gifta sig borgerligt.

RÖSTRÄTT ÄR INTE NÅGON RÄTT !

Bland de »högre» kretsarna i vårt borgerliga samhälle stod inte rösträtten så högt i kurs. Här ett exempel:

Hjalmar Hammarskjöld kommenterade den nya regeringen på följande sätt: *”Riksdagen står nu i begrepp att fatta ett beslut som innebär att makten läggs i händerna på dom som är minst kompetenta, att de har folkets förtroende är för mig ofattbart”*.

Hjalmar Hammarskjöld (1862–1953), jurist, ämbetsman och politiker (konservativ), statsminister 1914–17, far till Bo och Dag Hammarskjöld. Efter att ha varit ämbetsman i Justitiedepartementet och verkat som internationell folkrättsexpert misslyckades han som justitieminister 1901–02 med att lösa röst-rättsfrågan och avgick. 1905 var han ecklesiastikminister och ledde förhandlingarna inför unionsupplösningen. Han blev statsminister 17 februari 1914 efter Staaffs avgång i samband med bondetåget och löste efter krigsutbrottet den viktiga försvarsfrågan till militärernas belåtenhet. Hammarskjölds så kallade borggårdsregering var i princip partipolitiskt obunden, men hade i själva verket en konservativ prägel och angreps under kriget av oppositionen som alltför tyskvänlig.

1917 tvingades Hammarskjöld, som i folkmun kallades ”Hunger-skjöld”, att avgå. Orsaken var framför allt den dyrtid och varubrist som till stor del orsakades av hans vägran att tillmötesgå brittiska krav på ett svenskt exportstopp till Tyskland.

Ransoneringarna och de höga priserna drabbade gemene man, medan så kallade gulaschbaroner blev rika på handeln med tyskarna. Hammarskjöld utgav flera arbeten om internationell rätt och tog initiativ till inrättandet av Regeringsrätten. Under flera perioder 1907–30 verkade han som landshövding i Uppsala län och 1918 blev han ledamot av Svenska Akademien.

Dag Hammarskjöld, son till Hjalmar Hammarskjöld. konsultativt statsråd i den socialdemokratiska regeringen 1951, FN:s general-sekreterare 1951, omkom under ett FN-uppdrag i Afrikanska Zambia 1961, erhöll Nobels fredspris postumt 1961, Ledamot av Svenska Akademien 1964. (Utgav dagboken Vägmarken 1960)

DEMOKRATINS GENOMBROTT ▫ 1918 – 1920

Rubriken kan förefalla motsägelsefull men har fullt fog för sig. Under den gemensamma vänsterregeringen fick Sverige 1918 sitt definitiva demokratiska genombrott, befast i grundlag efter nyval 1920. Det innebar full politisk rösträtt, nu även för kvinnor, från 23 år (föret 24), ändring av valperioderna till resp. 8 och 4 år för första och andra kammaren samt revision av rösträttsstrecken. Landsting och stadsfullmäktige nyvaldes med stora socialdemokratiska framgångar, och vid nyval till första kammaren blev socialdemokratin största partiet: 49 mandat mot föret 19. Liberalerna fick 42, högern 38, bondepartierna 18 och vänster-socialisterna 3.

1918 antog riksdagen en ny, mera modern fattigvårdslag med grundläggande bestämmelser om ålderdomshemmen.

I pensionsförsäkringslagen infördes bestämmelser om barntillägg för invalida barnavårdare med folkpension. Riksdagen anslog medel till räntefria universitetsstudielån.

1919 antogs en första lag om arbetstiden till sjöss på svenska fartyg. 1919 inrättades Arbetsrådet för tillämpningen av arbetstidslagstiftningen, 1920 Bankinspektionen och ett nytt departement, kommunikationsdepartementet. 1919 tillkom en ny lag om fri rättegång för mindre bemedlade och statsbidrag infördes för fri rättshjälp åt sådana.

En ny lag 1920 om medling i arbetstvister erkände indirekt förhandlingsrätten. En central skiljenämnd skapades, 1929 ersatt med Arbetsdomstolen.

Med utgångspunkt från Stockholm 1919 startade LO fackliga centralorganisationer (FCO) i städer och tätorter för gemensamt lokalt samarbete, bl.a. för att mota kommunistiskt "cellbygge" i fackföreningarna.

I samband med partikongress 1920 konstituerades Socialdemokratiska kvinnoförbundet med Signe Vessman som ordförande. Det hade vid årets slut ca. 3 000 medlemmar i 71 lokalorganisationer och övertog tidningen Morgonbris.

1920 infördes borgarrådsförvaltning i Stockholm. Socialdemokratin fick tre borgarråd: Viktor Karlsson, Oscar Larsson och Harry Sandberg.

SOCIALISTMINISTÄR ◻ 1920

Sedan de gemensamma uppgifterna genomförts brast sammanhållningen i den liberal-socialistiska regeringen Edén och den avgick den 6 mars 1920 på liberalernas vägran att acceptera en av socialdemokraterna krävd kommunalskattereform.

Den första rent socialdemokratiska regeringen tillträdde därefter den 20 mars 1920 med Branting som statsminister. Erik Palmstierna blev utrikesminister, Östen Undén justitieminister, Per Albin Hansson krigsminister, Bernhard Eriksson sjöminister, C.E. Svensson civilminister, F.V. Thorsson finansminister, Olof Olsson ecklesiastikminister, Olof Nilsson jordbruksminister och Rickard Sandler och Torsten Nothin konsulter. Efter den nya departementsindelningens ikraftträdande i juli ersattes Undén av Assar Åkerman. Det sammanslagna försvarsdepartementet kom på Per Albin Hanssons lott och det nya socialdepartementet på Bernhard Erikssons. Sandler blev finansminister, Thorsson handelsminister och F.W. Linder nytt konsultativt statsråd. Regeringen mottogs med blandade känslor inte bara av borgerligheten utan också av den socialdemokratiska pressen – med hänsyn till omöjligheten att "driva en socialistisk politik" kallade Harald Åkerberg i Örebrokuriren hela företaget "helt enkelt förtvivlat". Regeringens parlamentariska ställning var inte heller stark och arbetsprogrammet begränsades till den aktuella skattepolitiken och till bostads- och försvarsproblemen.

Den edénska ministären hade fallit på kommunalskattefrågan – en för arbetarklassen viktig fråga, då det gällande systemet hårt drabbade just arbetarna. Den nya regeringen lyckades endast genomdriva ett provisorium, och många socialdemokrater ansåg att ministären borde demissionera. Branting ansåg emellertid att regeringen skulle stanna kvar, trots att den nu i stort sett bara var en expeditonsministär.

Som minoritetsregering kunde ministären Branting endast bjuda ett begränsat program. Den betonade särskilt kommunalskatte- och bostadsfrågorna. Regeringen tillsatte fyra utredningar: en om folkomröstningsinstitutet, en om statlig trustkontroll, en om den industriella demokratin och en socialiseringsnämnd med uppgift att utreda förutsättningarna för en socialisering av allmännyttiga naturtillgångar och produktionsmedel. Då valen till andra kammaren ledde till en överraskande frammarsch för

högern – som i valagitationen fördomsfritt utnyttjade “socialiseringshotet” – avgick Brantings regering på hösten 1920. Som Branting själv yttrade i ett valtal: “Vi stå vid tröskeln av en ny tid, men arbetarklassen har inget monopol på ständig framgång. Egna felgrepp kunna fördröja frammarschen och vålla bakslag. De som stirra på Moskva, tillfogade han profetiskt, “skola få uppleva många brustna illusioner.”

Utrikespolitiskt stod Ålands-frågan i förgrunden. Ålands nästan helt svenska befolkning önskade återförening med Sverige. Sverige drog frågan inför NF, som dock 1921 gav Åland åt finnarna. 1920 återupptog ministären Branting de 1917 brutna förbindelserna med Ryssland.

1920 års andrakammarval gav arbetarpartierna ett bakslag: socialdemokraterna sjönk från 86 till 75 mandat, vänstersocialisterna från 11 till 7. Branting sökte samverka med liberalerna men de avböjde och då avgick hans regering i oktober. Den efterträddes av Louis De Geers expeditonsminister.

Genom sin ställning som en av Socialistinternationalens mest kända och respekterade ledare och sin tro på fred genom en tryggad internationell rättsordning blev Branting en av de främsta tillskyndarna av Nationernas Förbund. Han verkade aktivt för Sveriges inträde 1920 i den nya världsorganisationen, i kamp mot både högern och vänstersocialisterna. Mot bolsjevikerna hävdade han med kraft demokratins ideal. Han blev kallad »den store europén» och tilldelades 1921 Nobels fredspris tillsammans med norrmannen Christian Lange.

1922 invaldes Sverige i Nationernas Förbunds råd.

Under perioden 1920–1932 hade inget parti majoritet i riksdagen. Det parlamentariska läget omöjliggjorde alltså bildande av starka regeringar och under perioden hade Sverige inte mindre än elva regeringschefer i nio olika ministärer.

På grund av regeringsmaktens försvagning – hoppande majoriteter, »vägmästarpolitik» och riksdagens makt – kom de viktigaste politiska besluten att fattas i riksdagsutskotten, där parternas representanter kunde resonera sig fram till kompromisser (utskottsparlamentarism).

Regeringarnas korta livslängder, i genomsnitt två år, gjorde regeringspolitiken ryckig och några större sociala reformer kom inte till stånd. Regeringen Ekman lyckades dock, i minoritetsställning, med övriga borgerliga partiers stöd, genomföra två större reformer: 1927 års skolreform, som innebar en gemensam bottenskola, samt år 1928, lagar om kollektivavtal och arbetsdomstol. De senare under häftigt motstånd från socialdemokraterna, som betraktade denna lagstiftning som fackföreningsfientlig.

OROLIGA EFTERKRIGSÅR ▫ 1921–1923

Till den ekonomiska krisen sällade sig efter kriget en växande politisk oro. 1921 proklamerade Lenin den uppmjukade »nya ekonomiska politiken» (Nep). Ryska regeringen nedslog ett matros- och arbetaruppror i Petrograd och Kronstadt. På hösten medförde missväxt i Ryssland en jättesvält, som beräknas ha tagit 5 miljoner människoliv.

Turkiet angrep Grekland 1921 och drev grekerna ut ur Mindre Asien 1922. Tyske utrikesministern Erzberger mördades av nationalsocialister.

1922 inledde f.d. socialisten Benito Mussolini fascismens diktatur i Italien. Tyske utrikesminister Rathenau mördades av nationalsocialister.

I Tyskland gjordes en omfattande men förolyckad kommunistisk resning. Ryska regeringen försökte förgäves knyta an till de tyska nationalsocialisterna. Deras ledare Adolf Hitler gjorde en misslyckad kupp i München och fick ett års fängelse. Den tyska inflationen kulminerade och ruinerade miljoner av sparare.

Sverige i efterkrigs-kris

En på världskriget följande ekonomisk fredskris drabbade även Sverige med ökad arbetslöshet och fackliga konflikter. Lönerna, som först 1919 hunnit ifatt dyrtiden, pressades åter ned. Redan 1920 började företagarna med motivering i penningvärdets återhämtning kräva 20-30 % lönesänkningar. Flera konflikter utbröt, den största i byggnadsindustrin, en framgångsrik storlock-out. Nyåret 1922 sattes svenskt rekord med 163 000 arbetslösa.

Expeditionsregeringen De Geer efterträddes i februari 1921 av högerregeringen, Oscar von Sydow. Den upplöste båda kamrar-

na och utlyste nyval å författningarnas nya grunder. Väljarkåren till andra kammaren hade nu fördubblats. Rösträtt tillkom 54 % av Sveriges folk. Första kammaren hade förnyats av reformen redan 1919. I andra kammaren ökade socialdemokratien åter: från 75 till 93 mandat. Högern sjönk från 70 till 62, liberalerna från 48 till 41 och Bondeförbundet, nu ensamt bondeparti, från 30 till 21.

1921 invaldes de första kvinnorna i Sveriges riksdag. Till andra kammaren valdes av socialdemokraterna Agda Östlund och Nelly Thäring, av de frisinnade Elisabeth Tamm och av högern Bertha Wellin. Kerstin Hesselgren insattes i första kammaren som *frisinnad vilde*.

Efter valen 1921 avgick von Sydow och Hjalmar Branting bildade sin andra rent socialdemokratiska regering med följande sammansättning: F.V. Thorsson, Herman Lindqvist, Olof Olsson, Torsten Nothin, Lindfors, Sandler och Örne, där Branting själv också var utrikesminister. Den störtades i april 1923 vid riksdagens avslag på dess mera humana arbetslöshetsdirektiv och efterträddes av en högerregering Ernst Trygger.

HÖVDINGEN GÅR BORT ▫ 1925

Men också den tilltänkte ersättaren.

»1925 skall alltid stå som ett sorgens år för svensk socialdemokrati», säger partistyrelsens årsberättelse. »Under detta år avled Hjalmar Branting, partiets ledare alltsedan det grundades. Han följdes tätt i graven av F.V. Thorsson som hela partiet hade hoppats att se som sin politiske ledare efter Branting.»

Hjalmar Brantings betydelse för den svenska arbetarrörelsen omvittnas av hela denna rörelsens historia. Han bidrog med sin måttfullhet, klarhet och idealitet i hög grad till att lägga partiets politiska grund och fick under fem decennier påverka dess praktiska utformning.

Branting insjuknade i influensa den 30 november 1924. Då sjukdomen komplicerades, avgick han som statsminister den 24 januari 1925 men kvarstod som statsråd. Statsminister och ledare för regeringen blev Rickard Sandler. Den 8 februari tillstötte gallsten och ändade den 24 februari Brantings liv.

Dödsbudet väckte den djupaste sorg inom hela den svenska arbetarklassen och hos det svenska folket. Personligen var Branting avhållen i alla läger. Runt hela världen ägnades hans minne vördnadsfulla nekrologer. Han hade blivit en internationell personlighet, tillerkänts Nobels fredspris, delat med norrmannen Christian Lous Lange för sina insatser vid bildandet av Nationernas förbund.

Branting begravdes på partiets bekostnad den 1 mars. I sorgetåget deltog 15 000 personer och 250 fanor från arbetarorganisationer landet runt. Minst 100 000 människor hyllade där sorgetåget gick fram den bortgångne hövdingens minne. Kyrkoherde Ernst Klefbeck förrättade jordfästningen i Storkyrkan. Partiets och Internationalens ledande män talade vid graven.

Fredrik Vilhelm Thorsson var också en av ledargestalterna i den svenska arbetarrörelsens första generation. När Branting stupade gick ordförandeskapet över till Thorsson. Han var dock redan märkt av den sjukdom som skulle ända hans liv. Den 1 maj 1925 tog han emot en sista hälsning från Ystads arbetare, vilka tågade förbi lasarettet där han tillbragte sin sista tid. Den femte maj dog han, sörjd av en hustru som tappert följt honom genom alla skiften och av hela Sverige som en av dess bästa söner.

Socialdemokratiska partiet ställdes vid Hjalmar Brantings död inför ett svårt val, då det gällde att kora hans efterträdare på ordförandeplatsen, så mycket svårare som F.V. Thorssons nästan samtida frånfälle begränsade urvalskretsen till en yngre generation. Då partistyrelsen preliminärt utsåg Per Albin Hansson till Brantings efterträdare – ett avgörande som sedermera bekräftades av 1928 års kongress – kallades till ledarposten en man, som gick till sitt värv med osedvanligt rika förutsättningar. Per Albin Hansson hade vuxit upp med arbetarrörelsen. Redan före tjugooårsåldern intog han en ledande plats inom ungdomsrörelsen i Malmö. Tjugo år gammal blev han förtroendemän för socialdemokratiska ungdomsförbundet och utgivare av tidningen Fram. Redan då hade han utformat den klart demokratiska åskådning som han sedan blivit trogen. Han tog bestämt avstånd från det inflytande som sökte utsudda ungdomsrörelsens demokratiska kurs.

KOSACKVALET ▫ 1928

1928 års andrakammarval ägde rum efter en valrörelse som från borgerligt håll fördes i socialistskräckens tecken. Det fick av socialdemokratin namnet »kosackvalet», främst därför att högern på valaffischer skrämde med revolution efter ryskt mönster som en följd av en socialdemokratisk valseger. Högerledaren Arvid Lindman hade också gjort valet till en kamp om »borgerlig eller socialistisk samhällsordning».

Högern och dess ungdomsförbund angrep socialdemokraterna i valrörelsen för att genom 1925 års nedrustningsbeslut ha försämrat landets förmåga att värja sig mot ett sovjetiskt anfall. Även partiets förslag om arvs-, inkomst- och förmögenhetsskatt för att nå social utjämning väckte högerns vrede. Socialdemokraterna bedrev teknisk valsamverkan med de Moskvatrogna kommunisterna, vilket underlättade högerns agitation. På högerns valaffischer avbildades ridande kosacker som plundrade svenska hem.

Motståndarna lyckades tillfoga arbetarsidan ett allvarligt nederlag. Socialdemokraterna sjönk från 104 mandat till 90, tappade 11 till de borgerliga, 3 till kommunisterna. Liberalerna miste 1, högern vann 8, bönderna 4. C.G. Ekman avgick och Arvid Lindman bildade en ny högerregering.

LO utfärdade 1928 ett cirkulär 618 mot »det kommunistiska splittringsarbetet» med fraktionsbildning inom den fackliga rörelsen. Sådan hade förmärkts bl.a. genom en från kommunisthåll organiserad s.k. facklig enhetskonferens i Göteborg 1926.

När de svenska socialdemokraterna genom valnederlaget 1991 förlorade regeringsmakten var det första gången sedan 1928 som partiet fick mindre än 40 procent av rösterna. Under ett halvt århundrade har SAP dominerat svensk politik och haft en internationellt sett, unik stark ställning. Den »svenska modellen» blev förebild för många utländska politiker.

BOLSJEVIKSTRIDEN

På uppdrag av tidskriften TIDEN sammanställde Jan Lindhagen 1972 denna samhällsstudie.

Den generation inom arbetarrörelsen som träder fram under 1920 och 30-talet spelade huvudrollen i den andra fristående delen av socialdemokraternas program.

Den europeiska arbetarrörelsens splittring i bolsjevism och socialdemokrati fick sin återspeglning även i Sverige.

Den dåtida socialdemokratin riktade en genomgripande kritik mot leninismen och dess avsteg från socialistiska idétraditioner som har Karl Marx och Friedrich Engels som portalgestalter. Men bolsjevikstriden tvingade även socialdemokratin att överge sitt klassiska arv. Den kom därmed att ge näring åt den historiska myten om partiets väg som en »tredje väg».

Mot denna ställer författaren nytt ljus på gårdagens ledande gestalter som Hjalmar Branting, Per Albin Hansson och Nils Karleby och deras klassiska socialism tecknat av Ernst Wigforss i 1944 års socialdemokratiska program som avslutar denna del som Lindhagen fullbordade 1972 omfattande delen 1890–1930 i TIDENS samhällsstudier.

Nils Karleby, som här åberopas, var en ungsocialist och Frihets redaktör 1918–20. Han var väldigt uppskattad men avled 1926 endast 34 år gammal.

ÅDALSKRAVALLERNA 1931

Det relativa lugnet i Sverige skulle våren 1931 komma att brytas av en social explosion utan like hittills i landets hävder: Ådalsdramat den 14 maj, då fem svenska arbetare dödades av svensk militär.

Under lönedepressionens konflikter i Ådalen hölls vid de strejkandes ankomst ett protestmöte, efter vilket de strejkande tågade mot Sandviken.

Sågverket ägdes av familjen Versteeghs industrier. Protestmötet ägde rum den 14 maj i Lunde. Det strejkande tåget trängde in på kajen, misshandlade strejkbrytare, och förde med sig en del av dem. Polis kunde inte hindra dem. Militär rekvirerades från Sollefteå. Där kom 60 man med kulsprutor. Det hetsade stämningen ytterligare. Det blev nya kravaller. Ett nytt protestmöte hölls i Frånö den 14 maj, därifrån tågade man under kommunistisk ledning till strejkbrytarnas fridlysta förläggning i Lunde och där mötte man militären. Befålet trodde sig se vapen i demonstrationstågets händer och kommenderade eld.

Fem dödades: Arbetarna Oskar Berggren, Väja, Erik Bergström, Frånö, Sture Larsson, Västervik, Evert Nygren, Brunne, samt en arbetarflicka Eira Söderberg bland åskådarna.

Den fruktansvärda händelsen väckte våldsam harm landet runt. Arbetarpartiets ledning utsände tillsammans med LO en stark protest mot militärens uppträdande, manade till lugn och krävde

undersökning och de skyldigas bestraffning. Man sände strax en egen undersökningskommission till Ådalen. Även regeringen tillsatte en undersökning.

De för tragedin ansvariga ämbetsmännen, Landshövding Karl Stenström och Landsfogde S. Pålman degraderades.

Kaptenerna Mesterton och Bäckman samt en furir, fick kort arrest. En sergeant frikändes.

Över arbetarna avkunnades en rad hårda domar.

För Lunde-aktionen utdömdes den strängaste: Axel Nordström 2,5 års straffarbete. Kravallerna vid protestdemonstrationerna i Stockholm medförde också hårda straff, liksom tidningsuttalanden om dödsskotten i Ådalen.

Arthur Engberg (1888–1944) var tillträdande chefredaktör för *Social-Demokraten* och refererade själv krigsrättsförhandlingarna. Han skrev om domen:

“Kaptan Mesterton, som lät sin trupp sprida död och förödelse i demonstrationståget, har fått ett skenstraff, som i själva verket har karaktären av en hedersbetygelse.”

Det är den svenska officersäran han företräder. Huvudansvaret för blodbadet i Lunde kom att förkroppsliga en härskande officerskårs anspråk på att få vara herre i detta land”. Uttalandet renderade Engberg en dom för smädliga yttranden om rikets ämbetsmän, men regeringen efterskänkte straffet.

Vid offrens begravning höll på LO-ledningens initiativ fem minuters arbetsvila i hela landet.

Begravningen tog kommunisterna hand om i propagandastil. Endast två socialdemokrater tilläts tala vid begravningen.

Den unika händelsen väckte oerhörd uppståndelse, och den hårda kritiken ledde bl.a. till att statspolis inrättades i Sverige. Detta var sista gången som militär användes mot strejkbrytare.

Ett monument över offren, utfört av Lenny Clarhäll, restes 1981 i Lunde.

Här vilar en svensk arbetare
stupad i fredstid,
vapenlös,
arkebuserad av okända kulor.
Glöm henne aldrig.

“Gravskrift” Av Erik Blomberg
Social-Demokraten den 17.5.1931

DONATIONER TILL ARBETARRÖRELSEN

Slottet La Brévière i Frankrike Bankir Olof Aschberg och hans hustru Siri, donerade 1951 sitt slott i Paris, La Brévière beläget i den berömda Compiègneskogen utanför Paris. Det skulle förvaltas av en stiftelse med namnet Hjalmar Branting-institutet och utnyttjas för kurser och internationella konferenser. Den är ett uttryck för donatorernas mångåriga vänskap med Hjalmar Branting. Donationen mottogs i april 1951 av en för förvaltningen bildad styrelse med Gustav Möller som ordförande, LO:s kassör Gösta Eriksson och advokat Sonja Branting-Westerståhl som sekreterare.

*Slottet LaBrévière i Frankrike.
Makarna Aschbergs donation till den
svenska arbetarrörelsen 1950.*

Olof och Siri Aschberg.

Aschberg gav ut sina memoarer på Tidens förlag 1961, med rubriken »Gryningen till en ny tid». Olof Aschberg, bankiren, som kallade sig »en vandrande jude från Glasbruksgatan» var en man som upplevt mycket. Däröfver vittnar hans minnen, som utgavs i sammandrag av Ture Nerman. Aschberg träffade många människor under sin levnad. I minnet passerar män som Hjalmar von Sydow, arbetsgivarföreningens ordförande, LO-chefen Herman Lindqvist, Hjalmar Branting, Karl Legien, diplomaten Brockdorf-Rantzau, den ryske revolutionens förste kulturminister Lunatsjarskij, Albert Engström, Carl Lindhagen och många till som nämns i memoarerna.

Olof Aschberg hade något av äventyr över sig. Men denne kapitalist var också en samhällstänkare med ansvar och medmänsklighet. Han deltog i arbetarrörelsen strävanden, grundade barnhem och gjorde betydande insatser inom fredsrörelsen. Det

är betecknande att hans sista ord vari denna memoarvolym klingar ut, är en appell för freden, för världens moraliska enhet och endräkt.

Han glömde inte heller sin hustru Siri, som med honom delade krigets hemsökelse och svårigheter men också glädjestunder att vara tacksam för. Utan henne hade hans memoarer inte kommit till. Karl Gerhard som kommenterade boken, framhöll att man fick ett starkt intryck att han själv var en strålande romanfigur. En annan kommenterade att hans historier är slipade juveler däri ironin och humorn glittrar. Aschberg hade träffat och förfogade över en oreflekterad och naturlig människokunskap. Aschberg var född 1877.

Donationer fortsatte även 1953 då korkfabrikanten Carl August Wicander testamenterade godset Harpsund, beläget i Södermanland, som heders- och rekreationsbostad åt statsministern.

Gården, som är vackert belägen vid Harpsundssjön, består av en huvudbyggnad i karolinsk stil från 1914 och två flyglar som möjligen är från 1600-talet. Godset omfattar 1 650 hektar åker- och ängsmark och 100-tals kor. Gästande utländska statsmän bjuds traditionellt på en roddtur i eka på sjön.

När godset skänktes var Tage Erlander statsminister och Gunnar Sträng finansminister. Erbjudandet väckte problem inom regeringen. Erlander var inte entusiastisk, det var däremot Per Edvin Sköld. Sträng var bestämt emot att staten skulle ta emot nådegåvor från storfinanserna. Regeringen hade svårt att bestämma sig men till slut blev det som Sköld ville. Donationen var skänkt till statsministern och den uppgiften växlar med tiden.

Harpsund — den Wicanderska donationen till staten — blev snabbt en uppskattad tillflyktsort och en plats för både informella sammankomster och officiella samlingar.

Bland gästbokens statschefer, fackföreningsmän, ministrar, kulturarbetare m.fl. återfinns också Kar de Mummans "visitkort". På bilden tillsammans med Marianne Zetterströms namnteckning.

FOLKRÖRELSENA

Folkrörelserna i vårt land har varit den svenska demokratins ryggrad. Flera av de moderna partierna såsom socialdemokraterna, folkpartiet, centerpartiet och i viss mån också vänsterpartiet har haft sin förankring i de breda folkliga ideella intresseorganisationerna. Som svenska folkrörelser räknas arbetarrörelsen (den fackliga och den politiska), frikyrko- och nykterhetsrörelserna, konsument- och lantbrukskooperationen, ibland också kvinnorörelsen och idrottsrörelsen. Nykterhets- och väckelserörelserna växte fram i övergången från jordbruks- till industrisamhälle i slutet av 1800-talet, och i början av 1900-talet hade arbetarrörelsen fått styrka. Dessa rörelser bekämpade missförhållanden i samhället och bidrog till det demokratiska genombrottet i Sverige. Medlemmarna fick utbildning i studiecirklar och ur dessa utvecklades den svenska folkbildningen. Medlemmarna valde sin styrelse i val där varje medlem hade en röst. Här grundlades också respekten för parlamentarismens regler.

Folkrörelsen föddes i slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft som protester mot den rådande samhällsordningen. Folkrörelserna spelar fortfarande en viktig roll för att organisera breda samhällsgrupper, tolka deras intressen och tala för dem. Protesterna mot överheten har övergått till nära samarbete med statsmakterna.

Varför använder man sig av blått och rött i politiken och varför höger och vänster?

Som så mycket annat i europeisk politik är bakgrunden från den franska revolutionen 1789. När den franska revolutionens nationalförsamling samlades, satte sig försvararna av den gamla ordningen till höger i salen. De radikala representanterna, som ville förändra samhället, satte sig till vänster.

Höger och vänster kom snart att användas som praktiska beteckningar för politikens inriktning. Under 1800-talet kom beteckningen vänster att brukas av liberalerna. Än idag heter det "Danmarks liberala parti vänster", något som ofta förvirrar. Mot slutet av seklet, när arbetarrörelsen växte starkt, inbegreps även socialisterna av olika modell i vänsterbegreppet. Vissa var

mer vänster än andra och fortfarande talar man ibland om vänsterhöger flygeln inom t.ex. socialdemokratin.

Beteckningen höger används i dag kanske främst av de konservativa motståndarna, inte sällan i nedsättande syfte. Före 1969 hette Moderata samlingspartiet, först Högern (1934–52) och sedan Högerpartiet (1952–69). I Norge bär det konservativa partiet fortfarande Höyre.

Även den röda färgen som beteckning för radikal politik fick sitt genombrott under den franska revolutionen. Rött har dock troligen sedan urminnes tider förknippats med blod, kamp och krig. Att de som ville förändra samhället valde rött till sin färg är därför knappast förvånande. Det dröjde emellertid innan rött blev allena rådande kulör för socialdemokratin.

De första fanorna inom svensk arbetarrörelse var till exempel inte blått, sällan vita och till och med blå.

Det kan i detta sammanhang nämnas att Järnvägspostpersonalen i Stockholms norra distrikt avdelning 36 beslöt en gång under 1960-talet att göra sin avdelningsfana blå, vilket vållade stor debatt. Eftersom avdelningen sedan 1970-talet är nedlagd, är detta kuriosa.

Blått, som konservativ kulör, är faktiskt ett helsvenskt fenomen. Denna färg är den klassiska färgen på svenska militäruniformer (karolinerna). Dessutom är blått svenska flaggans bottenfärg. Under den franska revolutionen var den vita färgen förknippad med det störtade kungahuset (Bourbon) och vitt är i en del länder fortfarande de konservativas färg. Som ytterligare en kuriositet kan nämnas att moderaterna under valrörelsen 1970 använde mörkrött på M, som symbol, eftersom rött ansågs fånga uppmärksamheten bättre än blått. Efter internt klagomål, och framgången vid valet uteblev, återgick Moderaterna till blå färg.

Socialdemokraterna

Rosen har varit socialdemokraternas följeslagare under många år. Symbolen används också bland socialdemokrater i Europa. Den röda färgen står för kampen mot den materiella fattigdomen och blomman för kampen mot den andliga nöden.

SOCIALDEMOKRATISKA STATSMINISTRAR

Hjalmar Branting (1860 – 1925)

Partiledare 1907 och statsminister 1920 – 1925

Rickard Sandler (1884 – 1964)

Statsminister 1925 – 1926

Per Albin Hansson (1885 – 1946)

Partiordförande (1928 –1946) och statsminister 1932 – 1946

Tage Erlander (1901 – 1985)

Partiordförande och statsminister 1946 – 1969

Olof Palme (1927 – 1986)

Partiordförande och statsminister 1969 – 1986

Ingvar Carlsson (1934 –)

Partiordförande och statsminister 1986 –1991, 1994 – 1996

Göran Persson (1949 –)

Partiordförande och statsminister 1996 –

DE FOLKVALDA – KVINNOR I RIKSDAGEN

Agda Östlund valdes 1921 till andra kammaren för Stockholm, socialdemokratins första riksdagskvinna.

Den svenska riksdagen har jämfört med andra parlament en hög andel kvinnliga ledamöter, 45 procent. Sverige är därmed det land vars parlament har den största andelen kvinnliga ledamöter. Men det är först på senare tid som kvinnornas andel har ökat markant.

År 1970 var kvinnorepresentationen i riksdagen 13 procent. Därefter ökade den med jämna steg till en toppnotering på 38 procent år 1988, men föll följande val kraftigt tillbaka. Vid valet 1994 fick kvinnorna drygt 43 procent av riksdagsplatserna, en andel som därefter fortsatt att stiga.

Kampen för rösträtt

Det var först en bra bit in på 1900-talet som alla svenska kvinnor fick rätt att rösta och möjlighet att själva bli invalda i riksdagen. Men kravet på allmän och lika rösträtt hade varit en stor fråga i politiken sedan slutet på 1800-talet och under de första decennierna på 1900-talet.

Vid kommunala val hade en del kvinnor rösträtt enligt 1862 års kommunallagar: de som var myndiga, ogifta och hade egna inkomster av viss storlek eller en viss egen förmögenhet. Genom rösträttsreformen 1907–1909 blev kvinnor med rösträtt också valbara till kommunala församlingar. År 1918 infördes allmän och lika rösträtt i kommunala val. Den första motionen om lika politiska rättigheter för kvinnor och män väcktes i riksdagen år 1884, men avslogs. Frågan återkom gång på gång i olika motioner men utan resultat. Den första propositionen om rösträtt och valbarhet för kvinnor i riksdagsval lades fram år 1912 av regeringen Staaff. Propositionen antogs av andra kammaren men röstades ned i första kammaren.

Vid sidan av striden i riksdagen skedde i samhället en stark opinionsbildning för den kvinnliga rösträtten, bl.a. genom särskilda föreningar.

Under trycket av den våg av revolutioner som skakade Europa vid slutet av första världskriget beslutade riksdagen så om allmän och lika rösträtt för kvinnor och män den 24 maj 1919.

Reformen genomfördes efter förslag från en koalitionsregering bestående av liberaler och socialdemokrater.

Kvinnorepresentationens utveckling

Efter valet 1921 tog fem kvinnor plats i riksdagen. I första kammaren blev Kerstin Hesselgren invald av liberaler och socialdemokrater, och hon anslöt sig till Liberala samlingspartiet (lib.s.). I andra kammaren invaldes fyra kvinnor: Bertha Wellin (Lantmanna och borgarepartiet), Agda Östlund (s), Nelly Thüring (s) och Elisabeth Tamm (lib.s.).

Kvinnorepresentationen i riksdagen ökade långsamt de följande åren. Det gällde särskilt i första kammaren, med dess åtta år långa mandatperioder och indirekta valsätt. Där var det först 1943 som ytterligare en kvinna valdes in, och det dröjde till mitten av 1950-talet innan kvinnorna utgjorde 5 procent av ledamöterna i kammaren. År 1970 satt 15 kvinnor i första kammaren, vilket motsvarade 10 procent av de 151 ledamöterna.

I andra kammaren, som valdes direkt av väljarna vart fjärde år, skedde ökningen något snabbare. År 1950 utgjorde kvinnorna 10 procent, och femtio år efter rösträttsreformen, år 1970, var 36 av andra kammarens 233 ledamöter kvinnor (15 procent).

År 1971 blev en kvinna för första gången vald till vice talman i riksdagen. Det var Cecilia Nettelbrandt (fp) som var andre respektive tredje vice talman (1971–1976). Ingegerd Troedsson (m) valdes till förste vice talman 1979. Hon kvarstod i denna befattning till 1991 då hon som första kvinna blev vald till talman. Hon efterträddes 1994 av Birgitta Dahl (s). Birgitta Dahl hade då nio år som statsråd bakom sig (1982–1991). År 2002 avgick Birgitta Dahl som talman efter en valperiod med två kvinnliga vice talmän. I talmansvalet 2002 fick riksdagen två kvinnliga vice talmän: andre vice talman Kerstin Heinemann (fp) och tredje vice talman Helena Höij (kd). Talman blev Björn von Sydow (s). Från och med år 2003 är Per Westerberg (m) förste vice talman.

Faktorer som påverkat utvecklingen

Det är således under de senaste 30 åren som genombrottet för kvinnorna skett i svensk politik. Bland orsakerna till denna utveckling brukar man nämna det proportionella valsystemet,

liksom starka och pådrivande kvinnoorganisationer, både partibundna och fristående.

Den tidiga utvecklingen av den svenska välfärdsstaten och kvinnors ökade möjligheter till förvärvsarbete anses vara andra viktiga faktorer i sammanhanget.

Av avgörande betydelse för kvinnornas ökade representation i politiken är slutligen att de flesta partier i Sverige har valt att införa en målsättning om jämnare könsfördelning i valda församlingar. I riksdagsvalet 2002 blev andelen kvinnliga ledamöter i de olika partiernas riksdagsgrupper enligt följande:

Socialdemokraterna 47,2 %
 Moderata samlingspartiet 40,0 %
 Folkpartiet liberalerna 47,9 %
 Kristdemokraterna 30,3 %
 Vänsterpartiet 46,7 %
 Centerpartiet 50,0 %
 Miljöpartiet de gröna 58,8 %

Bland gruppledarna i riksdagen finns en kvinna.

**Kvinnor i riksdagen
 1922–2003**

	År	Antal	%
	1922	5	1,3
	1941	18	4,7
Tabellen visar riksdagens sammansättning vid riksmötets öppnande respektive år.	1961	43	11,3
Hänsyn är tagen till ersättare för statsråd och talman.	1971	49	14,0
	1979/80	97	27,8
	1982/83	96	27,5
	1985/86	110	31,5
	1988/89	134	38,4
Källa: "Rätt att rösta 1919–1994" samt "Riksdagens ledamöter" för respektive år.	1991/92	117	33,5
	1994/95	144	41,3
	1998/99	152	43,6
	2001/02	155	44,4
	2002/03	160	45,8

Kvinnliga ledamöter i utskotten

När de fem första kvinnorna kom in i riksdagen var det två som fick ordinarie platser i utskotten. De andra fick platser som avbytare, suppleanter. De utskott där kvinnorna placerades hade inte fasta områden att bevaka utan var tillfälligt inrättade. Så var det i stort sett de första tjugo åren det fanns kvinnor i riksdagen.

Under 1940-, 50- och 60-talen uppstod ett annat mönster. Då arbetade de kvinnliga ledamöterna främst i de utskott som behandlade frågor som berörde familjen och andra sociala områden. Under 1970-talet var det fortfarande få kvinnor som arbetade i de utskott som behandlade frågor om skatter, finanser, trafik, industri och försvar. Men skillnaderna mellan kvinnors och mäns specialområden var inte lika stora som tidigare. De var inte heller lika tydliga som de sedan blev under 1980-talet.

Under åren 1982–1991 var det tre utskott som hade särskilt hög kvinnoandel: socialförsäkrings-, social- och kulturutskotten. Periodvis var 60–70 procent av de ordinarie ledamöterna kvinnor. Sedan slutet av 1990-talet har emellertid detta mönster luckrats upp. De kvinnliga ledamöterna är numera mer jämnt fördelade över utskotten. Fyra av riksdagens 16 utskott har för närvarande kvinnliga ordförande.

Kvinnor i regeringen

Det tog lång tid innan den första kvinnan tog plats i regeringen. Det blev Karin Kock-Lindberg, statsråd 1947–1949. Under tvåkammartiden var det ytterligare fyra kvinnor, samtliga socialdemokrater, som utnämndes till statsråd nämligen Hildur Nygren (1951), Ulla Lindström (1954–1966), Alva Myrdal (1967–1973) och Camilla Odhnoff (1967–1973). Efter 1973 ökade antalet kvinnor successivt. Då Ingvar Carlsson bildade regering 1994 var för första gången hälften av statsråden kvinnor. I Göran Perssons regering är i dag 10 av de 22 statsråden kvinnor.

KVINNOR I DEN TIDIGA ARBETARRÖRELSEN

I Ture Nermans förträffliga bok »Svensk arbetarrörelse i ord och bild 1881–1955», utgiven på Tidens förlag 1956 med förord av Gustav Möller, finner vi vid en genomgång bevis på att också kvinnorna snart kom att betyda mycket för arbetarrörelsen. De allra första är sannolikt ur tiden nu men några är tillräckligt kända för att minnas. Här en kort sammanfattning:

1903 kommer Amanda Horney först i raden, hon blev detta år Allmänna kvinnoklubbens första ordförande. 1920 presenteras tre ledande kvinnor: Signe Vessman, Ruth Gustafson och Anna Lindhagen, från socialdemokratiska kvinnornas femte kongress. 1921 finner vi: Kerstin Hesselgren, Nelly Thüring och Agda Östlund.

1928, fick partiet sin första kvinnliga sekreterare, Hulda Flood. 1934 uppenbarar sig Alva Myrdal för första gången, nu i en talarstol, som hon ofta beträdde. Olivia Nordgren ingick som ledamot i pensionsförsäkringskommittén från 1932 fram till riksdagens beslut 1935, som innebar en genomgripande omgestaltning och förbättring av folkpensioneringen till effektivare understöd åt invalider och åldringar. Else Kleen verkade energiskt för en förbättring av psykisk hälsovård och ungdomsvård. Hennes kamp för reformering av fångvården kostade henne två månaders fängelse i ett tryckfrihetsmål 1940, men kröntes med framgång i och med en ny lag 1945.

1936 blev Disa Västberg ordförande i socialdemokratiska kvinnoförbundet. 1937 får dessa kvinnor plats i riksdagen: Blenda Björck, Olivia Nordgren och Ruth Gustafson. 1940 blev Agda Östlund redaktör för tidningen Morgonbris. Samma år blev hon riksdagsledamot och det skedde ett byte på Morgonbris redaktion där Maj Jarke blev redaktör. 1943 blev Signe Höjer ordförande för den viktiga befolkningskommissionens kvinnodelegation. 1944 talar Elise Ottesen-Jensen vid de socialdemokratiska kvinnornas stora möte i sexualfrågan.

1947 utses Karin Kock till Sveriges första kvinnliga statsråd. Samma år får LO sin första kvinnliga ombudsman, Sigrid Eken-dahl. 1950 utsågs Anna Rudling till redaktör för Morgonbris.

Efter denna uppräknings finner vi ännu inte att kvinnorna är så rikt representerade, men de kom i desto större skaror på mitten

av 1950-talet. Namnen som här nämnts har alla lämnat »fotspår» i socialdemokratisk politik.

Signe Vessman (1879–1953), fackföreningskvinna 1903–53, sömmerskornas ordförande, redaktör för tidningen *Morgonbris*, riksdagskvinna 1925–28, ersättare för Hjalmar Branting efter hans bortgång 1925.

Lisa Mattson, född 1914, journalist, medarbetare i *Social-Demokraten* 1941–43, *Morgonbris* 1945, *Ny Tid* 1946–63 i Göteborg.

Karin Kock-Lindberg (1891–1976), Sveriges första kvinnliga statsråd, nationalekonom, Fil.dr. docent på Stockholms Högskola, 1946–47, folkhushållningsminister 1948, överdirektör och chef för Statistiska centralbyrån 1950–57.

Agda Rössel (1910–2001). Socionom, en av de svenska socialdemokratins kvinnliga portalfigurer. Som Sveriges ständiga ombud i FN 1958–64, ambassadör i Belgrad 1964–69, i Prag 1969–73, i Athen 1973–76, gjorde hon en ovanlig karriär inom den mansdominerade högre svenska diplomatin. Åren 1948–52 var hon ordf. för Yrkeskvinnornas samarbetsförbund och hon har också varit engagerad i den internationella kvinnorörelsen.

Alva Myrdal (1902–86), politiker och diplomat, vid FN 1949–55, ambassadör i Indien 1956–61, chefsdelegat vid nedrustningskonferensen i Genève 1962–73, konsultativt statsråd 1967–73.

Alva Myrdal har i nära 50 år varit en livsgivande kraft inom svensk politik. Antingen ensam eller tillsammans med sin make, Gunnar Myrdal, har hon påverkat utvecklingen på många skilda områden, såsom familje-, bostads- och skolpolitik. Under sina senare år koncentrerade hon sina insatser på kampen för fred och nedrustning. Hennes bok *The Game of Disarmament* (1976, *Spelet om nedrustningen*) är en uppskakande skildring av hur hela världen tycks driva fram mot en katastrof. Men ändå ville hon inte ge upp sin tro på att det mänskliga förnuftet skall

segra. I *Women's Two Roles* (1956, Kvinnans två roller; tillsammans med V. Klein) behandlade hon svårigheten för kvinnor att kombinera yrkesliv och familj, ett problem som hon själv hade brottats med. 1982 fick hon Nobels fredspris (delat).

Anita Gradin, född 1933, socionom, riksdagsledamot från 1969, invandrar- och jämställdhetsminister 1982–1986, utrikeshandelsminister 1986–1991. År 1992 blev hon ambassadör i Wien och 1995 svensk EU-kommissionär i Bryssel. Hon är vice ordförande i Socialistinternationalen.

Margot Wallström, född 1954 i Kåge, Västerbotten. Valdes in i riksdagen 1979 som 25-åring och var biträdande civilminister 1988–1991. VD för TV-Värmland 1993–1994, kulturminister 1994–1996, socialminister 1996–1998, EU-kommissionär från 1999 med ansvar för miljöfrågor.

Foto:EU-kommisionen

Laila Freivalds, född 1942 i Lettland, jurist, konsumentombudsman (KO) och generaldirektör för Konsumentverket 1983–1988, justitieminister 1988–1991 och 1994, utrikesminister 2003 efter Anna Lindhs tragiska bortgång i september 2003.

Foto:Pawel Flato

Mona Sahlin, född 1957, riksdagsledamot 1982–1996 och sedan 2002, arbetsmarknadsminister 1990–1991, parti-sekreterare 1992–1994, vice statsminister, jämställdhetsminister 1994–1995 och biträdande näringsminister 1998, demokrati och integrationsminister 2002, jämställdhetsminister 2003.

Foto:Pawel Flato

Margareta Winberg, född 1947, riksdagsledamot 1981–2003, ordförande för det socialdemokratiska kvinnoförbundet 1990–1995, jordbruksminister 1994–1996 och 1998–2002, arbetsmarknadsminister 1996–1998, vice statsminister 2002–2003, ambassadör i Brasilien 2003.

Foto:Pawel Flato

*Brantingmonumentet på Norra Bantorget i Stockholm.
Carl Eldhs största verk, uppförd åren 1930–42 och avtäckt 1952.
Foto: Lennart Gagnefjord, Kungsängen.*

BIOGRAFIER

- ❑ August Palm 75
- ❑ Hjalmar Branting 79
- ❑ F.V. Thorsson 80
- ❑ Axel Danielsson 82
- ❑ Fredrik Sterky 86
- ❑ Kata Dalström 88
- ❑ Fabian Månsson 90
- ❑ Per Albin Hansson 92
- ❑ Gustav Möller 92
- ❑ Rickard Sandler 95
- ❑ Fredrik Ström 96
- ❑ Carl "Zäta" Höglund 96
- ❑ August Lindberg 97
- ❑ Charles Lindley 97
- ❑ August Strindberg 99
- ❑ Vilhelm Moberg 100
- ❑ Anders Örne 101
- ❑ Christian Günter 101
- ❑ Alva Myrdal 102
- ❑ Gunnar Myrdal 102
- ❑ Östen Undén 103
- ❑ Ernst Wigforss 103
- ❑ Carl Lindhagen 104
- ❑ Anna Lindhagen 104
- ❑ Gunnar Sträng 105
- ❑ Oskar Holmgren 105
- ❑ Ture Nerman 106
- ❑ Gustaf Otto Schelin 106
- ❑ Eugén Rismark 107
- ❑ Hinke Bergegren 108
- ❑ Herman Lindqvist 109
- ❑ Lars Sandberg 110
- ❑ Karl Kilbom 110
- ❑ Torvald Karlbom 111
- ❑ Arne Geijer 111
- ❑ Tage Erlander 112
- ❑ Olof Palme 115
- ❑ Sten Andersson 117
- ❑ Ingvar Carlsson 117
- ❑ Anna Lindh 119
- ❑ Wanja Lundby-Wedin 120
- ❑ Göran Persson 120

August Palm, "pionjärerens pionjär" (1849 – 1922)

August Palm som
24-årig skräddargesäll.

August Palm är den svenska socialdemokratins grundare och banbrytare. Han var pionjär i ordets verkliga betydelse. Han agiterade över hela landet och grundade tidningarna *Folkviljan* (i Malmö 1882, utgiven till 1885) och *Social-Demokraten* (i Stockholm 1885).

Palm framstod till en början som socialdemokratins ledare men förloade redan 1886 denna ställning till Branting. Därefter ingick han en tid i partiets ledning men med sin yviga radikalism kom han alltmer i otakt med reformisterna inom partiet. Han var dock även senare med sin folkliga robusthet en framgångsrik agitator.

Vid tio års ålder sattes Palm i skräddarlära och blev 1867 gesäll. Två år senare lämnade han Sverige för att enligt gammal god tradition förkovra sin yrkesskicklighet utomlands. 1871 befann han sig i Haderslev, en liten stad i norra Schleswig, inte långt från danska gränsen, och kom där för första gången i kontakt med socialismen; han blev medlem av en lokalavdelning av den lassalleanska *Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein*. Under vistelsen i Haderslev tog Palm livlig del i det politiska arbetet.

Det självtagna uppdraget som socialistagitator tog emellertid en ända med förskräckelse: 1877 blev han utvisad ur Bismarcks Tyskland för »*socialistische Umtriebe*» och begav sig då till Danmark, där han slog sig ner i Storeheddinge, en liten stad på södra Själland. Utvisningen och de ekonomiska svårigheter den haft i följe dämpade inte hans intresse för politisk verksamhet; som ledare för en socialdemokratisk förening och en slagfärdig debattör vid de politiska mötena var Palm, som han själv skriver, »en nagel i ögat på högermännen». Till slut gick det så långt att han blev överfallen för att göras »obrukbar» till en fest som den socialdemokratiska föreningen anordnat. Överfallet styrkte Palm i en länge närd tanke att lämna den ogästvänliga själlandssta-

den och återvända till Sverige, detta särskilt som en ansökan om dansk medborgarrätt avslagits.

På hösten 1881 återkom han till Sverige med hustru och sex barn och började i Malmö arbeta i sitt yrke. I och för sig var detta inte något märkvärdigt.

Men det var en märkvärdig skraddare. Han var socialist, den tiden något mycket ovanligt och i Sverige liktydigt med något särdeles kusligt eller något särdeles löjligt. Palm hade blivit oppositionell redan i ungdomen i läran hos en sträng fireligiös skraddarmästare, som tvang honom att slita hela veckan och hålla andakt hela söndagen och gav honom stryk om han skolkade från andakten för att delta i de andra barnens lekar. Ute i Tyskland mötte han socialismen. Den gav hans liv innehåll och han skrev 1871 in sig i socialdemokratiska partiet i det då tyska Haderslev i Schleswig.

Efter några veckors vistelse i Malmö hyrde Palm en lokal och utlyste ett möte. Söndagen den 6 november 1881 hölls mötet, varvid Palm i polemisk form gav en framställning av den *lassaleanska socialismens* innebörd. Därmed var upptakten given till en intensiv och bullrande kampanj, som inom kort gjorde både socialismen och dess förkunnare riksbekanta.

Under de närmaste fyra åren företog Palm med Malmö som utgångspunkt vidsträckta agitationsresor genom landet. Det organisatoriska utbytet var skäligen ringa; Palm var ingen organisatör. Betydelsen av hans insats under det första skedet är att söka på ett annat område. Genom den samhällskritiska förkunnelsen väcktes tusentals arbetare till medvetande om sin undertryckta och åsidosatta ställning. Nöd och elände, fattigdom och förtryck hade skapat en social olust i landet, som utgjorde en utmärkt resonansbotten för den socialistiska propagandan. Några år senare kom skörden efter den *palmska sådden* i form av klassmedvetna politiska och fackliga organisationer.

Med anledning av en schism inom den socialdemokratiska rörelsen i Malmö beslöts på ett möte i Köpenhamn i början av februari 1885 att Palm skulle förlägga sin verksamhet till Stockholm. Där var marken väl förberedd för den socialistiska propagandan efter det fiasko som den ekonomiska självhjälpen i

den *smithska ringrörelsens* gestalt gjort året innan. Palms överflyttning ägde rum vid en mycket lämplig tidpunkt.

Inom socialdemokratiska arbetarklubben, bildad på hösten 1884, lyckades Palm vinna gehör för två paroller: offentliga möten och en tidning. Den 25 sept. 1885 utkom det första numret av Social-Demokraten med Palm som »redaktör, expeditör och springpojke». Den muntliga propagandan som bedrevs under vintern 1885-86 hade till resultat att socialismen vann allt starkare resonans hos huvudstadens arbetare. Maktstriden mellan liberaler och socialdemokrater i den fackliga centralorganisationen, Fackföreningarnas centralkommitté, som lyktade med seger för socialdemokraterna, var ett talande bevis härför.

Palms hänsynslösa och fördomsfria propagandametoder jämte den avvisande hållning han intog till den liberala arbetarrörelsen föranledde på våren 1886 en schism inom socialdemokratin i huvudstaden. Avvecklandet av denna inre konflikt betecknade slutet för Palms bana som ledare för den unga arbetarrörelsen. I början av november 1886 lämnade han sin plats som redaktör för Social-Demokraten till förmån för Hjalmar Branting. Därmed var det palmska skedet i den svenska socialdemokratins historia till ända – det hade varat nära nog på dagen fem år: 6 nov. 1881 till 9 nov. 1886.

I fortsättningen var Palm hänvisad till en blygsammare roll än ledarens; han återgick till sin ursprungliga uppgift, agitatorns, medan Branting och Axel Danielsson delade ledarskapet, den förre som försteman i *Uppsverige* och i Social-Demokraterns redaktion, den senare som redaktör för *Arbetet* i Malmö och de skånska arbetarnas allt i allo. För övrigt fick Palm under vad han kallade akademikernas ledning allt svårare att tygla sina oppositionella böjelser. I början av 1890-talet var han upphovsman till en schism, som ställde hans uteslutning ur partiet som ett hotande perspektiv.

De sista åren av sitt liv ägnade Palm åt bekämpandet av strävandena att med lagstiftningens tillhjälp lösa nykterhetsfrågan. 1912 startade han tidningen *Appell* som ett organ för kampen mot restriktions- och förbudskraven. Det skedde efter det partistyrelsens verkställande utskott inte ansett sig ge honom extra arbete i partiets tjänst. Han åtnjöt då sedan några år tillbaka en pension av partiet. Denna uppgick emellertid endast till 25 kronor i veckan, ett även efter dåtida förhållanden alltför lågt belopp för att man därpå skulle kunna grunda en

något så när trygg existens. Som redaktör för Appell fungerade Palm till sin död 1922.

August Palm — agitatorn

August Palm var inte någon ledare. Han var inte heller någon organisatör. Han var helt och odelat agitatorn. Det är också som sådan han skapat sig ett namn i vår historia, namnet av socialismens banbrytare. »Född i en annan tid, under andra stjärnor och i en annan kulturell miljö hade han måhända varit en bildstormare, en revolutionär, en väldig predikare», skrev en tidning vid hans frånfälle. Palm var både bildstormare och revolutionär just i sin egenskap av predikare, av förkunnare av demokratiska idéer och ideal vid en tidpunkt då Sverige sov den borgerliga självbelåtenhetens djupa sömn. Han var den väckare som tiden och läget krävde. Hans ljungande predikan om de sociala missförhållandena väckte det förslavade och förtryckta folket till tro på sig självt och till tro på framtiden.

Det kan både sägas och försvaras att August Palm lagt den första grunden till demokratins Sverige genom sin agitation för den allmänna rösträtten. Det var Palm som skapade klarhet kring detta problem. Där det förut ordats om streck och åter streck, om gradering av människorna efter penningens måttstock, där talades det fritt och öppet om lika medborgerliga rättigheter för alla oförvitliga män och kvinnor. Endast genom den allmänna rösträtten kunde folkets breda lager nå sitt mål: inflytande på samhällets angelägenheter. Rösträttsfrågan förankrades i de rådande sociala förhållandena, blev ett vapen i den klasskamp som skymtat med dimmiga konturer men som nu skärptes till medveten och systematisk strid.

August Palm, bildstormare, revolutionär och predikare i samma person, tillhör dem som visat vårt folk vägen till framtiden, till det nya, friska, starka Sverige som växt upp i demokratins hägn. Det är en insats som berättigar honom till en hedersplats i vår sociala historia.

Förutom ett flertal broschyrer har Palm utgivit *Ögonblicksbilder från en tripp till Amerika* (1901), *Nemesis* (skådespel, 1903), *Ur en agitators liv* (1905, 1931), en självbiografi.

Hjalmar Branting (1860 – 1925). Den svenska arbetarrörelsens främsta banbrytare, jämte August Palm.

Huvudredaktör för *Social-Demokraten* 1887–1917. Partiledare 1907, finansminister 1917–1918, statsminister 1920–1923, utrikesminister 1924–1925 och internationellt verksam. Branting fick Nobels fredpris 1921, tillsammans med norrmannen Christian Lange för deras ansträngningar i Nationernas Förbund, den första världsomspännande internationella organisationen för fredens bevarande.

Branting och socialdemokratin övergripande mål var den politiska demokratin och rösträtten. Efter anställning i den radikala tidskriften *Tiden* knöts Branting till den av August Palm startade tidningen *Social-Demokraten*, vars huvudredaktör han blev 1887 och som var hans plattform ända till 1917. Branting blev tidigt den ledande kraften i den unga socialdemokratin, särskilt efter Axel Danielssons och Fredrik Sterkys bortgång vid sekelskiftet 1900. Han deltog i socialdemokratiska partiets konstituerande kongress 1889 och var ledamot av den socialdemokratiska partistyrelsen från dess bildande 1894 och ordförande i partistyrelsens verkställande utskott från 1907. Branting blev partiets förste kongressvalde partiordförande från 1908 till sin död. Han pläderade redan i ett välkänt Gävle-tal 1886 för en fredlig revolution av samhället på den allmänna rösträttens väg, i strid med de starka krafter som ville ta makten med våld. Han valdes in i riksdagen 1897 på en liberal lista. Valperioden varade 1896–1902 (enda socialdemokraten).

När tsaren abdikerat i ryska februarirevolutionen 1917 kulminerade samtidigt hungerkravaller i Sverige. Hjalmar Branting och LO-ledningen agerade för att skapa lugn och avvärja upptrappning av oroligheterna. I samtal med statsminister Carl Swartz tog Branting på sig ansvaret för lag och ordning under första maj 1917, vilket innebar att Swartz kunde förbjuda borgerliga initiativ till privatmiliser. Därmed undveks risken för gatustrider som kunde ha kastat landet in i en mycket allvarlig kris.

När parlamentarismen fick sitt definitiva genombrott efter valet 1917 då kungen inte längre kunde förhindra att sittande högerregering avgick efter valförlust och en regering bildades på basen av valresultatet, var det en stor seger för Branting.

Ändå tvekade han länge om han själv skulle ingå i den nya koalitionsregeringen mellan liberaler och socialdemokrater. Tillträdande statsminister, liberalen Nils Edén krävde dock att socialdemokraternas ledare skulle ha en av de tyngsta ministerposterna. Branting blev finansminister, men bara under några korta månader, innan han avgick av personliga skäl.

Författningskompromissen om allmän rösträtt 1918 och beslutet om åttatimmarsdagen 1919 var höjdpunkterna i hans inrikespolitiska karriär.

Nationernas Förbund (NF), upprättades 1920 med Genève som säte; efter misslyckandet att förhindra andra världskriget upplöstes den formellt 1946. NF tillkom främst på initiativ av USA:s president Wilson, som lade fram idén i sina 14 punkter för en varaktig fred efter första världskriget.

Fredrik Vilhelm Thorsson (1865–1925), född i Stora Köpinge,

Malmöhus län. Fadern var skomakare och avled redan 1869, varefter modern livnärde sig som barnmorska. Fem år senare blev även Thorsson moderslös och togs om hand av kommunen. Vid tretton års ålder sattes han i skomakarlära och gav sig vid sexton års ålder ut på gesällvandring. Till en början kylig inför den socialdemokratiska arbetarrörelse han mötte i Sydsverige och Danmark, inträdde han i maj 1885 i skomakeriarbetarefackföreningen

i Stockholm. Han började delta i agitationen, avskedades från arbetet och förde sedan en ambulerande tillvaro som gesäll, varunder han bl.a. bidrog till att lägga grunden till sundsvalls-traktens arbetarrörelse.

Thorsson vände sedan tillbaka till Skåne och bosatte sig som skomakare i Ystad. Där utvecklade han en oerhörd energi för att vinna folk för socialismen och blev snart en av de främsta bland arbetarrörelsens agitatorer, känd för hänsynslös kraft och munvighet, ofta förföljd av oroliga myndigheter.

1896 tog Thorsson initiativet till Ystads Folkets park, vars föreståndare han sedan blev till 1915 och där han utförde en kulturgärning av stor betydelse.

Politiken kallade emellertid honom till större uppgifter. 1902 blev Thorsson en av de fyra första socialdemokraterna i andra kammaren. Mycket snart skapade han respekt för den kunskap som doldes under de kantiga formerna i hans inlägg. Av partiet korades han under sin första tid i statsutskottet till expert i försvarsfrågor, men hans håg låg framför allt åt beskattningens och den civila förvaltningens problem.

1914 valdes han till ledamot av riksbanksfullmäktige.

Den tidigare försvarskritikern ledde omsvängningen inom partiet till en mer försvarsvänlig politik i samverkan med liberalerna. 1918–20 var han finansminister i Edéns regering, därpå en kort tid handelsminister och sedan åter finansminister i Brantings ministärer 1921–23 och 1924–25. Som sådan var han sparsam och försiktig. Budgeten skulle vara i balans och upplåning bekämpades. Thorsson blev allmänt erkänd för sin skicklighet trots bristfällig skolbildning. Han var vid sidan av Branting den tidiga socialdemokratins största namn och aktad för sin omutliga rättrådighet, generositet och humor. 1922 slaktade han 85 av 100 statliga utredningar som hade överskridit sina anslag med det dubbla.

Skomakarsonen från Ystad var tänkt som Hjalmar Brantings efterträdare men avled bara några månader efter Branting och därmed stod arbetarrörelsen utan två av sina främsta ledargestalter.

Thorssons levnadsbana är väl så intressant som Brantings. Far och son var båda skomakare, medan Branting kom från ett borgerligt hem. Se där är skillnaden på valet av ursprung. Brantings far var professor och modern uppburen journalist. Men Thorsson var ingalunda någon duvunge i politiken. I 25 år tillhörde han partistyrelsen och på flera partikongresser blev hans inflytande bara större.

I maj 1925 fick han en sista hälsning från Ystadsarbetare vilka tågade förbi lasarettet där han tillbringade sin sista tid.

Han sörjdes av en tapper hustru som följt honom genom livets alla skiften.

Axel Danielsson (1863–1899), socialdemokratisk politiker och tidningsman.

Det är några s.k. banérförare verksamma före sekelskiftet som inte kan förbigås, trots att de kom att inträda på den politiska scenen före sekelskiftet. Deras betydelse för socialdemokratins första kampperiod är så sammanflätade med partiet och landsorganisationen att de inte kan förbigås.

Danielsson är jämte August Palm och Branting socialdemokratins främste banbrytare i Sverige.

I en gammal värmländsk kulturbyggd stod Axel Danielssons vagger. Vid Glavsfordens långsträckta vatten, i en fager nejd, blev han född. Bönder odlade tegarna kring sjön. Men där dånade också sedan 1600-talet järnbrukens hamrar. Där låg en del av de arbetets härdar, som under frihetstiden gav vår järnhantering dess storhetsställning. Det var inga jättelika bruk efter vår tids mått. Snarare var det primitiva, hantverksmässiga inrättningar, vilka inte visste någonting av vår tids rasande fart och effektiva metoder. Dalarnas bergslagsmål levde under mannaåldern i Axel Danielssons stämma. Men Värmland var hans fäders och mödrars bygd. Värmland, vaggan för så många andra stora män och kvinnor – Geijer, Tegnér, Fryxell, Fröding, Lagerlöf, – Värmland är också Axel Danielssons rot och stam.

Danielsson uppfostrades i Korsnäs i Dalarna, sedan föräldrarna följt den dåtida stora folkströmmen till sågverksbygderna längre norrut – fadern var sågverksarbetare och blev så småningom förman. 1881 avlade D. studentexamen i Falun, där han redan börjat tillägna sig de radikala idéer som låg i luften. Efter att förgäves ha sökt finansiera universitetsstudier i Uppsala, flyttade D. som »frilans» till Stockholm, där han möttes av svält och umbäranden.

Av en tillfällighet engagerades han 1885 av August Palm som medarbetare i Social-Demokraten, vilken behövde en formellt kunnig man. Snabbt växte han in i den socialdemokratiska rörelsen och blev den näst Branting utan fråga främste författaren i tal och skrift av socialdemokratins idéer.

1887, då Branting blivit redaktör för Social-Demokraten och det konstaterats att det där knappast fanns utrymme för ännu en

politisk skribent, flyttade Danielsson till Malmö, sedan han misslyckats i en expedition som avsåg att starta en arbetar-tidning i sundsvallsorten. I Malmö grundlade han Arbetet, vars första nummer utkom den 6 augusti samma år. Danielsson dömdes emellertid snart till fängelsestraff för sina artiklar – sammanlagt 22 månader i tre repriser – och fick alltså de närmaste åren leda sin tidning från fängelset, en tid, då hans författarskap blomstrade allra högst. Fängelsevistelsen, som förkortades till 18 månader, betydde emellertid samtidigt oerhörda lidanden för denne av verksamhetslust sjudande man, och ganska snabbt började han fysiskt och psykiskt brytas ner.

Då hans vänner äntligen sände honom till Elsterborgs sanatorium i Sachsen var det redan för sent. Han blev endast 36 år gammal. Då hans stoft anlände till Malmö ägnades han en hyllning som svenska arbetare aldrig förr givit en ledare.

Axel Danielsson var en genombrottets man. Under hans ledning växte den skånska arbetarrörelsen fram. I de ungdomliga stridsdagarna präglades hans framställning av stark revolutionär glöd – ganska snart övergick Danielsson emellertid till en klart reformistisk syn på utvecklingen. Under fängelsetiden visade han ett allt större intresse för teoretiska problem – han utgav då «Socialismens hörnsten». Historisk och teoretisk framställning av läran om värdet. Det socialdemokratiska partiets program av år 1897 är i det väsentliga hans verk.

Danielssons största insats låg dock på det agitatoriska området. Han var en lysande politisk skribent med ett starkt skönlitterärt intresse. Flera av hans skrifter, Främlingen (1892), Ur kapitalets värld och Genom gallret (bägge utgivna under fängelsevistelsen 1889) har litterär form.

Som polemiker var Danielsson drastisk och hänsynslös samt klar i framställningen. Mot de anarkiserande elementen inom socialdemokratin, vilka hade flera vapendragare i Skåne, tog han i med ytterlig skärpa. Allt starkare inpräntade han i arbetarna faran av att falla till föga för tillfälligt uppflammande känslor.

Han blev sålunda inte bara den store agitatorn utan också den ansvarskännande fostraren för den första generationen av Skånes arbetarrörelse.

Ett värdefullt urval av Axel Danielssons skrifter utgavs år 1908 av Bengt Lidforss, som i en inledande essay tecknat sin döde väns livsöde. Danielsson var gift med journalisten Elma Sundqvist.

Danielsson var ingen organisatör utan gjorde sin största insats som agitator i tal och skrift. Hans prosa, som kännetecknas av korthuggen skärpa och glödande patos, står ofta på ett högt litterärt plan.

På sommaren 1887 erhöll centralstyrelsen för södra distriktets fackföreningar, som var förlagd till Malmö, ett brev från Axel Danielsson med en förfrågan om huruvida styrelsen ville ordna ett föredrag över ämnet *Pressen och arbetarna*, svaret blev jakande. Danielsson anlände jämte sin vän Erik Nordman till Malmö den 4 juli och höll det utlovade föredraget. Han belyste nödvändigheten för arbetarna att skaffa sig en egen tidningspress som företrädde deras intressen. Trots all skenbar arbetarvänlighet representerade den existerande pressen kapitalist- och storborgarintressen, som oftast gick stick i stäv med arbetarnas rättmätiga krav.

Då Axel Danielsson den 28 maj 1881, på reallinjen i Falu Läroverk avlade sin studentexamen hade han som examensvittne landshövding Curry Treffenberg, som två år tidigare med så hårda medel undertryckt Sundvallstrejken. Ödet ville att en av den vaknande arbetarrörelsen obönhörliga motståndare här för ett ögonblick skulle möta den man, som inom några få år skulle bli en av den spirande socialdemokratins största ledare.

Axel Färdinand Danielsson, »kättingpojken från Korsnäs», var vid sin död nyss fyllda trettiosex år, begravdes i Malmö den 6 januari 1900 i Malmö. Tillslutningen var stor, talen många och erkänslan efter döden strålande och smärtfylld. Eftermälet i pressen var likaså överväldigande.

Provnumret av Arbetet skulle ut

Som ett exempel på Danielssons stilkonst återger vi här hans chefsredaktörs början:

“Provnumret av Arbetet skulle ut. Jag hade förskaffat mig en förteckning på herrar boktryckare i Malmö och steg in till den förste i min väg.

- Är det bråttom här?
- Nej, visst inte, vad skulle det vara?
- Kan ni trycka en tidning?

Den jag talade med var familjeförsörjare, nedtryckt, skuldsatt och ryggkrökt av konkurrensen med yrkesbröderna. Nu, när jag framställt min fråga, for han upp, hans ögon lyste, hela ansiktet log, och innan jag hann avsluta min mening, grep han mig hårt om handloven och såg sig försiktigt om i rummet, där icke en katt fanns mer än vi två.

– Tst! Han drog mig in i ett inre rum, låste dörren i dubbla slag och vände sig till mig med en vansinnigs anletsdrag. Jag började bli litet orolig.

– Hur var det? En tidning? Här i Malmö? Kommer det att betalas för tryckningen?

– Pr extra kontant.

Boktryckaren omfamnade mig och grät över min axel.

– Herre herre! Jag har stor familj. Min hustru behöver en klänning och mina barn halvsulor. Äldsta tösen skall förlova sig och har knappt en tråd på kroppen. Ack, den förbannade konkurrensen, jag är socialist in i hjärterötterna. Gör revolution, jag skall trycka er tidning. Ingen kan göra det bättre och billigare. Jag är när som helst i konkurs. För himlens skull, gå icke till någon annan! Nu vädjar jag till ert hjärta, ni måste rädda mig!

– Lämna mig skriftlig prisuppgift i morgon bittida, sade jag djupt rörd, och jag tror mig kunna lova er tidningen.

Vi skildes åt under ömsesidiga tårar.

För att fullgöra mitt uppdrag besökte jag emellertid även de övriga boktryckerierna. Nästa man var en politisk personlighet. Han trädde mot mig med en hållning, som var värdig en representant för goda medborgare. Jag tror han satt bland stadsfullmäktige, eller också var det kyrkorådet eller andra kammaren.

När jag framfört mitt ärende, bjöd han mig en stol, en cigarr och en halv bier.

– Vi äro alla socialister, sade han.

Jag teg.”

Så inleddes skapandet av tidningen Arbetet och Axel Danielsson som chefredaktör.

Fredrik Sterky (1860–1900) kom från en förmögen borgerlig släkt men anslöt sig till arbetarrörelsen efter att ha stimulerats av föredrag som August Palm hållit och då han även hört Hjalmar Branting skildra de politiska förhållandena.

Det var på 1880-talet. Den svenska industrialismens grottekvavn hade börjat att samla välstånd åt företagen. Exploateringen av vårt lands naturtillgångar och den i stigande takt ökade handeln och samfärdseln stimulerade företagsamheten. Pengar flöt in till bo-

lagen och deras styrelsemän reste nya påtagliga byggnader åt sig i landets största städer. En konservativ regering vakade över de besuttnas rättigheter och prästerskapet predikade förnöjsamhet och plikttrohet för de fattiga. Sterky var inte ensam om att som kapitalist dras till den svenska arbetarrörelsen. Branting var den första, så kom Kata Dalström, August Strindberg och Henrik "Hinke" Bergegren och nu tillkom Fredrik Sterky, kanske en av de främsta krafter som kom att leda partiet och landsorganisationen under den allra svåraste krisen. Kapitalister bland socialister blev allt vanligare.

Sterky erhöll många, speciellt ekonomiska, uppdrag som att säkerställa tidningsutgivningarna men också i fackliga konflikter som sågverks- och brädgårdsarbetareförbundet i Sundsvall då arbetsgivarna ville tvinga arbetarna att lämna facket och lyckades värva strejkbrytare.

Sterky valdes 1898 till LO:s första ordförande och efterföljdes av Herman Lindqvist. Det var ett hårt slag att inom ett år förlora både Axel Danielsson och Fredrik Sterky.

»En kapitalist bland socialisterna»

Sterky kom från överklassen och hade mycket att bjuda av bildning, erfarenhet och praktisk blick i ekonomiska ting. Hans far var gardeskaptenen Fredrik August Sterky, och Gustaf Sterky var den på sin tid kände miljonären och generalkonsuln i Petersburg. Som student 1878 skulle Fredrik Sterky gå läkarbanan eller enligt egen önskan helst bli ingenjör, men faderns underminerade ekonomi tillät varken det ena eller det andra, utan han fick istället gå in i generalpoststyrelsen som notarie. Sedermera övergick han till affärsvärlden och var vid tiden för sin socialistiska orientering kontorschef i en större grosshan-

delsfirma i Stockholm. Teoretiskt och praktiskt studerade han den socialistiska arbetarrörelsen, och hans insatser för parti-litteraturens förseende med goda översättningar av historiska och agitatoriska arbeten är erkännansamt stora. Men sin givna plats hade han med ordförandeklubban på de stormiga mötena. När han reste sig i ordförandestolen på partikongressen i Norrköping 1891, då stridens hetsighet hotade förstöra all möjlighet till beslut, och med klubban i högsta hugg röt ut sitt »akta er!» så var det ingen som kunde undgå att bli imponerad. Det blev tyst, och under Sterkys kraftiga hand ledde de upprörda debatterna till beslut. Även vid partiets konstituerande kongress 1889 i Stockholm var han ordförande, och överhuvud taget anlätades han till alla svårare uppdrag.

Han arbetade 1895-92 på *Social-Demokraten* i Stockholm och såg bl.a. till att få den daglig. Han flyttade därefter till Göteborg och satte igång *Ny Tid*. Det var hård mark och krävde ett oerhört arbete, men i mars 1892 kom tidningens första nummer ut. Samtidigt var han ordförande i Göteborgs arbetarekommun och stod dörrvakt vid de dansgillen som anordnades för att stärka tidningens ekonomi. Efter 6 års jätteanstängningar, som nu började bära frukt, begav han sig till Malmö och blev Arbetets ekonomichef. Men så konstituerades Landsorganisationen på kongressen 1898, och dess förste ordförande blev Fredrik Sterky. Han ansågs självskrivnen därtill. Och när redan året därpå organisationen fick genomgå sitt svåra elddop, genom föreningsrättsstrider i sundsvallsdistriktet, Halland och Hälsingborg, ställdes hans fasthet och kunnighet på hårt prov. Han bestod det, och fastän den stora striden förlorades gentemot ett sammansvetsat kapitalistintresse, stampade han dock fram en understödssumma av en kvarts miljon, tack vare en frivillig insamling som han organiserade.

När Sterky på vintern samma år var på väg till Axel Danielssons begravning råkade han ut för en svår förkylning som övergick till lunginflammation och den 11 januari 1900 på sin 40-årsdag avled han.

Sterky är begravd på samma kyrkogård som Olof Palme sedermera gravsattes.

Kata Dalström (1858–1923), född på Emtöholm i Dalhems församling Kalmar län. Hennes egentliga förnamn var Anna Katarina Maria, men kallas allmänt "KATA". Hon kom från en förmögen borgerlig bakgrund men anslöt sig tidigt på 1890-talet till socialdemokratien inspirerad av August Palm och Hjalmar Branting. Under trettio år verkade hon därefter som föreläsare, föredragshållare och organisatör, genomkörande landet i alla riktningar och predikande

socialismen, till följd av sitt obändiga temperament och sitt okuvliga mod överallt i fejd med arbetsgivare, präster, länsmän och storbönder. Hon fick flera åtal på halsen. Sin verksamhet som talare och agitator förlade hon till alla de dåtida folk-rörelsernas grenar: fackföreningsrörelsen, socialdemokratiska partiet, nykterhetsrörelsen, bildningsorganisationerna; hon åtnjöt in i det sista en ovanlig popularitet, särskilt på landsbygden, där man ofta vandrade flera mil för att höra och se den ryktbara amasonen.

Kata var en av den unga arbetarrörelsens mest uppskattade agitatorer. Med tiden blev hon en legendarisk kringresande agitator och talade på de flesta orter i Sverige. Hennes slagfärdighet blev berömd. Hon arresterades en gång i ett slagsmål med polisen. Hon arresterades i slagsmålet vid den stora rösträttsdemonstrationen 1902. Under storstrejken 1909 förbjöd landshövdingen i Älvsborg län henne hålla föredrag eller på annat sätt föranleda folksamlingar på allmän plats.

Vid sekelskiftet och de närmaste åren därefter förde Kata Dalström vid Hjalmar Brantings sida en häftig kamp mot den av Hinke Bergegren ledda anarkiserande ungsocialistiska riktning inom arbetarrörelsen. Men eljest stod hon städse på den vänstra sidan och följde vid partiklyvningen under världskriget 1917 det nya socialdemokratiska vänsterpartiet samt deltog även i bildandet av det kommunistiska partiet, men kom snart i dispyt med den kommunistiska internationalen och var vid sin död närmast av en socialdemokratisk åskådning. Vad som framför allt stötte henne hos kommunismen var dess ateism; Kata Dalström var buddhist med vissa drag av en *kristen-kommunistisk tolstoyan*.

Skriftställaren Fredrik Ström framhöll i sin Katakronika hennes bästa egenskaper: "Kata som agitator har ingen motsvarighet i vårt land, det skulle i så fall vara Fabian Månsson. – Hos Kata möttes de tre egenskaper, som utmärka det kämpande proletariatet: tapperheten, trofastheten och viljan till frihet, till kamp, till seger. – Hårtill kom hennes enkla flärdfria väsen. Hennes enda lyx var hennes osläckliga begär efter konst och goda böcker. – Till hennes natur hörde en andlig generositet och en slagfärdighet som besatt mycken humor. – Hon saknade inte ärelystnad."

Så länge en svensk arbetarklass är på vandring med längtan i blicken mot socialistiska mål ska Katas namn äras och hennes livsgärning hedras inom svensk arbetarrörelse.

Kata Dalström

Fabian Månsson

Fabian Månsson (1872–1938), var en av de mest egenartade och storslagna personligheter, som någonsin vuxit fram ur det svenska folkdjupet.

I sin ungdom, i början av 1900-talet, då den blekingske fiskarsonen och den forne rallaren började ägna sig åt socialistisk agitation i tal och skrift, kallade han sig Dacke, och han gav faktiskt intrycket av att härstamma i rätt ned-

stigande led från den farlige upprorsman, som vållade Gustav Wasa så många bekymmer. »En vild best och ett skogsynge!« var konungens skällsord på den hatade rebellen, och för det svenska borgerskapet tedde sig nog Fabian Månsson under denna sin stormiga ungdomstid i en sådan förskräcklig skapelse. Men för arbetareklassen och särskilt dess ungdom framstod han som en åskans son, som skulle slå ned den rådande sociala orätten, en domedagsprofet som likt Esaias lovade lossa våldets bojor, upplösa träldomens band, släppa de förtryckta fria och sönderbryta alla ok.

Där Fabian Månsson drog fram kunde ingen människa, som hörde honom, förbli likgiltig. Hans ord gick som ett svärd genom själarna. Han tvang dem att tänka. Hans språk var grovt, drastiskt, brutalt, ofta hackigt, men det var målande, fängslande, överväldigande, sant. Sedan Strindberg och Axel Danielsson hade ingen skrivit eller talat på detta sätt: det gick genom märg och ben. Ett heligt patos glödde bakom de våldsamma, stundom chockerande orden: det var lidelsen för de fattigas sak, för en rättfärdig samhällsordning.

Men hans tal och hans artiklar var inte blott ett anatema över det bestående. De hade alla en bildande och fostrande karaktär. Späckade av fakta, fyllda av historiskt vetande, vädjande till åhörarnas moraliska sinnelag var de ingalunda blott inriktade på att uppamma en revoltkänsla utan på att samtidigt skapa grundvalarna för arbetareklassens befrielsekamp i en verklig kunskap och i solidaritetens höga moral.

Fabian Månsson var den väldigaste agitator, som den svenska arbetarrörelsen ägt. Ingen har nått ut till större, bredare massor än han – det skulle möjligen vara Kata Dalström, som i suggestiv kraft och fantastisk popularitet kunde tävla med honom.

Fabian Månsson dog den 4 januari 1938. »Hans tillgivenhet var utan gräns«, skrev hans hustru i dödsannonsen. Fabian hade

förordnat, att hans aska skulle strös i havet vid den kust, där hans vagga stått. Han ville därmed följa en uråldrig sed, som dock sällan under senare tider varit i bruk i vårt land.

Den svenska lagen medgav inte ett bokstavligt uppfyllande av hans önskan. Men på stranden av hans fädernö, Hasslö, intill de vågor som han älskat, sänktes hans urna i jorden, buret dit av Fredrik Ström. Det var midsommardagen, en strålande vacker dag. Fredrik Ström sade sin gamle vän de sista varma hälsningsorden, när han återbördade honom till den sköna och karga hembygden. Och Fabians hustru slog därefter sönder urnan, så att askan blandades med Hasslös jord.

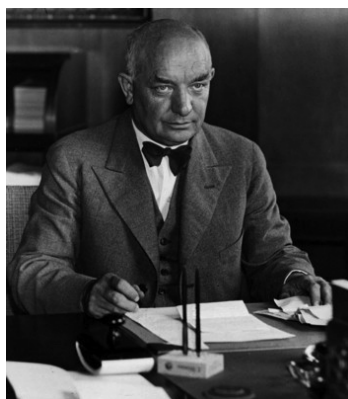
Vågorna sjöngo för Fabian sin eviga sång.

Vem kunde väl ha tecknat Fabian Månssons livsöde på ett mer fångslande sätt än Zeth Höglund, en av Fabians gamla vänner och medkämpar från seklets barndom. Zeth Höglund är en av arbetarrörelsens främsta publicister, kanske den främste.

Biografen utkom 1951 i bokserien Banérförare, utgiven på Folket i Bilds Förlag.

Per Albin Hansson (1885–1946). Folkhemmets »byggmästare».

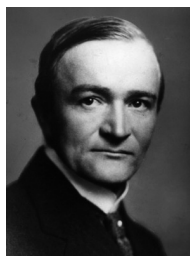

Statsminister från 1932 till sin död 1946. Murarsonen från Malmö valdes in i partistyrelsen 1908, chefredaktör för tidningen *Social-Demokraten* 1917–24. Partiledare efter Hjalmar Brantings död 1925, regeringschef under 1930-talet, ledde samlingsregeringen under andra världskriget, framstod som garant för neutralitetspolitiken men kritiserades för eftergifter mot tyskarna, bl.a. permitteringstrafiken. Reformist, inledde utvecklingen av välfärdssam-

hället (folkhemmet). Med sitt skånska lugn växte han till en trygg landsfader under välfärdsåren och fick folkets kärlek som belöning. Han försökte skapa det goda samhället för alla medborgare, inga kelgrisar eller svarta får. I början av sin levnadsbana drev han en pacifistisk linje men hindrades inte från att rusta upp när andra världskriget bröt ut 1939. Privat levde Per Albin i två familjer med olika kvinnor och hade barn med dem båda.

Per Albins hastiga bortgång blev ett hårt slag för medborgarna. När svenska folket vaknade på söndagsmorgonen den 6 oktober 1946. Radion spelade sorgemusik. Alla idrottsevenemang inleddes med en tyst minut, över hela landet vajade flaggorna på halv stång. Folkhemmets fader var död. För samtida framstod Per Albin Hanssons liv som en saga. Han började sin politiska bana som socialistisk revolutionär och slutade som en fridens man i regeringskansliet. Under 1930-talets sociala spänningar och andra världskrigets påfrestningar förvandlades hans vision om folkhemmet till verklighet och i grunden det moderna Sverige. Sverige blev medelvägens land, det demokratiska folkhemmet som i en orolig värld gav folket arbete, trygghet och välstånd.

Gustav Möller (1884–1970), journalist, politiker. Under flera

decennier en drivande kraft i den svenska socialpolitiken. Uppväxten i Malmös fattiga arbetarkvarter präglade hela hans politiska gärning. Efter diverse arbeten blev den begåvade Möller journalist (chefredaktör för *Social-Demokraten* 1921–24). 1904 gick han in i SSU och redigerade senare förbundets tidning *Fram*.

Tillsammans med Per Albin Hansson ledde han striden mot partiets vänster, sedermera kommunisterna. Möller var en utpräglad reformist: social trygghet gick alltid före socialiseringskrav och demonstrationspolitik. Som socialminister (1924–26, 1932–36, 1936–38 och 1939–51) lade han — främst efter 1945 — grunden till välfärdssystemet med högre folkpension, obligatorisk sjukförsäkring, barnbidrag och fria skolmåltider.

Gustav Möller var under hela sin politiska bana en intresserad utforskare av socialismens teoretiska problem. Här ett avsnitt ur en tidigare publicerad artikel om Hjalmar Branting (Tiden 1920) i boken »Revolution och socialism», utgiven på Tidens Förlag 1975. Häftet innehåller nio kapitel som berör ämnet.

“Det har å ena sidan gällt att lära den härskande klassen förstå de med ett hänsynslöst utnyttjande av makten förbundna farorna, å andra sidan att förmå sitt eget parti att inte spänna bågen för högt. Så kommer det sig att en man i Brantings ställning, som på grund av sin allmänna syn på utvecklingen vill hindra revolutionära utbrott, dock inte under alla omständigheter kan väja undan för tanken på en revolution”.

I seklets början kom revolutionen i Ryssland att prägla intresset för socialismen på flera håll i Europa. I Sverige kom ämnet att lämna speciella spår. Den svenska socialdemokratin utsattes ganska snart av en rad radikala personer som redan rymdes i partiet. Men gruppen, som särskilt utmärkte sig för de socialistiska tendenser som började avspegla sig i Ryssland, ansåg att ledningen för socialdemokratin inte var tillräckligt radikala och därför startade de ett nytt parti, vänstersocialisterna. Även på andra håll, exempelvis i Skåne frodades dessa tankar.

Bland gruppen som gick över till vänstersocialisterna kan nämnas Z Höglund, Fredrik Ström, Fabian Månsson, Carl Lindhagen, Hinke Bergegren m.fl. Efter en kort tid återvände de till socialdemokratin och blev betydande politiker i olika avseenden. I de biografier som lämnats ser man att tiden vid sekelskiftet och speciellt vid den ryska revolutionen väckte vågor inom socialdemokratin.

Två partikamrater som var speciellt ledande inom »utbrytargruppen» var Z Höglund och Carl Lindhagen. Även Hinke Bergegren som till slut blev den enda som inte återvände till

socialdemokratin men som ändå gjorde stora insatser för demokratins främjande. Z Höglund blev särskilt utmärkande inom Stockholms kommunalpolitik och Carl Lindhagens långa period i riksdagen har efterlämnat märkbara insatser på riksdagsplanet. Till gruppen "överlöpare" räknas också Ture Nerman, krönikör för det stora verket: »Arbetarrörelsen i Sverige i ord och bild», även författare till Postettans minnesskrift, 1890–1940 (*medförfattare Eugén Rismark*). Även Nerman återvände och har gjort stora insatser inom socialdemokratin.

Carl Lindhagen och i någon mån även Zäta Höglund ansågs misshandlade av den socialdemokratiska partiledningen. Läser man biografierna av ex. Hjalmar Branting och Kata Dalström framgår det att Brantings linje i partiet omöjliggjorde avsteg från partiprogrammet.

Den vänstersocialistiska utbrytningen, framhåller Möller, skedde alltså i avvärjningens och frihetens namn för att ge utbrytarna tillfälle att utforma och i praktiken genomföra en bättre socialdemokratisk politik än den officiella ville eller förmådde.

Möller framhåller också att socialdemokratin gick styrkt ur denna process. Endast i Norrbotten blev gruppen kvar, och vad vi vet idag, år 2003, skördar de inga stora framgångar. Svensk arbetarklass har avvisat bolsjevismen, eller kommunismen som det numera heter. Kommunismen i de norrbottniska gruvorna har inte funnit något verkligt fotfäste.

Här ett kort avsnitt ur Möllers tjugosidiga artikel "Den svenska arbetarklassen och bolsjevismen" (Tiden 1921). Hämtad från boken »Revolution och socialism», Tidens Förlag 1975:

"Utbrytningsmännens förebråelser kunde i stort sett formuleras i tre huvudpunkter.

- 1) Den officiella socialdemokratin ville inte ha en omedelbar och fullständig militär avvärjning.
- 2) Den var i överensstämmelse med hela sitt kompromisslynned ministersocialistisk.
- 3) Den förtryckte hela den principfasta minoriteten.

Med dessa tre förebråelser samt huvudtema för en intensiv agitation inom det socialdemokratiska partiet blev den socialdemokratiska partiledningen efterhand en institution som gjorde allting galet. Under åren närmast före 1917 hade den officiella

socialdemokratiska partiledningen i vänstersocialisternas ögon ingenting annat än synder på sitt samvete. Hela dess verksamhet var permanent »förräderi» mot arbetarklassen och det fanns inte en enda programpunkt i hela det socialdemokratiska programmet som inte den officiella socialdemokratiska politiken »förrått».

Den vänstersocialistiska utbrytningen skedde alltså i avvärjningens och frihetens namn för att ge utbrytarna tillfälle att utforma och i praktiken genomföra en bättre socialdemokratisk politik än den officiella soc:dem ville eller förmådde, skriver Möller i sin redovisning om vänstersocialisterna.

Rickard Sandler (1884–1964) var en framträdande gestalt i 1900-talets svenska samhällsliv. Hans offentliga bana kom att sträcka sig över ett halvt sekel.

Sandler ägnade stor del av sitt liv åt folkbildningsarbetet. 1912 grundade han ABF, han var under många år lärare vid Brunnsviks folkhögskola i Dalarna. Under decennier var han en ledande kraft i vårt politiska liv och ledde flera regeringar. Han var chef för Statistiska centralbyrån 1926–32. Under 1920-talet innehade han olika ministerposter, 1925–26 var han statsminister (efter Branting) och 1932–39 utrikesminister (utom några månader 1936). Under sina sista decennier gjorde han betydande insatser som FN-politiker, riksdagsman, grundlagsreformator och landshövding. Han var en av landets främsta talare med ett ovanligt brett register. Sandler var djupt intresserad av socialistisk teori. Han översatte Marx Kapitalet och utgav flera egna skrifter. Amatörmusiker och tonsättare, känd kryptolog. Under kriget bi-

drog han som chifferexpert till att tyskarnas diplomatiska kod kunde forceras. Efter kriget ledde han utredningen om flyktingfrågan och säkerhetstjänstens arbete ("Sandlerkommissionen") och var sedan landshövding i Gävle 1941–50, FN-delegat 1947–60 och ledamot av författningsutredningen 1954–63.

Fredrik Ström (1880–1948), författare, publicist, lantbrukare född i Breared, Hallands län. Tillhörde den krets av radikala studenter, som vid sekelskiftet anslöt sig till den socialdemokratiska rörelsen och inom densamma gjort en betydande insats som journalist, författare, talare och politiker. Medlem i Halmstad arbetarekommun 1901. Hans partiarbete omfattade, Göteborg, Eskilstuna, Gävle och Stockholm.

Mångårig ledamot i Stockholms stadsfullmäktige. Ledamot av stadskollegiet 1928, presidiet 1931–34 och 1936. Ledamot av 1:a kammaren 1916–21. Författare, skrev boken »Bonden och socialismen», biografi över Kata Dalström. Berättelsen om folket i Simlångsdalen. Den ryska revolutionens historia i fem delar. Förenade praktisk uppslagsrikedom med fantasifull begåvning, folklore, såsom svenskarna och deras ordspråk.

Carl Zeth "Zäta" Höglund (1884–1956), född i Göteborg, politiker och tidningsman. Han ledde den radikala oppositionen inom socialdemokratin från ca 1908. Deltog i fredskonferensen i Zimmerwald 1915 samt i bildandet av Sveriges socialdemokratiska vänsterparti 1917 och av kommunistiska partiet 1921. Han dömdes 1916 till ett års straffarbete för antimilitaristisk agitation. Efter att 1924 ha brutit med Kommunistiska Internationales(*) blev han 1926 åter socialdemokrat. Finansborgarråd i Stockholm 1940–50.

Zätas memoarer: *Härliga tider 1900–01*, *Från Branting till Lenin 1912–16*, *Revolutionens år 1917–21*. Dessa tre böcker får betraktas som klenoder i arbetarrörelsens tjänst, samtliga utgivna på Tidens förlag (var annars). Bland Zätas övriga skrifter kan nämnas i serien »Banérförare» Fabian Månsson och Hjalmar Branting 1951–53, 1956.

(*) *Komintern bildades i Moskva i efterdyningarna av den ryska revolutionen för att främja världsrevolutionen. Den blev emellertid snart ett instrument för Soujets utrikespolitik och Stalins förföljelse av all opposition, även i andra länders partier. Komintern var ett världsparti som styrdes av exekutivkommittén i Moskva. Det svenska partiet hette därför Sveriges Kommunistiska Parti, svensk sektion av Kommunistiska Internationalen. Det gjorde det möjligt för Komintern att utesluta majoriteten av SKP 1929 när signalerna från Moskva om en extremt hätsk offensiv mot socialdemokratien väckte motstånd. Komintern upplöstes formellt 1943 för att underlätta samarbetet med de allierade USA och Storbritannien. Efterföljaren Kominform (1947–56) fick aldrig någon större betydelse.*

August Lindberg (1885–1966) f.d. sågverksindustriarbetareförbundets förtroendeman. LO-ordförande 1936–47. Det var under hans tid som det första huvudavtalet mellan SAF och LO, Saltsjöbadsavtalet, ingicks 1938, som rörde förhandlingsordning, uppsägning, konflikter m.m. Avtalet bäddade för samförstånd mellan SAF och LO:s fackförbund, »den svenska modellen» kallad.

LO:s medlemsantal var vid denna tid (1937) 840 234 000 medlemmar. Det var för övrigt samma år som den spanske konstnären Pablo Picasso (1881–1973) uppförde den berömda och stora väggmålningen »Guernica». Som en flammande protest mot den grymma uttraderingen av den baskiska huvudstaden genom tysk och italiensk terrorbombning under spanska inbördeskriget (som stöd för Franco och nationalsidan) och hundratals civila dödades.

Charles Lindley (1865–1957) Som yngling gav han sig till sjöss och under flera år var han anställd ombord på engelska segelfartyg. 1884 blev han medlem av *National Secular Society* och var två år senare, sedan han stiftat bekantskap med dåvarande agitatorn, sedermera sjömansledaren Havelock Wilson, med om att bilda det engelska sjömansförbundet, inom vilket han blev en mycket aktiv och uppskattad agitator och organisatör. Han befann sig även bland initiativtagarna till *Independent Labour Party*. 1884 lämnade han England och sjömansyrket. Han återvände till

Stockholm, sökte kontakt med de ledande inom det socialdemokratiska partiet och anlätades av dem som agitator. Redan 1894 fungerade han som ordförande i en nyligen, i Stockholm, bildad sjömansorganisation.

Sin största och betydelsefullaste insats i arbetarrörelsen gjorde Lindley då han tillsammans med bl.a. Knut Tengdahl, sedermera Stockholms stadsfullmäktiges ordförande, organiserade hamnarbetarna. Dessa utgjorde på den tiden en synnerligen heterogen, ekonomiskt, socialt, och kulturellt lågt stående kår.

Bland dem fanns visserligen många strävsamma och skötsamma arbetare, för vilka medvetandet om att »schåareyrket» betraktades som ett mindre aktat näringsfång var lika pressande som de yttre betingelser under vilka yrket utövades – den låga lönen, de osäkra arbetstillfällena, det brutala arbetsbefälet etc. Men kåren synes till stor del ha utgjorts av försupna och avsigkomna stackare, vilka i många fall hade kommit från de högre samhällsskikten. Albert Engströms koling lär ha haft många kusiner bland dessa ofta lika fantastiska som beklagansvärda existenser. Och det var detta material som Charles Lindley åtog sig att göra folk av. Uppgiften var inte lätt. Det krävdes särskilda förutsättningar för att klara densamma. Först gällde det att vinna dessa människors förtroende. Det måste ske med hjälp av deras eget språk och under ett modigt och tålmodigt umgänge med dem. Bemödandena att väcka deras självkänsla och få dem att inse det förkastliga i att leva på en så låg nivå som den, på vilken de både som kår och individer befann sig, kröntes emellertid med framgång.

Fackföreningar kom till stånd vid hamnarna litet varstans i landet och redan 1897 kunde Lindley och hans medarbetare konstituera Svenska transportarbetareförbundet, vars förste ordförande och förtroendemän han själv blev. Denna befattning har han allt sedan dess innehaft tills han avgick från förbundet. Lindley var även med om att bilda Landsorganisationen 1898. Han var ledamot i Landsekretariatet åren 1900–12 och 1922–26. Tillhörde LO:s representantskap sedan 1900.

Inom Internationella transportarbetarefederationen (ITF) har han från dess konstituerande 1896 intagit en framskjuten ställning. Han valdes till vice president 1898 och innehade denna äre- och förtroendepost någon tid. Då ITF rekonstruerades 1919 invaldes han återigen i styrelsen och exekutiven, blev ånyo vice president

1932 och ordförande 1933–46 för denna stora internationella organisation.

Lindley var också redaktör och redigerare 1906–09 för Sjöfolkets Tidning och sedan 1897 även för tidningen i Transportarbetaren. Förutom i fackföreningsverksamheten har Lindley varit livligt engagerad i det politiska livet. Redan 1898 erhöll han mandat i SAP:s styrelse och innehade detta några år. 1906 valdes han som ledamot av riksdagens 2:a kammare och flyttade 1911 över till 1:a kammaren, där han representerade Stockholm Stad.

August Strindberg, 1849–1912, författare. Han föddes i Stockholm och växte upp i ett småborgerligt hem.

Fadern var ångbåtskommissionär, modern, som först varit hushållerska hos fadern, dog tidigt. Strindberg var ingen politiker, men de flesta stockholmare visste var han hade sina sympatier. I *Tjänstekvinnans son* (1–5, 1886–1909) har Strindberg gjort ett tillrättalagt porträtt av sin barndom och ungdom och bl.a. understrukit det proletära i sin härkomst. Efter kortare studier i Uppsala och försök att bli skådespelare verkade han som

journalist och senare som tjänsteman (e.o. amanuens) vid Kungliga biblioteket. 1877 gifte han sig med Siri von Essen, tidigare hustru till greve Wrangel. Flera fränt samhällskritiska verk på 1880-talet gav honom rykte som rabulist och "smutsförfattare".

Han lämnade Sverige och levde 1883–89 med sin familj under svåra ekonomiska förhållanden i Frankrike, Schweiz och Danmark. Efter skilsmässan 1891 levde Strindberg i bohemkretsar i Berlin. Ett äktenskap med österrikiskan Frida Uhl upplöstes efter något år. 1894–96 bodde han i Paris i ren misär, sysselsatt med naturforskning, ockultism och kemiska experiment (guldmakeri). Han var psykiskt uppriven och drabbades av förföljelseidéer, den s.k. *infernokrisen*, som utmynnade i en moralisk-religiös livssyn påverkad av Swedenborg. Från 1899 bodde han åter i Stockholm, först på Karlavägen (i "Röda huset", rivet 1968) under det korta äktenskapet (1901–04) med Harriet Bosse, sedan på Drottninggatan (i "Blå tornet" – sedan 1973 Strindbergsmuseum).

Strindbergs första storverk var reformationsdramat *Mäster Olof*, skrivet 1872, omarbetat flera gånger, tryckt 1878. Genombrottet kom med den radikala samhällssatiren *Röda rummet* (1879), en löst hopfogad men friskt skriven roman. 1880-talet blev en produktiv period, präglad av revolutionära reformidéer. *Det nya riket* (1882) är en samling dräpande samtidssatirer, medan de historiska novellerna *Svenska öden och äventyr* (1–4, 1882–91) färgas av *rousseauansk* kulturkritik. Strindberg skrev också betydande lyrik.

Strindberg var stridbar och omstridd in i det sista. En rad artiklar i vilka han angrep nittiotalismen utlöste en häftig tidningspolemik, *Strindbergsfejden* (1910–11). Strax före sin död hyllades han av arbetarrörelsen med en nationalgåva och ett fackeltåg.

Strindberg är en i hög grad levande författare. Genom att han utlämnar sig själv och sina medmänniskor – allt han var med om förvandlade han till dikt – kommer vi honom nära, och hans språk, som var nyskapande, känns i sin klarhet och vitalitet fortfarande modernt. Han var känslig för företeelser i tiden men var i mycket också före sin tid. Han var mycket mångsidig; han ägnade sig t.ex. även åt måleri, inspirerad av sina kontakter med kontinentala konstnärskretsar.

Vilhelm Moberg (1898–1973), en av vårt lands mest lästa författare jämte August Strindberg. Fick sitt genombrott med romanen *Rasken* (1927), *Rid i Natt* (1941) och emigrantsviten, *Utvandrarna* (1949), *Invandrarna* (1952), *Nybyggarna* (1956), *Sista brevet till Sverige* (1959), även skådespel t.ex. *Marknadsafton* (1939), satiren *Domaren* (1957).

Om den svenska rättsrötan deltog Moberg livligt i samhällsdebatten med kritiska artiklar om översitteri, byråkrati och rättsröta. *Min svenska historia, berättad för folket* utkom i två volymer (1970–71). Flera romaner har filmatiserats och dramatiserats. 1955 utgav Moberg förslag till bildandet av *Republikanska klubben* där han förordade övergång till republik för vårt land. Förslaget väckte tyvärr inget större gehör. Både August Strindberg och Vilhelm Moberg har angripit kungahuset för att vara en anakronism i vårt land. Socialdemokratiska partiet har

själva vid olika tillfällen instämt i detta synsätt men ingenting har gjorts i den vägen. Vem eller vilka kommer att fullfölja Strindbergs och Mobergs förslag, blir det under 2000-talet? Låt oss hoppas. Kungahuset skall inte angripas som institution, det måste lagstiftningen göra.

Anders Örne (1881–1956). En av de allra första som gästade Postklubben efter bildandet 1903. Hans mötestema hette *Vetandets Värld* som avslöjar hans internationella intresse.

Örne ingick i flera av Brantings regeringar och också i socialdemokraternas redaktionsstab. 1921–23 var han kommunikationsminister och 1925 utnämndes han till Generaldirektör för Postverket. Örne var från Skaraborgs län och elev i Skara läroverk där Julius Juhlin, hans föregångare på chefsposten var rektor i läroverket. Han var också en framträdande talesman för Kooperationen och samhällsdebattör i politiska frågor. Anders Örne mötte sin död i en trafikolycka utanför sitt hem på Norr Mälarstrand i Stockholm.

Christian Günther (1886–1966), yrkesdiplomat och vid andra världskrigets början 1939 ambassadör i Oslo. Han kallades som utrikesminister, opolitisk sådan, till samlingsregeringen som bildats av de fyra stora riksdagspartierna i december 1939. Regeringens politik syftade till att under neutralitetens fana hålla Sverige utanför kriget. Günther förde en kylig beräknad balanspolitik där han gav efter för utländskt, främst tyska krav, så mycket han

ansåg nödvändigt för att uppnå sitt mål. Han tog inte stor hänsyn till ideologer, politiska opinioner eller massmedias krav på information. Han blev mycket kritiserad i slutet av och efter kriget men har senare tillerkänts en stor del av förtjänsten att Sverige aldrig blev angripet. Günther förklarade i riksdagen efter fredsslutet i finska vinterkriget 1940 varför Sverige och Norge avvisade de allierades förslag till att undsätta Finland från Norge genom Norrbotten: *“Med sorg i hjärtat har vi måst inse att en interventionspolitik med vår medverkan skulle kastat oss och troligen hela Norden ut i storkriget där vi endast hade fått spela rollen av brickor i stormakternas spel gjorda att offras för större och mäktigare intressen än vår egna livsfrågor...”*

I Finland har man haft svårt att se detta ödesdigra sammanhang

mellan de båda krigen. Sverige och Norges vägran att utsätta Norden för katastrofala risker har missförstått som det endast var ett fasthållande till varje pris vid en gång beslutad neutralitetspolitik.

Alva Myrdal (1902–1986) Politiker, gift med Gunnar Myrdal och mor till Jan Myrdal. Var från början lärare men hon studerade vid Socialpedagogiska seminariet i Stockholm 1936–48 och blev sedermera alltmer socialdemokratisk politiker. Hon var en central gestalt i uppbyggnaden av det svenska "folkhemmet" och senare en förkämpe för internationell fred och nedrustning. Hon arbetade vid FN (chef för avdelningen för sociala frågor 1949–50) och vid UNESCO (1951–55). Ambassadör i Indien 1956–61, svensk chefsdelegat vid nedrustningskonferensen i Genève 1962–73 och konsultativt statsråd (nedrustnings- och kyrkofrågor) 1967–73. 1982 fick hon Nobels fredspriset (delat).

Gunnar Myrdal (1898–1987). Nationalekonom och politiker, professor vid Handelshögskolan i Stockholm 1933–50, handelsminister 1945–47, chef för FN:s ekonomiska kommission för Europa 1947–57. Professor i internationell ekonomi vid Stockholms universitet 1960–67. Med hustrun Alva Myrdal skrev han 1934 den omdebatterade »Kris i befolkningsfrågan» som hävdade att endast en aktiv kris- och socialpolitik kunde hindra en folkminskning.

Internationellt känd blev Myrdal bl.a. genom en undersökning av den svarta befolkningens ställning i USA, som resulterade i »An American dilemma» (2 band 1944). Ett huvudarbete var »Asian Drama» (1968, Asiatiskt drama), om ekonomiska utvecklingsproblem i Sydostasien. Myrdal delade 1974 års nobelpris i ekonomi med sin gamle vedersakare von Hayek.

Östen Undén (1886–1974), jurist. Han var professor i civilrätt och internationell privaträtt i Uppsala 1917–37, riksdagsledamot 1934–65, konsultativt statsråd 1917–20 och 1932–36, justitieminister 1920, utrikesminister 1924–26 och 1945–62.

Undén anslöt sig tidigt till socialdemokratin och var nära vän till Ernst Wigforss. Som delegat i Nationernas förbund 1921–39 hävdade han energiskt fredsorganisationens värde för det mellanfolkliga samarbetet. Han var en konsekvent förespråkare för svensk neutralitetspolitik och avvisade tanken på landets anslutning till något stormaktsblock. Under andra världskriget var Undén kritisk till några av de eftergifter för Tyskland som regeringen gjorde. Efter kriget fick han kritik i samband med baltutlämningen, ett beslut han ursprungligen hade varit emot. Även regeringens försiktiga linje i samband med Raoul Wallenbergs försvinnande 1945 ledde till kritik. Undén ogillade dramatiska utspel och föredrog diplomatins språk. Undén framlade 1961 i FN:s generalförsamling en plan (*Undénplanen*) för att hindra fortsatt spridning av kärnvapen.

Yngve Möllers 1986 utkomna bok och biografi om Östen Undén blir samtidigt en översikt av svensk utrikespolitik under de stormiga förhållanden som präglade 1900-talet med baltutlämningen, Raul Wallenberg, Skandinaviska försvarsförbundet, striden om neutralitetspolitiken och Hjalmarsson-affären. Undén var en internationell förgrundsgestalt från 1920-talet till sin avgång i kampen om atombombsvapnet. Detta är milstolpar i utrikespolitiken som genom Undéns betydande insatser som juridisk författare gjorde vårt land respekterat.

Tage Erlander hade under sin långa stadsrådstid vid svåra politiska ställningstagande synnerligen god hjälp av Östen Undén.

Ernst Wigforss (1881–1977). Målarmästare från Halmstad. Studerade i Lund och blev docent i Nordiska språk innan han gav sig in i politiken.

Wigforss var finansminister åren 1925–26 och 1932–49. Han utformade till stor del 1930-talets krispolitik som syftade till att få ned arbetslösheten. Hans förslag till skattepolitik avsåg att nå jämnare inkomst – och förmögenhetsfördelning – ekonomisk stabilitet och full sysselsättning. Han var ledamot av partistyrelsen 1920–52 och var partiets främste teoretiker. Stundtals fick han av sina motståndare kallas oresonlig och dogmatisk och fick utstå hätska personangrepp. Men han har gått till historien

som den allra främsta politiska socialdemokratiska vägledaren i svåra situationer.

Östen Undén

Ernst Wigforss

Carl Lindhagen (1860–1946), var under nästan tre årtionden fram till 1930 borgmästare i Stockholm. Han satt mer än 40 år i riksdagen där han började som liberal men övergick till socialdemokraterna på vars vänsterflygel han blev en tongivande inspiratör. 1917 gick han in i det nybildade vänstersocialistiska partiet men reagerade mot dess lyhörddhet för direktiven från Moskva och återvände till socialdemokraterna. Lindhagen gjorde visionära och betydelsefulla insatser för medborgerliga fri- och rättigheter, domstolarnas självständighet, kvinnlig rösträtt och internationell fred och nedrustning. Under sin tid i riksdagen väckte han 1001 egna motioner. Han var alltid en frifräsare både älskad och hatad. Lindhagen utgav en nästan oöverskådlig mängd skrifter och artiklar.

Anna Lindhagen (1870–1941), inspektör och sekreterare i folkskole- och barnavårdsnämnden syster till Carl Lindhagen. Förutom att hon gjorde viktiga insatser inom barnavården, var Anna Lindhagen outtröttligt verksam inom en rad politiska, sociala och kulturella områden. Hon satt i Stockholms stadsfullmäktige, var redaktör för Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Morgonbris* och ordförande för Rädde barnen, kämpade för anläggande av koloniträdgårdar och bevarande av parker osv. Hennes hem på Södermalm i Stockholm är nu

museum. Hon var anställd som kontorist i Norstedt & Söners bokförlag 1892-1902.

Gunnar Sträng (1906–1992), var från början lantarbetare men blev en stor ledargestalt inom arbetarrörelsen. Han var ordförande för lantarbetareförbundet 1938–1951, folkhushållningsminister 1947–1948, jordbruksminister 1948–51, socialminister 1951–55, finansminister 1955–76 och riksdagsledamot mellan 1946–1985. Är det någon som i modern tid uppfyllt rollen som folkhushållningsminister och finansminister

Foto: Reportagebild

så är det förre lantarbetaren Gunnar Sträng. Han blev med sin auktoritära talarstil och sin personliga språkbehandling en folkkär gestalt trots att han under rekordåren i tradition till sin föregångare, Ernst Wigforss, finansierade välfärdsprojekten.

Oskar Holmgren (född troligen i mitten på 1880-talet).

Bland våra allra äldsta pionjärer hämtar vi Oskar Holmgren. Han var kretsordförande 1894–97 samt 1916–17 och var dessutom kongressombud vid nio kongresser. Han återger sina minnen i Postmännens Tidning om löneförhandlingar med von Krusenstjerna samt hur svårt postmännen hade det i den tidigare organisationens uppbyggnad. De sammanfaller i stora drag med Postklubbens. Holmgren berättade om besvärliga intermezzon där medlemmarna upplevde chefernas ovilja till samtal och förhandling. Bäst var det för de som var skräddare och skomakare för dessa kunde rätta sitt arbete efter omständigheterna. Om man någon gång klagade fick man till svar:

– Är han inte nöjd så kan han gå, postverket kan alltid få ny personal. Tror han att postverket kan avlöna sitt folk så han kan försörja hustru och barn.

Låt oss avsluta inställningen till arbetet i 1900-talets Stockholm med en dikt, Brevbäraren:

Där kom han på gatan i sin mörka rock med posthornet i sin mössa och kanske grånad rock och efter gammal vana han sin väska bär på tusen hemligheter i lackat kuvert

Ja bittida och sent i både sol och skur brevbäraren får veta att han är född med tur

Varhelst han sen må sakna, nog har han god motion och kanske att, post festum, han en gång får pension.

(hämtad Postmannaförbundets historia 1890–1940)

Ture Nerman (1896–1969), f. i Norrköping, författare, publicist, journalist och poet. Hans debutbok hade den svungfulla titeln »Järnbärarna», ett lysande exempel på hans skildring och forskningen av arbetarrörelsens historia. Nermans stora kulturinsats var hans arbete med att utforma den mäktiga krönikan "Svenska Arbetarrörelsens utveckling i ord och bild" omfattande åren 1881–1940.

Förutom arbetarrörelsens historia sammanställde han tillsammans med ordförande i stockholmskretsen Eugén Rismark, "Postmannaförbundets historia 1890–1940".

Nerman blev 1917 vänstersocialist tillsammans med den skara socialdemokrater som lockades av revolutionsidéerna i Ryssland, men han tillhörde också dom som lik många av de andra »överlöparna» återvände till socialdemokraterna. Ture var bror till konstnären och tecknaren Einar Nerman (1888–1963) som illustrerade bl.a. till Selma Lagerlöf samt gjorde pojken på tändsticksasken Solstickan.

Vid sidan av sina politiska strävanden har N. utövat en synnerligen omfattande folkbildningsverksamhet över hela landet i förbindelse med ABF och Nykterhetsfolkets bildningsförbund, Folkbildningsförbundet, föreläsningföreningarna, Stockholms arbetarinstitut m.fl. institutioner.

Ture Nerman var även redaktör för den anti-nazistiska tidningen "Trots Allt!".

Gustaf Otto (G.O.) Schelin (1841–1920), född i Norrköping. Anställdes 1867 som postvaktmästare, som ordinarie brevbärare 1871 samt som 1:e postbetjänt 1904. Schelin ägde en allmänbildning som var ovanlig för den tid han växte upp.

I Postmannaförbundets minnesskrift som omfattar tiden 1896–1936 kan man läsa att Schelin var en »pennans man». Hans håg stod främst till studier.

I samband med sin avgång ur posttjänsten erhöll han ett handbrev från Generaldirektören von Krusenstjerna som till honom framförde sitt tack för en tjänstgöring som vid varje tillfälle var

sådant »att Ni förvärvat förmännens förtroende och utgjort ett föredöme för kamraterna». Schelin var under två perioder stadsfullmäktigeledamot i Norrköping. Han var styrelseledamot i tre sjukkassor i vilka han även som pensionär skötte kontorsarbetet. Han tillhörde även Norrköpings Arbetsinstituts styrelse, där liksom i en rad andra sammanslutningar nedlade ett oegennyttigt och gott arbete.

Den 16 augusti 1886 hölls ett första sammanträde där det behandlades ett av Schelin uppgjort förslag till cirkulär. I vilket det föreslogs att representanter för rikets samtliga postvaktbetjänter skulle samlas till ett möte i Stockholm och där bilda en förening för Sveriges postvaktbetjänsters och sjuk- och begravningskassa. Cirkuläret godkändes och det beslöts tryckas i en upplaga ej understigande 100 exemplar.

Vidare beslöts att uppdra åt Schelin att genom brev till vaktmästarna i Generalpoststyrelsen anmoda dessa att hyra en lokal för mötet samt underrätta Generalpoststyrelsens direktör om avsikten med mötet.

Mötet hölls den 8 oktober med 38 ombud från ett 30-tal orter. Schelin behöll ordförandeklubban till år 1893. Under sin tid lade han i dagen stor duglighet samt nit och intresse för sin uppgift. Då han på egen begäran frånträdde sin post valdes han enhälligt till föreningens hedersordförande. Därmed var Svenska Postförbundet instiftat och i verksamhet.

Förbundets grundare pensionerades från sin tjänst 1906 vid 65 års ålder. Innehade medalj för nit och redlighet i rikets tjänst samt Norrköpings arbetareförings och Norrköpings hederstecken i guld. Schelin dog den 28 januari 1920 vid 79 års ålder.

På hans gravsten i Norrköpings gamla kyrkogård har Postförbundet, Norrköpings Brödraförening och de sjukkassor han verkade i, rest en vacker minnesvård.

Svenska Postmannaförbundets startår räknas från den 8 oktober 1886. Schelin var dess första ordförande.

Eugén Rismark (1902–1991), var speciellt förknippade med det fackliga Stockholm. Åren 1937–38 och 1940–43 var han kretsordförande samt 1937–38 ordförande i Postklubben.

Rismark var en ”pennans man” och 1940 blev han medhjälpare till författaren Ture Nerman att sammanställa kretsen/avdelningens minnesskrift 1890–1940, en sammanställning som utgör en klenod i postfackets historia. Rismark forskade även i

postfackets tidiga historia. 1947, när facket och postverket startade tidskriften Föreningen Postfolket, blev han där sekreterare och sedermera också revisor.

Rismark utnämndes 1950 till Avdelningschef i Stockholm Bans avgående paketavdelning. Rismark dog 1991, 89 år gammal.

Henrik "Hinke" Bergegren (1861–1936), vars namn är en påminnelse om stormiga uppgörelser mellan rivaliserande grupper inom socialdemokratien, framförallt i Stockholm.

Hinke var ledaren för en anarkistisk orienterad opposition, som före rösträttsfrågans lösning ivrade för en revolutionär omstörtning av det dåtida samhället. Hinke var ingen ledarebegåvning enligt tidigare biografier. Men han var en benådad talare, elegant i sitt maner, kvick i replikerna, hänsynslös i kritiken och vågade ifrågasätta vågade uttryckssätt. Hinke drog överallt fulla hus och han besökte under sin långa levnad varje plats av betydelse i vårt land. Överallt

mötte han en förväntansfull publik.

Under seklets första årtionde hade Hinke stadgat rykte som en farlig karl och samhällets arga Vedersakare. Hans propaganda för kärlek utan barn väckte uppseende och ett våldsamt tumult i spalterna. Arbetarna anammade med tacksamhet hans upplysningsverksamhet i en fråga som vid denna tid inte ansågs lämpligt att tala högt om.

Hinke dömdes till fängelse för sin agitation. Redan förut hade han vid ett par tillfällen gjort bekantskap med den svenska fångvården. I den borgerliga pressen framställdes han inte sällan som en brottslig och samhällsfarlig individ.

Efter varje föredrag höll han ett litterärt föredrag eller uppläsning. Han utmärkte olika personer som Ibsen, Kielland, Björnsson, Tolstoj, Shakespeare, Rydberg och Strindberg.

Hinke kom från en släkt som hade bokhandel. Han anslöt sig till vänstersocialisterna men till skillnad från de flesta återvände han aldrig till socialdemokratien utan förblev kommunist.

Herman Lindqvist (1863–1932), blev Landsorganisationens ordförande 1900 då han efterträdde Fredrik Sterky som hastigt avlidit endast 40 år gammal. Herman Lindqvist inledde sin fackliga bana i hemorten Arboga som möbelsnickare. I hans begynnande bana var daglönen 2 kronor och arbetsdagen 10 timmar. Redan här avslöjade han goda ledaregenskaper.

Herman Lindqvist steg fram ur folkets djupa led – blev banbrytare och förkunnare, vilket vann förtroende och tillit i vida kretsar. I precis 20 år verkade han som LO:s ordförande. Åren sammanföll med fackföreningens genombrott. Han var fackföreningsrörelsens främste under genombrottsårens och dess heroiska period. Med beslutsamhet kämpade han 1902 för de fattigas medborgarrätt och var den ledande mannen under storstrejken 1909. Han undertecknade storstrejkparollen och »kapitulationsakten» när resurserna var uttömda och fronten inte längre kunde hållas. Storstrejken blev ett svältkrig i vilket arbetarfamiljerna flerstädes satte hela sin existens på spel.

Storstrejksfamiljerna »allierade» sig med naturen. Det var stor tillgång på skogsbär och sommaren var ovanligt varm och behaglig.

H. Lindqvist var främst och framförallt fackföreningsman. Under en lång följd av år var han på samma gång partiledare och fackföreningsledare. I partistyrelsens verkställande utskott utövade han under åren 1905–20 stort inflytande, och från 1916 till sin död representerade han partiet i riksdagens 2:a kammare, där han 1918 utnämndes till vice talman för att några månader senare bli anförtrödd talmansbefattningen, vilken han innehade till 1921, då han kallades att i Brantings ministär överta chefsposten för Socialdepartementet. Som socialminister fungerade han till 1923, därefter övertog han återigen talmansklubban i andra kammaren och förde den under riksdagarna 1924–27. I maj 1932 dog han och hedrades med tal och blommor. Flera personer vittnade om hans storhetstid.

Lars Sandberg (1916–2002), en av de verkligt stora ledargestalterna inom Svensk fackföreningsrörelsen i modern tid. Hans långa funktionärstid vid ett skede då fackföreningsrörelsen fick utkämpa både fackliga och politiska stormar var både unik och betydande. I sammanlagt 21 år innehade han ansvaret för två fackförbund: Svenska Postmannaförbundet i 14 år och Statsanställdas förbund i 7 år. Till detta skall läggas hans 17 år som ordförande i Pensionärernas Riksförbund, en medlemsgigant i svenskt föreningsliv med 385 000 medlemmar.

Lars Sandberg var den personifierade ledargestalten – alltid nogga förberedd och övertygande. Vid kongresserna visade han speciellt god parlamentarism och taktfullt uppträdande. Av Olof Palme fick han titeln "Klubbans Toscanini". Hans speciella öde var dessutom att han tre gånger tvangs efterträda tre förbundsordföranden, antingen på grund av ohälsa eller bortgång.

När Lars Sandberg uppnådde 75 år 1991, förlänades han medalj i 8:e storleken i Serafimerordens band vid mottagning av kungen den 7 juni. Lars Sandberg avled den 30 mars 2002 och gravsattes i sin hemförsamling Kil. Hans son gick i sin faders fotspår i ett annat fackförbund.

Karl Kilbom (1885–1961). I hans biografi möter vi en politisk »kosmopolit» med en ytterst märklig bakgrund. Han började som jordbruks- och byggnadsarbetare, smedshantlangare och kassaskåpsmed men blev sedermera författare och riksdagsman. Sin politiska bana inledde han som Stadsfullmäktige i sin hemstad Halmstad 1921–24. Riksdagsman 1922–24. Han var socialdemokrat 1922–24 och 1929–44, 1917–37 därefter kommunist och sedan socialdemokrat återigen 1938.

Kilbom utgav ett antal böcker: »Stockholm i trusternas värld, 1932», »Svältkriget 1916», Fackföreningsrörelsen under Moskvastid, 1921», »Sovjet-Ryssland, 1916». Han återfick medlemskap i socialdemokratin 1938. Blev chefredaktör för Folkets Dagblad

efter Zeth Höglund, där han stannade till 1936 då han efterträdde Nils Flyg.

Kilboms specialintresse var ekonomi. Han hade ordets makt i högre grad än det skrivna. Karl Kilbom var gift med den ryska konstnärinnan Zola Krokovja.

Torvald Karlbom (1901–1980), studierektor i ABF och LO och den som tog initiativet till bokserien »Banérförare 1–10» som utkom åren 1949–51. Med denna skriftserie ville Karlbom att arbetarrörelsen skulle vårda minnena över alla de kvinnor och män som satte massorna i rörelse och väckte deras ideal och motsättningar. Ständigt betonar Karlbom den besannade regeln att vill man förstå sin egen tid måste man gå till historien. Därför är denna serie som utgavs av ABF 1949–51 för den historiskt orienterade, ett innehåll av stort kulturintresse, speciellt för dem

som vill återblicka arbetarrörelsens kamp och fackliga skeenden. Ännu fler borde ha utgivits på detta tema.

Följande personer inom arbetarrörelsen förekom i bokserien: August Palm (förf. John Lindgren) Kata Dalström (förf. Moje Wästberg) Fabian Månsson (förf. Zeth Höglund) Axel Danielsson (förf. Rickard Lindström) Fredrik Sterky (förf. Sten Sjöberg) Hjalmar Branting (förf. Zeth Höglund) Per Albin Hansson (förf. Rickard Lindström) Herman Lindqvist (förf. Ragnar Casparsson) Hinke Bergegren (förf. Waldemar Bernhard) Peter Wieselgren (förf. Justus Elgeskog).

Arne Geijer (1910–79) Arbetarpojke från Nyhammar i Dalarna, anförtröddes som ung inom arbetarrörelsens lokala uppdrag. Genomgick Brunnviks folkhögskola. Metallindustriarbetareförbundets ordförande 1948–56, LO-ordförande 1956–73, riksdagsman (s) 1956–76, ordförande i Fria fackföreningsinternationalen 1957–65.

Efter sin pensionering från LO tillträdde Geijer 1977 ordförandeposten i Pensionärernas Riksorganisation. Han avled dock hastigt och ersattes av Statsanställdas Förbunds

ordförande Lars Sandberg som innehade ordförandeskapet i PRO under 17 år.

Tage Erlander (1901–1985). Han föddes i Ransäter i Värmland och var först studentpolitiker i Lund. 1932 blev han riksdagsledamot och 1938 statssekreterare i socialdepartementet. Han blev konsultativt statsråd i samlingsregeringen 1944 och ecklesiastikminister 1945. Efter P.A. Hanssons död 1946 valdes den relativt okände Erlander – i konkurrens med den äldre Gustav Möller – till partiordförande och blev samtidigt statsminister. Han behöll makten i

hela 23 år som ledare för rent socialdemokratiska regeringar, utom åren 1951–1957, då bondeförbundet deltog. Erlanders ställning inom partiet var stark och han var en engagerad talare med både humor och lyhördhet för olika riktningar inom rörelsen.

Ledamot av riksdagen 1932–1973, partiordf. och statsminister 1946–1969. De stora sociala reformerna kom till under hans ledning: den allmänna sjukförsäkringen (1955) och ATP (1959). Erlanders tid som statsminister (23 år) är den längsta tid som någon varit statsminister i ett demokratiskt land. Se Erlanders memoarer i 6 band 1972–1982.

Vart tog revolutionen vägen?

en fråga till Tage Erlander av journalisten Alvar Alsterdal.

“Tage Erlander mellan två val” av Alsterdal (Tidens förlag 1967).

Erlanders svar:

“Den som resonerar så borde studera verkligheten omkring oss och göra en grundlig samhällsekonomisk analys, inledde Erlander. Gå ut och fråga ståtaren och lantarbetaren som blev metallarbetare, om inte han upplevt en ekonomisk- och social revolution. Fråga den som var arbetslös under krisen på trettio-talet, om inte hans liv genomgått en revolution i trygghetens samhälle.

Fråga den som själv fick nöja sig med folkskola och nu har sina barn i högre skolor, om det inte är en revolution som har skett, när det gäller demokratiseringen av utbildningen.

Fråga den arbetare som i dag har en ålderspension, som såg sina föräldrars nöd på äldre dar, om det inte är ett helt annat samhälle vi lever i dag. Och här kommer vi tillbaka till grundläggande värderingar, som vi styrt vårt dagspolitiska handlande, när vi sysslar med lokalisering och flyttningsbidrag, så har det varit för att avskaffa arbetslösheten. När vi byggt skolor och reformerat skolan, har det varit för att riva klassgränserna. Bakom handelstraktat och andra internationella överenskommelser har legat viljan att öppna gränserna och bidra till fred och samförstånd mellan folk.

Om vi varit starkt upptagna av att främja företagsamheten och öka produktionen, så har det varit för att via snabba och varaktiga framsteg få styrka att förverkliga genomgripande reformer. Det vore märkligt om det då inte kan kallas social revolution. Svensk arbetarrörelse har inte nöjt sig med att förvalta och administrera. Den har i hög grad förändrat samhället.”

Röster om Tage Erlander

Olof Palme: Tage Erlander var en mycket ödmjuk människa, ödmjuk inför sina arbetsuppgifter, inför tillvaron, inför andra människor, säger Olof Palme som efterträdde Erlander 1969.

Thorbjörn Fälldin: Tage Erlander satte i hög grad sin prägel på det politiska livet i Sverige under många år. Han åtnjöt stor respekt och uppskattning också i andra politiska läger.

Jarl Hjalmarson: Tage Erlander blev under sin långa statsministertid sina meningsfränders språkrör och ledare som ingen annan. Han kunde också ibland t. ex. vid regelbundna möten med de demokratiska partiordförandena bana vägen för gemensamma lösningar. Han framstod efter andra världskriget som hela landets obestridde ledare.

Torsten Nilsson: Han kände för dom som hade det svårt i samhället. Det kom inifrån och det var drivkraften hos honom, säger Torsten Nilsson som var statsråd under hela Erlanders regeringstid.

Hilding Hagberg: Eftersom han inte tyckte om kommunister. Han ville göra varje arbetsplats till ett slagfält mot oss. Vi var bänkkamrater i riksdagen och under hela tiden uppträdde han korrekt mot mig, säger Hilding Hagberg, ledare för kommunistpartiet 1951–1964.

Olof Palme (1927–1986). Socialdemokratisk partiledare från 1969, statsminister 1969–1976 och från 1982 till 28 februari 1986 då han mördades. Palme kom från en högborgerlig familj och var akademiker (jurist). Han var aktiv som studentpolitiker, även internationellt, och tog starka intryck politiskt under studier och resor i bl.a. USA och Indien.

Som personlig sekreterare till dåvarande statsministern Tage Erlander 1954–1963 åtnjöt han dennes stora förtroende vilket möjliggjorde den fortsatta karriären. Palme var konsultativt statsråd 1963–1965, kommunikationsminister 1965–1967 och utbildningsminister 1967–1969. Han efterträdde 1969 Erlander både som partiledare och statsminister, förlorade valet 1976 (lik- som 1979) och blev oppositionsledare, men återkom till makten 1982.

Internationellt var Palme utomordentligt aktiv och tog tidigt ställning för folkrätten, de små nationernas sak och länderna i tredje världen. Hans skarpa fördömande av USA:s krigföring i Vietnam väckte internationell uppmärksamhet och fick USA att kalla hem sin ambassadör i Sverige. Kritiken av apartheid-systemet vann genklang i det svarta Afrika men väckte stark irritation inom ledningen för rasförtryckets Sydafrika.

Inom fredsarbetet tog Palme initiativ till Palmekommissionen, där han som ordförande hade vidsträckta kontakter; vidare startade han den s.k. femkontinentgruppen (1984) för nedrustning. Han utsågs 1980 av FN till medlare i kriget mellan Irak och Iran. Under de sista åren som statsminister angreps han häftigt, främst av moderata samlingspartiet, för sin hantering av politiken gentemot Sovjetunionen i samband med ubåtsaffärerna.

Palme var en taktiskt skicklig politiker och en lysande talare; han förenade hett engagemang med kylig analys. Med sin intensitet och sitt ibland arroganta bemötande av motståndare väckte han starka känslor och utsattes av vissa grupper för rena hatkampanjer, men han omfattades även med beundran, och många invandrare såg Palme som en garant för sin säkerhet.

Få människor har levt ett rikare liv än Olof Palme. Han var också en partiledare som kom från "överklassen". Hjalmar Branting var den förste. Olof Palme blev arbetarrörelsens ledare. Han var A-student och blev "Tage Erlanders pojke". Palme var

lidelsefull ideolog men kylig taktiker. Internationellt var han fredsmissionär och duellant. Han var fascinerad av maktens möjligheter. Hans personliga stil var på många sätt bohemisk. Svensk socialdemokrati har skapat många stora namn som Hjalmar Branting, Per Albin Hansson, Tage Erlander och nu också Olof Palme.

Författaren, litteraturkritikern och kulturchefen för Dagens Nyheter, Olof Lagerkrantz har gett ut en monografi om Palme. *Även många författarporträtt (Dante, Joyce, Karlfeldt, Dagerman, Conrad, Proust, Ekelöf) och inträngande studier över Agnes von Krusenstjerna och August Strindberg.*

Var Olof Palme hörde hemma ideologiskt var allmänt bekant. Inget av hans politiska tal var så glödande som det han höll vid Sovjetunionens inmarsch i Tjeckoslovakien. Han stod emot det kalla krigets terror. Han kunde lyssna även mot öster. Han bevarade viljans kraft och förnuft i en atmosfär dominerade av antikommunistisk propagandaindustri.

Georg Arbatrov, sovjet och ledamot i Palmekommissionen, sa om Palme: "Palme stod långt ifrån de kommunistiska ståndpunkterna. Men oberoende om vi grälade eller var överens hade jag respekt för honom. Han var aldrig rädd för att driva sina ideal för nedrustning – rättvisa för det förtryckta folket och stopp för kolonialkrigen."

Amerikas president Roland Reagan sa om Palme: "Världen kommer att minnas Olof Palme för hans hängivenhet för de demokratiska värderingarna och hans outslitliga arbete för att främja freden".

Världen var Palmes spelplan. Aftonbladet gjorde en minneslista över Olof Palmes levnadshistoria.

Mordet på honom på Sveavägen i centrala Stockholm natten den 28 februari 1986 utlöste djup bestörtning i landet. Trots att en rad kommissioner har tillsatts är mordet ännu olöst. Graven ligger på Adolf Fredriks kyrkogård i Stockholm.

Utanför landet tilldelades Palme postumt många hedersbevis, bl.a. Einsteins fredspris. Bland hans skrifter märks *Politik är att vilja* (1968).

Sten Andersson är född i Stockholm 1923, son till snickaren John Andersson och hans hustru Térèse. 1953 blev han ombudsman i Stockholms arbetarekommun. Ledamot i Stockholms stadsfullmäktige 1951–1962. Åren 1963–1982 var han partisekretärare. Han avancerade ytterligare i rikspolitiken och blev riksdagsman 1966. Han utsågs 1982 till socialminister och var utrikesminister 1985–1991.

Som sådan stärkte han Sveriges roll som medlare i internationella konflikter, t.ex. mellan Israel och PLO. Riksdagsledamot fram till 1994.

Bröderna Evert och Sten Andersson blev tidigt medlemmar i Postklubben. Evert var verkstadsarbetare vid Postens industrier i Ulvsunda och Sten brevbärare i sin hemort Enskede. Evert blev facklig förtroendeman inom sitt fack.

Sten gav ut en minnesbok i slutet av 1900-talet vilken innehåller framförallt hans tid som kommunsekreterare och händelser i olika ministerperioder. Sten Andersson är en genuin Södergrabb och är den enda medlemmen som nått en ministerpost. Sten och Evert var trogna mötesdeltagare under Postklubbens olika agitationsmöten. Sten fyllde 80 år hösten 2003.

Ingvar Carlsson, född 1934, statsminister efter mordet på Olof Palme 1986 och fram till valet 1991, därefter på nytt 1994–96. Han är uppvuxen i ett arbetarhem i Borås, studerade i Lund och arbetade i statsrådsberedningen under Tage Erlander 1958–60. Efter studier i USA var han ordförande i SSU 1961–1967, statssekreterare 1967–1969, utbildningsminister 1969–1973 och bostadsminister 1973–1976.

Den socialdemokratiska valsegern 1982 gjorde honom till ställföreträdande statsminister och samordningsminister. Efter mordet på Palme var Carlsson den naturlige efterträdaren även som partiordförande. Tack vare sin stora politiska erfarenhet och pragmatiska politik kunde han med framgång leda socialdemokraterna i en tid av stora ideologiska förändringar, och han fick förnyat förtroende i valet 1988.

Efter ett nederlag i en riksdagsomröstning 1990 avgick Carlsson som statsminister, bara för att återkomma kort därefter med nya förslag. Konjunkturedgången i västvärlden bidrog till det minskade förtroendet för regeringens politik och till de borger-

ligas valseger 1991. En klar valseger 1994 gjorde att han kunde återta regeringsmakten.

Ingvar Carlsson var också en av de ledande på ja-sidan vid folkomröstningen om EU-medlemskap senare samma höst. Efter en extra socialdemokratisk partikongress vintern 1996 avgick han som partiledare och statsminister. Han efterträddes av Göran Persson.

Efter det brutala mordet på Olof Palme i centrala Stockholm 1986 tvingades socialdemokraterna att hastigt mobilisera sig för en ersättare. När Erlander efter 1969 skulle avgå fanns det två kandidater till posten som partiledare och statsminister: Ingvar Carlsson och Olof Palme. Det slutliga valet föll på Palme, och orsaken var att Ingvar gav snabbt besked att han avsåg sig kandidaturen och förordade Palme. Båda hade jobbat mycket nära Erlander. Valet av Palmes efterträdare var därför lätt. Ingvar Carlsson hade också den bakgrund som gjorde honom speciellt lämplig att överta statsministerposten, med 6 år som SSU-ordförande och välkänd inom rikspolitiken. Han hade verkat i storpolitiken i 33 år, sedan 1958, med endast ett kort avbrott för studier i USA, där han avlade en pol.mag. examen. Genom det snabba valet av statsministerposten kom regeringsarbetet att fungera orubbat. Ingvar meddelade efter ett kort samtal med sin hustru, att hon också givit klartecken.

Ingvar Carlsson blev den 6:e partiledaren på den socialdemokratiska posten. Efter Brantings död kom Rickard Sandler att bli reserv till nästkommande partikongress, där Per Albin Hansson valdes till Brantings ersättare. Erlanders långa mandatperiod, 1946–1969, blev den längsta som en svensk statsminister verkat. Socialdemokratin har sålunda kunnat ersätta statsministerposten utan några större uppehåll.

Posten som partiledare och statsminister är ett synnerligen påfrestande arbete men Ingvar Carlsson gjorde genast klart för partiet att han inte ville uppehålla posterna så länge som Branting & Erlander. Ingvar uppfyllde rollen som partiledare och statsminister tills Göran Persson från Vingåker tog vid 1996 och som alltjämt är kvar på dessa poster. Ingvar C. kom från en industriarbetarfamilj, fadern avled hastigt i en hjärtattack och modern var hemsömmerska, så hans proletära bakgrund kom att följa ex. Per Albins andra tilltänkta statsministrar som Ystadskomakaren Thorsson som dock aldrig behövde inträda p.g.a. sjukdom.

Anna Lindh (1957–2003). Vi stod inför en folkomröstning om Euron och Anna Lindhs ljusa ansikte syns på alla affischer runt staden “ja till trygghet och säkerhet” står det. För den drömmen levde politikern Anna Lindh och för denna ofullkomlighet dog hon. Trots bara fyrtiosex år hade hon en lång bana bakom sig.

Foto:Pawel Flato

Karriären tog fart i början av nittiotalet. Efter SSU blev hon kultur- och fritidsborgarråd i Stockholm, 1994 miljöminister i Ingvar Carlssons regering, från 1998 utrikesminister och partiets “kronprinsessa”. I Dagens Nyheters arkiv 1982 titulerar hon sig Jur.kand. och påpekar att hon sitter ting. Men listan på politiska uppdrag är redan lång. Hon är ledamot av SSU:s verkställande utskott, riksdagskandidat. Samma år blev Anna Lindh riksdagsledamot, ersättare för Birgitta Dahl som blev energiminister.

Vad hon än gjorde var hon yngst, eller första kvinnan. Yngst i riksdagen, första kvinnan som ledde SSU. Anna Lindh, Margot Wallström och Mona Sahlin var det socialdemokratiska partiets framstegshopp, ständigt i ropet, tippad till topposterna.

Mitt under en EMU-kampanj i Stockholm i september gör Anna Lindh ett överraskande besök på NK:s varuhus på Hamngatan i Stockholm för inköp av kläder. Hon rör sig fritt och utan uppmärksamhet när plötsligt en attentatsman attackerar och sticker en kniv i henne flera gånger. Överraskningsmomentet gör att attentatsmannen flyr och ingen ser honom.

Efter en lång natts operation på Karolinska sjukhuset avlider Anna Lindh på morgonen den 12 september, blott 46 år gammal. Bedrövelsen över detta öde och Anna Lindhs bortgång försatte inte bara Sverige utan hela världen i stor sorg.

Anna Lindh bar framtidens löften och möjligheter i sina händer. Hon hade förmodligen blivit Sveriges första kvinnliga statsminister. Det hade betytt så mycket om hon fått ta det steget – för Sveriges plats i Europa och världen, för framtiden; för Sveriges kvinnor, som i Anna Lindh såg en förebild, och inte minst för landets invandrarkvinnor. För många av dem var hon en hjälptinna.

Idag är attentatsmannen häktad och väntar på en sträng dom.

Wanja Lundby-Wedin, född 1952 i Stockholm, aktiv i facket sedan 1972. Efter nioårig grundskola började hon arbeta som sjukvårdsbiträde vid Högdalens långvårdssjukhus, och efter vidareutbildning till undersköterska började hon arbeta på Danderyds sjukhus. Här på sin vårdavdelning fick hon sina första fackliga uppdrag som arbetsplatsombud och kom så småningom också med i sektionsstyrelsen. 1980 gick hon LO:s funktionärsutbildning och blev året därpå ombudsman på Kommunals avdelning i Stockholm.

1987 kom hon till förbundsexpeditionen i Stockholm som chef för miljöenheten och arbetade där med arbetsmiljö, medbestämmande och förhandlingsfrågor.

I februari 1994 valdes hon till LO:s andre ordförande och i september 2000 valdes hon till LO:s ordförande.

Göran Persson, född 1949 i Vingåker, Sörmland. Partiledare och statsminister från 1996. Kommunalråd i Katrineholm 1984–1988, skolminister 1989–1991, finansminister 1994 och statsminister från 1996. Under sin tid som skol- och finansminister inträffade en lågkonjunktur i vårt land. Till detta kom anslutningen till EU med komplicerade problem. Ekonomin angreps hårdhänt med stora neddragningar inom den statliga sektorn. Arbetslösheten ökade successivt och är ännu inte i ett stabilt skick.

Foto:Pawel Flato

Sveriges tidigare plats på välståndslistan har sjunkit under år 2003. Socialdemokraternas väljarstöd har förlorats men regeringsmakten bibehålls.

Olof Palme – Några av de allra bästa citaten

Vid 1982 års partiledardebatt upprepade dåvarande centerpartiledaren Thorbjörn Fälldin flera gånger:

–Är du verkligen socialist? och Palme gav svar på tal, ett svar som inte bara många andra borgerliga partier i vårt land med emfas frågade vår partiledare.

DETTA ÄR SVAR PÅ TAL: I det nyligen av socialdemokratin utgivna magasinet JALMAR, har redaktionen under rubriken “De bästa politiska citaten” återupplivat Olof Palmes svar: Är du verkligen socialist Olof Palme?

“Jag är en demokratisk socialist med stolthet och glädje.

Jag blev det när jag for omkring i Indien och såg den fruktansvärda fattigdomen fast en del var oerhört rika, när jag for runt och såg en på sätt och vis ännu mer förnedrande fattigdom i Förenta Staterna, när jag som ung kom öga mot öga med kommunismens ofrihet och förtryck och människoförföljelse i kommuniststaterna. När jag kom till nazisternas koncentrationsläger och såg dödslistorna på socialdemokrater och fackföreningsmän.

Jag blev det när jag fick klart för mig att det var socialdemokratin som bröt marken för demokrati i Sverige, när jag fick klart för mig att det var socialdemokratin som lyft landet ur fattigdom och arbetslöshet med 30-talets krispolitik. När jag själv fick vara med och arbeta för ATP och fick möta de privilegierades socialistkampanjer när vanliga löntagare ville trygga sin ålderdom, det var det ni höll på med då.

Jag blev det under många år av samarbete med Tage Erlander då jag lärde mig vad demokrati och humanism är och med nära vänner som Willy Brandt, Bruno Kreisky och Tryggve Bratteli som riskerade livet i kampen för människovärdet.

Men viktigare är att jag bestyrks i min övertygelse när jag ser ut i världen, när jag ser krigen och kapprustningen och massarbetslösheten och klyftorna mellan människor. Jag bestyrks i min övertygelse, när jag i vårt eget land ser orättvisorna öka, arbetslösheten tillta, spekulation och fiffel gripa omkring sig. När

jag ser in i den framtiden de borgerliga tydligen har att erbjuda där löntagarna ska bli fattigare och de rika rikare, där den sociala tryggheten blir bräckligare och lyxbåtarna blir fler, där solidariteten blir svagare och egoismen starkare, där de starka kan ta för sig och de svaga får ta skeden i vacker hand.

Visst är jag demokratisk socialist. Jag är det med stolthet över vad denna demokratiska socialism har uträttat i vårt land, jag är det med glädje för jag vet att vi har viktiga arbetsuppgifter framför oss efter det borgerliga vanstyret. Och med tillförsikt, för nu vet människorna vad som händer med jobben och tryggheten och stabiliteten när högerkrafterna har ansvaret.

Jag är det på sätt och vis med ett roat leende, för jag vet att den moderna svenska historien är full med värdefulla reformer som skildrats som elak socialism men sedan slåss ni om att få äran av reformerna när människorna fått erfarenhet av vad de betyder.

Visst jag är demokratisk socialist, som Branting när han genomförde rösträtten, som Erlander när han byggde ut den sociala tryggheten och ATP. Det handlar om solidaritet och omtanke människor emellan.”

Olof Palme i den TV-sända partiledardebatten inför 1982 års val, efter att Thorbjörn Fälldin upprepade gånger retoriskt frågat Palme om denne verkligen är socialist.

Läs mer om Olof Palme i Björn Elmbrants bok »Palme», 1989.

ANDRA CITAT AV LÄRDA MÄN OCH KVINNOR

Om kvinnligt och manligt

“Om kvinnor är bättre än män kan jag inte bedöma. Men de är i varje fall inte sämre.”

Golda Meir (1898–1978). Israelisk premiärminister för Labour och den första kvinnliga statscheferna i modern tid. Skildras ofta som varmhjärtad och moderlig, men har också gått till historien för sin hårdhet.

Om religionens roll i politiken

“Vår herre har skapat nöterna, men har inte knäckt dem.”

Johann Wolfgang Goethe (1749–1832). Tysk upplysningsfilosof, politiker och författare. Anses som en av den västerländska kulturens förgrundsgestalter.

Om massförstörelsevapen

“Bättre röd än död.”

Bertrand Russel (1879–1970). Engelsk filosof och samhällskritiker. Russel var pacifist och fällde yttrandet under 1950-talets kapprustningsdebatt.

Om personligt ansvar

“I slutändan kommer vi inte att minnas våra fienders ord, utan våra vänners tystnad”.

Medborgarrättskämpen Martin Luther King (1929–1968). King var en flitig talare och stod för humanism baserad på kristen etik, sociala reformer och rättvisa.

Om drömmar och verklighet

“Den som inte är kommunist före 20 års ålder har inget hjärta. Den som är kommunist efter tjugo har ingen hjärna”

Georges Clemenceau (1841–1929), fransk vänsterpolitiker, när hans son gått med i kommunistpartiet. Clemenceau var själv revolutionär kommunist som ung, och bevittnade den misslyckade revolutionen i Paris 1871, men blev med tiden demokratisk socialist.

Om demokrati

“Det är skam, det är fläck på Sveriges banér, att medborgarrätt heter pengar.”

Svenska poeten Werner von Heidenstam (1859–1940), ur dikten »Ett folk». Dikten är en kritik mot graderad rösträtt, som innebar att ju mer pengar man hade desto fler röster fick man.

Om sanning

“Du kan lura en del av folket, ett litet tag, men du kan inte lura hela folket i evighet.”

Ett talesätt ofta använt av USA:s president Abraham Lincoln (1809–1865). Ursprunget lär ha varit från en indianhövding. Citatet förekommer i Bob Marleys låt »Get up, stand up».

Om yttrandefrihet

“Jag ogillar vad du säger, men jag vill intill döden försvara din rätt att säga det”.

Motto för franske upplysningsfilosofen François Voltaire (1694–1778). Voltaire skrev ofta detta i brev när han debatterade brevledes. Uttrycket har blivit en slags portalparagraf för yttrandefrihet.

Om värdighet

“Endast fria män kan förhandla. Fångar kan inte ingå kontrakt. Er frihet och min kan inte separeras”.

Nelson Mandela i en intervju 1985 om sin vägran att förhandla med Apartheidregimen efter 21 år i fängelse. Mandela släpptes 1990 och valdes 1994 till Sydafrikas president. Läs mer om Nelson Mandela i “Den långa vägen till frihet, 2002.

LÖNTAGARFONDERNAS SKAPARE

LO-ekonomen Rudolf Meidner, född 1914, nationalekonom, chef för LO:s utredningsavdelningen 1945, för Statens institut för arbetsmarknadsfrågor 1966, innehade en forskartjänst i LO 1971–80.

På LO-kongressen 1971 antogs en motion för att utreda kollektiv kapitalbildning och fonder. Uppdraget gick till Rudolf Meidner, Anna Hedborg och Gunnar Fond.

En av orsakerna var att det fanns vissa problem med den solidariska lönepolitiken. Löntagarna i vinstrika företag höll tillbaka sina lönekrav, samtidigt som löntagare i den offentliga sektorn och lågvinstföretag, eller till och med i företag som gick med förlust, drog upp lönekraven. I de vinstrika företagen ledde detta till ännu större vinster, så kallade övervinster som man ville skulle komma löntagarna till godo. En annan källa till utredningsuppdraget var vänsterstämningarna från 1968. Det hade varit en strejkvåg inte bara för lönekrav och materiella omständigheter, utan också för att förbättra arbetsförhållanden, medbestämmande och inflytande.

Utredarna satt för sig själva och i augusti 1975 presenterade de sin rapport. Den slog ned som en bomb kan man säga. På DN:s löpsedel stod det "Revolution i Sverige" och Expressen skrev "Är detta Sveriges farligaste man?" över en bild på Meidner.

20 % av vinsten hos storföretagen, de med över 100 anställda, skulle gå till löntagarfonder. Dessa storföretag hade 80 % av alla vinster och 60 % av alla anställda i Sverige. Vinsten skulle inte gå som kontanter till fonderna, utan i form av aktier i de här företagen. Efter 25 år skulle fonderna få majoritet.

Den kollektiva andelen aktier skulle ersätta den privata. Det skulle ge ekonomisk demokrati och motverka förmögenhets- och maktkoncentrationen. Då ägde Wallenberg 1/10 av svenskt näringsliv och hade 200 000 anställda.

LO-kongressen i maj 1976 ställde sig bakom. På kongressen var det en fantastisk stämning. Att ekonomisk demokrati stod på dagordningen präglade kongressen. I LO-tidningen skrev man "Nu tar vi över".

Sedan gick högern till motangrepp och i valet september 1976 förlorade socialdemokratin makten. I eftervalsdebatten kopplade man ihop valnederlaget med löntagarfonderna. 1978 tillsatte LO och socialdemokraterna en gemensam arbetsgrupp. Och det ursprungliga socialistiska förslaget började transformeras. Men den socialdemokratiska ledningen tyckte inte det hade förändrats tillräckligt. En ny arbetsgrupp tillsattes utan Meidner och med Kjell-Olof Feldt som ordförande. 1981 lade den fram en ny rapport. Nu hade tyngdpunkten förskjutits bort från ägande och makt till kollektiv kapitalbildning. 1983 kom regeringspropositionen och det var slutpunkten. Ägandet var ytterligare nedtonat. Fem fonder skulle vardera inte få äga mer än 8 % av aktierna i ett företag. Fonderna skulle förse företag med riskvilligt kapital.

Meidners förslag var revolutionärt men varken inom LO eller socialdemokratiska partiet tycks man till en början ha insett detta. De borgerliga partierna var i och för sig inte främmande för olika former av vinstindelning, men de var absolut negativa till att vinstindelningarnas pengar skulle förvaltas kollektivt.

Det *Meidnerska* förslaget uppfattades som ett försök att omvandla Sverige till ett Öststatssamhälle. Under intryck av de borgerliga reaktionerna skulle socialdemokratin backa från det ursprungliga förslaget, men den socialdemokratiska handläggningen ansågs ha brist på ledarskap i detta sammanhang.

1983 framlade regeringen ett förslag men det var så urvattnat, framhölls det, att ingen egentligen visste vad det skulle tjäna till, men de borgerliga partierna reserverade sig.

Motståndet mot Löntagarfonderna mobiliserades inom borgerligheten

Detta av ett slag som inte förekommit sedan bondetåget 1914. Inom omröstningen den 4 oktober 1983 demonstrerade 75 000 medborgare utanför riksdagshuset ("4:e oktober-rörelsen").

Löntagarfondfrågan föreföll bli socialdemokratin största strategiska misstag under efterkrigstiden. Det samhällskontrakt som den svenska modellen vilade på upplöstes och borgerligheten mobiliserades. Välfärdspolitiken bröts sönder, den ekonomiska demokratin begravdes.

MILSTOLPAR I SVENSK LAGSTIFTNING

Arbets tid

- 1890 Kravet på 8 timmars normalarbetsdag framfördes i 1:a-majdemonstrationerna.
- 1919 Provisorisk lag om 8 timmars arbetsdag.
- 1930 1919 års lag permanentas.
- 1960 Lag om 45 timmars arbetsvecka.
- 1969 Arbetstiden sänktes till 42,5 timmar.
- 1971 40 timmarsveckan allmänt genomförd.
- 1982 Arbetstidslagen (ATL)

Semester

- 1931 Riksdagen rekommenderar att arbetare med längre tid i företagets tjänst borde få minst 4 dagars semester.
- 1938 Lag om 12 dagars semester antages.
- 1946 Arbetstagare under 18 år får tre veckors semester.
- 1951 Tre veckors semester för alla anställda.
- 1965 Fyraveckorssemestern allmänt genomförd.
- 1974 Utredning tillsätts om en femte semestervecka.
- 1977 Femveckorssemestern genomförs.

Pension

- 1913 Lag om allmän pensionsförsäkring.
- 1935 Lag om folkpension.
- 1946 Ny lag om folkpension, som gör gamla oberoende av fattigvården.
- 1960 Lag om allmän tilläggspension (ATP) träder i kraft.
- 1976 Allmän pensionsålder sänks till 65 år.
Möjligheter till deltidspension införes.

Arbetsfred och förhandlingsrätt

- 1920 Lag om medling i arbetstvister. Förlikningsmannainstitutionen inrättas.
- 1928 Lag om kollektivavtal. Arbetsdomstolen inrättas, under protester från fackföreningsrörelsen.
- 1936 Riksdagen antar en lag om förenings- och förhandlingsrätt.

- 1938 LO och SAF undertecknar första huvudavtalet, det s.k. »Saltsjöbadsavtalet».
- 1976 Riksdagen antar medbestämmandelagen, vilket innebär att arbetsgivarens rätt att ensamma "leda och fördela arbetet" (§32) begränsas.

Rösträtt

- 1866 Ståndssystemet avskaffas och ersattes med en riksdag med två kamrar. Endast 10 % av landets vuxna medborgare får rösträtt.
- 1893 "Folkrikdagen" sammankallas av liberaler och socialdemokrater för att öva påtryckning på myndigheterna, så att rösträttsfrågan löses.
- 1902 Politisk generalstrejk med deltagare av 120 000 arbetare.
- 1907 Rösträtt till 2:a kammaren för män över 24 år, 40-gradig skala vid kommunalval, (rika människor kunde avge upp till 40 röster).
- 1918 Allmän rösträtt. 40-gradiga skalan försvinner. Rösträtt till 2:a kammaren och vid kommunalval blir 23 år.
- 1937 Rösträttsåldern till 1:a kammaren (landstingsval) sänks till 23 år.
- 1941 Rösträttsåldern sänks till 21 år vid kommunalval.
- 1945 Rösträttsåldern till 2:a kammaren sänks till 21 år.
- 1970 Rösträttsåldern sänks till 20 år.
- 1974 Rösträttsåldern sänks till 18 år.

Första maj blir helgdag

- 1889 Socialistiska internationalen beslutar vid sitt möte i Paris att 1:a maj skall firas som den internationella arbetarrörelsens högtidsdag. Tre huvudparoller fastställdes: allmän rösträtt, 8-timmars normal arbetsdag, nedrustning för fred.
- 1890 1:a maj firas för första gången på Ladugårdsgärde i Stockholm, och där samlades 50 000 personer för att lyssna på Branting och Palm.
- 1938 1:a maj blir allmän helgdag i Sverige, dock inte av kyrklig karaktär.

Arbetslivets förnyelse

- 1973 Lag om invandrarnas rätt till svenskundervisning.
- 1974 Lag om anställningsskydd, som bl.a. upphävde arbetsgivarens fria uppsägningsrätt, började fungera.
- 1974 Lag om bättre villkor för fackligt arbete – förtroendemannalagen.
- 1974 Lag om anställningsskydd, (LAS).
- 1974 Främjandelagen.
- 1975 Lag om studieledighet.
- 1975 Regeringen tillsätter utredning om löntagarfonder.
- 1976 Lag om offentlig anställning.
- 1976 Lag om styrelserepresentation.
- 1976 Lag om medbestämmanderätt, (MBL).
- 1977 Arbetsmiljölagen (AML).
- 1977 Lag om jämställdhet i arbetslivet.
- 1979 Bestämmelserna om arbetshandikappade i statlig tjänst.

ETT UNIKT FACKLIGT SAMGÅENDE – FUSION

Fram till 1995 var SEKO:s namn Statsanställdas Förbund (SF) som i huvudsak organiserat anställda i nuvarande och före detta statliga verk och myndigheter. Huvuddelen av medlemskåren tillhörde då Vägverket, Vattenfall, Posten, Telia, SJ, Försvarsmakten och Kriminalvården. I dag består SEKO av medlemmar från de återstående verk och myndigheter samt de som blivit bolag, sedan 1998 även av Sjöfolksförbundet.

SEKO har ca: 190 000 medlemmar inom olika branscher och 130 00 förtroendevalda.

Den 14–15 maj 1970 höll Statsanställdas Förbund (SF) sin konstituerande kongress i Stockholms Folkets Hus, då det unika inträffade att åtta LO-förbund och delar av ett nionde enats om att gå samman i ett storförbund.

- 1) Svenska Postförbundet (bildat 1886) *
- 2) Svenska Järnvägsmannaförbundet (1899)
- 3) Svenska Teleförbundet (1901)
- 4) Svenska Vårdpersonalförbundet (1906)
- 5) Svenska Vagarbetarförbundet (1914)
- 6) Försvarsverkens Civila Personalförbundet (1917)
- 7) Civilförvaltningens Personalförbund (1934)
- 8) Kraftverkens Personalförbund (1936)

Dessa förbund hade tidigare samarbetat i Statstjänarkartellen vilket bildats år 1937 av de till Landsorganisationen anslutna statstjänarförbunden. Behovet av samarbete mellan statstjänarorganisationerna hade dock gjort sig gällande långt tidigare. Framförallt medverkade de olika förhållandena under och efter första världskriget till att tanken på samverkan växte fram.

På 1920-talet bildades Statstjänarnas Centralorganisation i syfte att öka förutsättningarna till enhetligt uppträdande inför arbetsgivaren, trots att reella förhandlingsmöjligheter saknades. Statstjänarkartellen fungerade från starten 1937 som samarbetsorgan utan eget kansli. Men vid tillsättandet av 1945 års lönekommitté uppstod en helt ny situation. I motsats till tidigare kom kommittén nu att bestå av enbart arbetsgivarrepresentanter med uppdrag att förhandla med personalens representanter. Det medförde bland annat att den utredningsresurs som tidigare

stått till gemensamt förfogande nu disponerades av arbetsgivaren ensam. Det blev helt enkelt nödvändigt att förstärka Statstjänarkartellen med eget kansli för att utföra allt det förberedande arbete som erfordrades för att i förhandlingarna uppnå ett godtagbart resultat.

1966 kom så den slutliga bekräftelsen på att också statstjänarna blev inbegripna i rätten till förhandlingsrätt med staten. Ett synnerligen välkommet beslut (se vidare: Milstolpar i svensk lagstiftning).

25 år senare, 1995, namnändrades Statsanställdas Förbund till SEKO. Detta namnbyte var föranlett av att till vissa förbund inom SF anslöts medlemmar i privata företag.

SEKO, står för "Fackförbund för service och kommunikation".

Det äldsta av de förbund som vid bildandet av SF avslutade sin verksamhet var Svenska Postförbundet. Postförbundet var vid denna tid landets näst äldsta fackförbund bildat 1886, endast några få månader efter Grafiska Fackförbundet.

"Har då medlemmarna mått bra av dessa förändringar?"

Ja, den efterlängtade förhandlingsrätten var mycket betydelsefull, i andra LO-förbund hade man tidigare full förhandlingsrätt.

"Var denna fusion lycklig?"

En som övervägt detta med kritiska synpunkter är den nyligen bortgångne posttjänstemannen Stig Parborn i Södertälje. Han adresserade frågan riktad till SAF, ABF, och LO:s statstjänarförbund. Hans skrivelse utvidgades 2002 med EU och EMU, som troligen skulle komma att beröras. Ännu har ingen utredning kommit till stånd men visst är frågeställningen berättigad.

Det mest intressanta i sammanhanget är hur de enskilda medlemmarna upplevt FUSIONEN. Hur har man upplevt förändringarna ex. vis på avdelnings- och klubbnivå ?!

SOC. DEM. POSTKLUBBENS BILDANDE RÖNTE STORT INTRESSE

Samhällsklimatet i början av 1900-talet var gynnsamt för bildandet av de politiska organisationerna. Löner och arbetsförhållanden var sådana att personalen började inse att arbetarna måste opponera och organisera sig. Postpersonalen hade redan i början av 1890 i Stockholm bildat en facklig organisation. Det var inte självklart att statstjänstemän skulle organisera sig, t.o.m. arbetsledarna i sin ringa ansvarsställning visste att deras högre chefer hyste samma inställning. Så det var inte lätt att tränga igenom den dolda aversion som lagrats mot facklig inblandning. Den rädslan var påtaglig. Därför måste de medlemmar som vågade engagera sig på kamraternas vägnar honoreras för sina modiga ställningstaganden.

Här följer inledningsavsnittet i Socialdemokratiska Postklubbens 50-års skrift, som ger en inblick i hur den uppstod, berättad av G.E. Hellgren, kassör 1903-06 ordf. 1909.

När de femtio ombuden i Sveriges Postvaktbetjänteförening möttes den 26 juni 1902, i Norrköping, föreningens stiftare brev-bärare G.O. Schelins hemstad, så kunde man bland de femtio spåra en föryngring och en radikalisering och för första gången framträdde en socialdemokratisk partibildning, huvudsakligen från stockholmshället.

När vi började

“Vi skrev år 1900. På dåvarande centralpostkontorets gård vid Rödbo-torget, träffades några arbetskamrater tillhörande de s.k. reservbetjante. Samtalet kom att röra sig om reservkårens ur-usla ställning, såväl i löne- som anställningshänseende. En av de i samtalet deltagande framkastade tanken på en organisation inom reservkåren, för att starkare och gemensamt kunna framföra våra krav till vederbörande.

Förslaget antogs och två av de närvarande utsågs att förbereda och utlysa ett möte. Mötet, som snart kom till stånd, hörsammades av nästan hela reservkåren eller närmare ett hundratal, stadgar antogs och styrelse valdes, Reservklubben var en verklighet.

Postens betjante eller vaktmästare, som det också hette, var indelade i tre grupper, ordinarie, extra och reserver.

Även om lönen var otillräcklig för de ordinarie och extra, hade de dock förmånen av fast, eller ständig tjänstgöring. Reserverna, som nog var en fjärdedel av kåren, fick långa tider gå arbetslösa. När det blev någon längre eller kortare tids tjänstgöring var avlöningen 2 kronor pr dag. Då det ibland kunde gå både veckor och månader mellan varje förordnande, blev det för många omöjligt stå kvar i posttjänsten och flera var de, som efter längre eller kortare tid var tvungna söka sin utkomst på annat håll.

Bemötandet av reservpersonalen var också allt annat än humant. Den något originella kontrollören Tom Gelhaar, som hade hand om denna personal, ville styra och ställa enväldigt. Inga motsägelser, invändningar eller ens rättelser fick förekomma. Många fall skulle kunna nämnas, men bara ett anföres.

En reserv, för övrigt senare en tid vårt förbunds ordförande, Gustaf Mattelin, berättade att han en dag blev inkallad till nämnda G. Skriv ert namn här, varvid Gelhaar pekade ut ett ställe på ett framlagt papper. Det förhöll sig nämligen så att en del av personalen kunde få en gratifikation, vanligen högst 5 kr. för overtidsarbete vid jul och nyår. Någon annan overtidsersättning förekom inte. Denna gratifikation som syntes helt godtycklig föreslås av kontrollör G., hade nu även fallit på Mattelins lott. Då denne emellertid på grund av sjukdom inte varit i tjänst, varken vid jul eller nyår, gjorde han ett försök att förklara att ett misstag troligen förelåg. Han avbröts genast av G. med, skriv namnet här har jag sagt. Ännu en gång sökte M. få säga ett ord men möttes genast med ordet, tyst karl, och skriv som jag sagt. Så skedde och M. fick sin oförtjänta femma. Sådan var Tom G.

Nu var reservklubben en verklighet. Frågan var sedan hur vi skulle få fram våra önskemål till vederbörande. Att vända oss till vår närmaste chef Tom Gelhaar, visste vi vara lönlöst. Allt om organisation och fackföreningar var för honom som ett rött skynke för tjuren och det hade troligen genast blivit avsked för den som framförde kraven. Därför beslöt vi att söka förmå respektive avd.- och förbundsstyrelse, eller som det då hette krets- och centralstyrelse, att framföra våra krav, vilket även i en del fall ledde till resultat.

Det mest lyckade var att centralstyrelsen lyckades övertyga Generalpoststyrelsen om behovet av flera ordinarie tjänster.

Dåvarande generaldirektören Krusenstierna, som även var ledamot av riksdagen, lyckades få regering och riksdag att på en gång tillsätta 200 st. ordinarie tjänster, därav ett hundratal i Stockholm. I och med detta flyttades även i Stockholm ett hundratal reserver eller nästan hela reservklubbens medlemsantal upp till extra, d.v.s. fast anställning. Reservklubben tålde inte denna åderlåtning. Den avsomnade. Man kan med skäl säga, att operationen lyckades, men patienten dog.

Reservklubben var död. Men en del av de ledande inom klubben ville fortsätta verksamheten fast i annan form. Under arbetet i klubben hade dessa kommit i kontakt med den då ganska livliga socialdemokratiska ungdomsrörelsen. Denna rörelse stod då under ledning av några 20-åringar, bland vilka kan nämnas Per Albin Hansson, Gustav Möller, Rickard Sandler, Z. Höglund, Fredrik Ström m.fl.

Någon gång på hösten 1903 samlades ett 10-tal före detta medl. av reservklubben på Lufts kafé vid Oxtorgsgatan. Där beslöts att fortsätta verksamheten i form av en diskussionsklubb. Stadgar antogs och styrelse valdes. Socialdemokratiska Postklubben började sin, i år 50-åriga tillvaro.

(* klubben förblev verksam i 100 år fram till 2003)

De första åren gällde det att få så många som möjligt att ansluta sig till klubben. Detta skedde, mest genom muntlig agitation, dels genom spridande av upprop och i broschyrer. Vi utverkade också gratisexemplar av tidningen Social-Demokraten till frukostrummen, dels verkställde vi gratisprenumeration för en månad på tidningen till en del kamrater som vi därigenom räknade med få till både klubbmedlemmar och till fasta prenumeranter på tidningen. I de flesta fall lyckades vi också därmed.

Våra möten, som i regel var väl besökta, avhölls i flesta fall någon dag före avd. sammanträden varigenom vi i förväg tagit ställning till en del frågor och var vi ofta majoritet på avdelningsmöten liksom även i styrelsen.

Vid de flesta klubbmöten hade vi anordnat föredrag av kända partimedlemmar. Bland dessa kan nämnas förtroendemännen Anders Sjöstedt, Charles Lindley och A. Lundberg. Även kan

nämnas Fredrik Ström, Kata Dalström, Hjalmar Gustafsson, Hinke Bergegren m.fl.

Hinke var en politiskt omstridd person, men en bra talare. Ingen kunde som han skildra franska revolutionen, över vilket ämne han talade vid detta tillfälle.

Vi lyckades även en gång få själva partichefen Hj. Branting att hålla ett föredrag. Branting torde även för nutida ungdom vara känd och omtalad som en stor statsman. Det var dock något annat vid seklets början. Det nidskriveri som nu förekommer i borgerlig press mot en del socialdemokratiska förgrundsmän är ingenting mot vad som då skedde mot Branting. Till detta möte hade vi lyckats få hyra Lantbruksakademins stora sal som blev fullsatt. Brantings tal, som huvudsakligen rörde sig om rösträttsfrågan, var som vanligt lugnt, sakligt och övertygande. Några äldre kamrater som gått till mötet för att ge både oss och Branting ordentligt på huden, oss för som det hette vi skadade kårens anseende, kom alldeles av sig vid ingången. Ingen debatt förekom och den föreslagna resolutionen om rösträtten antogs enhälligt. Efter mötet frågade jag ett par av dem som tänkt föra opposition vad de tyckte om föredraget. Ja det var ju bra, men Branting, sade de, talade inte som någon socialist. Tänk, att en socialist kunde tala lugnt och sakligt var för dem ofattbart. Men de må ju ursäktas. De hade fått sin politiska uppfattning från borgerlig press.

Klubbens mål var att så fort det ansågs lämpligt kollektivt ansluta sig till Stockholms arbetarekommun och därmed till socialdemokratiska partiet. Av taktiska skäl dröjde vi något år, men år 1905 beslöt klubben sig härför. Denna i för sig obetydliga händelse väckte ett kolossalt uppseende. Partitidningarna omnämnde det som ett tidens tecken men de borgerliga tidningarna, inte bara i Stockholm utan över hela landet, kommenterade den uppseendeväckande händelsen. Postbetjänterna till socialistpartiet, hette det i rubrikerna.

Men inte bara tidningarna utan även en del av kamratkåren blev skräckslagna. Till förbundsstyrelsen inkom det skrivelser och i en av dessa från en hel avdelningsstyrelse, yrkades att klubbens medlemmar skulle uteslutas ur förbundet för att som det hette, de i hög grad skadat rörelsens anseende. Skrivelsen som föredrogs på stockholmskretsens möte tillbakavisades med stor

majoritet. Även på närmaste kongress kom saken på tal, men rönte där samma öde som på stockholmskretsen.

Som ett tidens tecken kan nämnas, att några år därefter vart en av dem som undertecknat skrivelsen i fråga, vald till riksdagsman som representant för socialdemokraterna.

Ännu en händelse i klubbens tidigare verksamhet kan vara värd att omnämnas. Till Stockholm hade från landsorten transportrats en del nya chefer, bland dem den för de flesta nog kända Johannes Döss. Denne hade som det tycktes sin kappsäck fylld med en hel del reformplaner som skulle omplanteras i Stockholm. Han hade tydligen också hört talas om klubben. I en av Döss redigerad tidskrift hade han omnämnt att det bland stockholms postmän existerade hemliga klubbar. J.A. Vallin, då redaktör för *Postmannen* och för övrigt även medlem av klubben, frågade i tidningen vad Döss menade med de hemliga klubbar han talat om. Och, tillade Vallin, om det åsyftades Socialdemokratiska Postklubben så har den aldrig gjort någon hemlighet av sin tillvaro.

Någon månad efter det Döss gjort sin entré som chef för ank. avd. Stockholm 1, upptäckte han ett anslag om klubbens möte. Vi hade hela tiden på detta sätt kallat klubbens medlemmar till sammanträde. Anslaget avlägsnades genast av Döss och då sekr. skrivit mitt namn på baksidan av anslaget hade ju Döss lätt att få tag i syndaren. Med några glosor kastade han fram anslaget till mig och med tillsägelse att dylikt inte fick anslås inom avd. Jag uppsökte genast klubbens dåvarande ordf. V. Lindbäck och vi gick tillsammans in till Döss. Denne blev genast eld och lågor, tillkallade sin närmaste man förste kontrollören. Något vettigt samtal gick inte att få till stånd. Bland annat lät han antyda att om det varit i dåvarande *Vilhelmska Tyskland* hade det varit liktydigt med avsked för oss båda. Vi kunde upplysa honom om att detta visste vi, men att vi befann oss i Sverige. På vår fråga om det nedrivna anslaget gav han i alla fall besked att sådana anslag inte fick uppsättas inom avdelningen.

Det kan vara skäl erinra om att Stockholmskretsen några år därefter kollektivt anslöt sig till partiet genom inträde i Stockholms Arbetarekommun. Av detta får det oaktat uppsätta sina anslag inom verkets lokaler. Men Döss var då borta eller som en kollega uttryckte sig, *dössdansen* var slut.

Närmaste tiden efter händelsen med det nedrivna anslaget, förmärkte jag mig vara litet särskilt påpassad från det högre befälets sida. Resultatet blev dock klen. Endast ett par bagatellartade anmärkningar kunde åstadkommas. Det var därför med förvåning, då om något år en förmanstjänst inom avd. blev ledig, jag av samma befäl blev *anmodad* söka och även senare tillsattes i densamma. Socialistskräcken var tydligen på retur.

Klubbens vidare öden och verksamhet skall jag förbigå. Jag har endast ur minnet letat fram något om klubbens första ibland hårda men även framgångsrika år.

Arbetarrörelsen har mött många liknande situationer i sina organisationer. Vi får genom att blicka tillbaka exempel på hur hård kampen för de allra första uppgörelserna slutade. Därför är det särskilt uppmuntrande att höra den nya fackföreningsbildningen inledde med att skola sina medlemmar i den svåra konsten *Parlamentarism*.

De här uppräknade unga socialdemokraterna, förde in Postklubben i reglerade banor och där har arbetarrörelsen haft sina mest framträdande egenskaper. Inte ge upp först, förhandla i det längsta.

Sommarfesten juni 1907

De fackliga organisationerna, framför allt de nybildade, var angelägna om att vid olika tillfällen ordna förströelser åt sina medlemmar.

Sommarfesten på Gångsätra på Lidingö är ett exempel av många som Postklubben anordnade. Man hade från början tänkt sig till fritidsfesten vid Ulriksdal. Men med hänsyn till de goda kommunikationerna som erbjöds sjövägen valde man Lidingö dit det gick båt varje timma.

Det blev ångfartyget *Lärkan* som gick från Ladugårdstrappan. Det fanns ytterligare en väg och det var spårvagn till Värtan som också avgick varje halvtimme. Det kostade bara 25 öre att åka. Pumpseparators musikkår bjöd på musik att lyssna till. Väl framme hölls det föredrag av Nils Adler över ämnet *Arbetarrörelsens kultursträvanden*. En dubbelkvartett spelade, någon deklamerade och det dansades hela eftermiddagen. Kaffe och

läskedrycker serverades och entréavgiften till festplatsen var endast 40 öre.

Även under de följande åren företogs utflykter och fester, nu tillsammans med Stockholmskretsens medlemmar. Det var ofta som man sökte sig till ut till de natursköna platserna vid Gångsätra på Lidingö.

Vi har inget eget foto från denna fest men vi väljer ett annat som dokumenterar hur det kunde gå till. Fotot berättar att det troligen är "postisar" som njuter av naturens fågring.

Bilden är hämtad ur »Arbetarrörelsens krönika» av Gunnar Gunnarsson, 1881–1938. Vi saknar namn på fotograf och tidpunkt för tidsbilden. Med detta fotoexempel visas hur damerna och herrarna klädde upp sig när de begav sig till den hägrande sommarutflykten. Damerna i landskapsdräkter och herrarna i keps eller hatt.

POSTKLUBBENS FÖRSTA OCH SENARE FÖRTROENDEVALDA

*Under utformningen av Krönikan avled följande personer:
Stig Parborn (September -03) och Josef Lundell (April -04).*

Gunnar Gabrielsson (1894 – 1949), redaktör för Postmannen 1933–49, förbundsordförande 1945–49. Gabrielsson ägnade 26 år åt fackligt arbete. Han avled hastigt endast 55 år gammal.

K.G. Mattelin, född i Sävsjö, Jönköpings län. Förbundsordförande 1927–39 och 1932–33. En av de få som arbetade på postkontoret där Postklubben bildades 1903, vid Rödbo-torget. Mattelin var en kraftfull och stridbar person. Han var en uppskattad debattör och skribent, och liksom sin företrädare (Carl Olsén) ägnade han sig bl.a. åt nordiskt samarbete.

J.A. Lindahl (1880), född i Norrtälje, skomakare i Stockholm 1892–99, posttjänsteman sedan 1899. Var mycket aktiv inom Postklubben, tillhörde förbundsstyrelsen 1928–31 och 1914–18. Kretsordförande 1917–20, studerade som postmannaförbundets stipendiat vid Brunnsviks folkhögskola 1912–13. Aktiv inom sin stadsdel Tureberg/Sollentuna.

Carl Sund (1885 – 1949), född i Stockholm. Var en eldsjäl utan motstycke, ledamot av kretsstyrelsen och förbundsstyrelsen. Innehade flera kommunala uppdrag som gatunämnden, änke- och pupillkassan. Tog speciellt tag i Postklubbens arbete när denna under en tioårsperiod hade låg aktivitet, var transportmästare vid PK Stockholm Ban.

C.V. Lindbäck (1883), Postklubbens ordf. 1903–1908, och 1912.

G.E. Hellgren (1877), kassör 1903–06, ordf. 1909. Gotlänningen Hellgren var en "Pennans man" som postmännens Stockholmsorganisationer hade ett antal av. Hellgren skrev Postklubbens inledning 1903.

Johan (J.A.) Wallin (1871), Nestor inom post- och kommunsektorn, stockholmare till börden, gick i sin fars fotspår i posttjänster. Förbundsordförande och redaktör för fackorganet

Postmannen, kommunfullmäktiges ordförande och många andra “tunga kommunala uppdrag”. Tillhörde socialdemokratins krets. Förtjänar beteckningen Nestor genom sin ställning inom såväl facket som kommunalpolitiker. Under sin tid som redaktör uppehöll han sig också med Stockholms historia. Han var en mycket uppskattad talare.

Stig Gustlin (1918 –), långvarig ledamot i Postklubben. I mer än 23 år var Stig ordförande och speciellt inriktad på agitation-/information- och studieverksamhet. Nämndeman och ledamot i flera kommunala uppdrag, speciellt de som rörde fastighetsförvaltningen. Han titulerades ofta som “gråsosse”, en titel han bar med heder. Bleking till börd. Hans förebild var länsbon Fabian Månsson.

Åke Kihlberg (1946 –), ordförande i Stockholm Bans brevavdelning, vilken bestod av en mångfasetterad personaluppsättning. Avdelningsordförande, ledamot av förbundsstyrelsen (SF) och SEKO. Ledamot i Posten AB efter bolagiseringen. Ångermanlänning till börd.

Göthe Berglund (1928 –), ledamot av avdelningsstyrelsen under många år, huvudansvarig för brevbärrfrågor, ordf. i klubb NO, fanbärare, ordförande i Postklubben, kommunfullmäktige i sin hemkommun Botkyrka, nämndeman, livlig debattör. Ångermanlänning till börd.

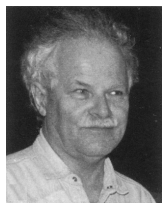
Josef Lundell (1926 – 2004), ordförande i järnvägspostklubben för östra distriktet, senare också ordförande för klubb Täby. Ledamot av avdelningens valberedning, redaktör och redigerare för Postmännens tidning från 1970 i hela 34 år (tala om slitvargar). Tidningen ändrade namn för en tid sedan till Postbulletinen, vad det nu skulle tjäna till. Postmännens tidning utgår 2004 i sin 42:a årgång. Josef var tidigare fackligt aktiv i sin Värmlandsavdelning där förebilden hette Lars Sandberg.

Gustav A Nilsson (1921 –), “Halmstadsnisse” även kallad. Ordförande i Stockholm Bans brevavdelning, specialist på stadge- och författningsfrågor som både posten och förbundet är så rika på. Uppskattad av såväl medlemmar som arbetsgivare.

Stig Parborn (1928 – 2003), göteborgaren som blev Södertäljes speciella "kultursnubbe". Fick äntligen stadens berömda kulturhus, där Stig nedlade ett stort och oegennyttigt arbete. Givetvis även ledamot av Södertäljes fackliga klubb. En agitator och folk-rörelsemänniska som inte tvekade att utmana ledningen när han tyckte det behövdes.

Börje Andersson (1926 –), mångårig ordförande i postchaufförsklubben, avdelningsordförande, nämndeman och andra kommunala uppdrag i sin stadsdel Skärholmen.

I postklubbssammanhang kan också nämnas Oskar Wahlqvist, Eugén Rismark, Fredrik "Figge" Söderman förbundsordf. 1949–1955, K.G. Lundqvist, Markus Eriksson, Kurt Källmin ansvarig för 50-årsskriften, Erling Friberg.

Stig Parborn

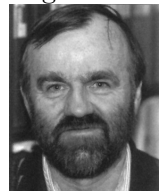
Göthe Berglund

Börje Andersson

Gustav Nilsson

Åke Kihlberg

Stig Gustlin

J.A. Wallin

C.V. Lindbäck

Carl Sund

K.G. Mattelin

J.A. Lindahl

G.E. Hellgren

Josef Lundell

11 FACKLIGA DECENNIER SOM REVOLUTIONERAT SVERIGE

Det finns ett rikt fackligt historiskt källmaterial, även post-fackligt, som hämtats ur tidigare utgivna minnesskrifter. Som vi skall finna var det ingen självklarhet att bilda en fackförening i slutet av 1800-talet och i början på 1900-talet. Man t.o.m. ställde sig frågan "Vad man har en fackförening till?", och i det sammanhanget passar det att lyssna till Ralph Valdo Emerson, amerikansk författare, (1803–92) som sagt följande:

"Varje reform har börjat som en personlig åsikt." Enstaka mänskliga hjärnor har tänt de stora ljusen längs mänsklighetens färdväg, de stora idébärarna och reformatorerna har måst genomgå tvivlets, kritikerna och hånets skärseld. Men de verkligt inspirerade har inte låtit sina budskap nertystas. Åt oss andra har de testamenterat en viktig lärdom:

"att av intet låta oss skrämmas, att bli vår inre rösts befallningar trogna är en viktig lärdom, att hålla vår övertygelses eld brinnande."

Vi har i denna krönika mött många rättrogna människor som Emerson talat om. Här får vi svaret på frågan: Vad skall man ha en fackförening till?

FOLKRÖRELSENA

Folkrörelserna har under lång tid varit den svenska demokratins ryggrad på gott och ont. Flera av de moderna partierna, folkpartiet, centerpartiet, och naturligtvis socialdemokraterna och i viss mån även vänsterpartiet har sin folkliga förankring i väckelserörelserna, nykterhetsrörelsen och inte minst inom fackföreningsrörelsen. Senare har också idrottsrörelsen räknats som folkrörelse liksom olika hyresgäströrelser och konsumentorganisationer och jordbruksintressen. Denna glansperiod varade från 1800-talet och var ofta direkt demokratiska.

Medlemmarna valde sina styrelser, där varje medlem hade en röst. Här grundlades respekten för parlamentarismens regler.

Folkrörelserna föddes i slutet av 1700-talet och under 1800-talets första hälft som protester mot den rådande samhällsordningen. Folkrörelserna spelar fortfarande en viktig roll för att organisera breda samhällsgrupper, tolka deras intressen och föra deras talan. Protesterna mot överheten har övergått till nära samverkan med statsmakterna.

UNIKA SOCIALA ÅTGÄRDER AV POSTMÄNNEN DE FÖRSTA ÅREN

Under DEVISEN: “Ej tjäna på andra men tjäna varandra.”

Postpersonalen har under sina 113 år tagit initiativ till vissa sociala frågor där samhället ännu inte påbörjat reformerna.

Postpersonalens samköpsförening

Det var mitt under första världskriget, som postpersonalen i likhet med andra Stockholmshushåll hade det svårt med ekonomin då varupriserna oavbrutet steg i höjden och lönerna inte hängde med.

Det var då som idén att skaffa en egen varuförmedling uppstod. Den kom att få stor betydelse. Idén tilltalade chefen för postverket Julius Juhlin (1908–25) som inbjöd intresserade postanställda till en diskussion, att skapa en Samköpsförening

för alla postanställda. Sammanträdet hölls i januari 1913 och då fattades beslutet att bilda en ekonomisk förening u.p.a.

Fackligt stöd

Bildandet av samköpsföreningen fick fackligt stöd genom den legendariske Gustav Mattelin och andra ur Stockholmskretsens medlemmar, Karl Eriksson och Viktor Lindbäck, Postklubbens första ordförande. Verksamheten började i en källare i Centralposthuset på Vasagatan. Där inleddes en varuförmedling, som det gick att vinna avsevärda fördelar genom gemensamma inköp.

För att få lägre inköspriser och utökat varusortiment träffades avtal med olika leverantörer. Men konkurrensen var inte fri. Stockholms handlare såg inte den riksomfattande Kooperationen och mindre yrkeskooperativ med blida ögon. Detta skedde på olika sätt, bl.a. genom att skapa svårigheter för leveranserna och helt neka att leverera varor till olika Samköp. För att inte bli helt avstängda från leveranser bestämdes att priserna skulle motsvara de som erbjöds på marknaden. Medlemmarna fick 11 procent av varor inköpta 1933.

Nya lokaler 1937

Trots återbäringen fonderades medel för större kapitalinsatser. 1937 kunde föreningen förvärva fastigheten nr 8, i kv. Apeln i Klara. I styrelsen hade postförbundet 4 platser och postverkets tjänstemannaförbund 3 platser.

När affärsrörelsen upphörde 1977, uppfyllde 973 medlemmar stadgarnas villkor och rätt till återbäring. När verksamheten upphörde såldes fastigheten för 2,5 miljoner och i praktisk tillämpning varade föreningen i 65 år. För samköpsperioden svarade Evald Heving, som en tid var förbundssekreterare i Postförbundet och en tid i Statsanställdas förbund.

Samköpets storhetstid inföll under 1940- och 1950-talet. Under 1960-talet minskade återbäringen vilket ledde till kundbortfall. När affärsrörelsen upphörde 1977 uppfyllde 973 medlemmar stadgarnas villkor och rätt till återbäring, fastigheten såldes för 2,5 mkr. Förbundssekreteraren Evald Hevings summering av Samköpet, var en unik affärsuppgörelse som i praktisk tillämpning var levande i nästan 65 år.

OND BRÅD DÖD

Ond bråd död drabbade de tre första partiledarna men också fackförenings- och tidningsledare decimerades tidigt.

Arbetarrörelsen har inte gått skadefritt ur den begynnande politiska ledningen, och så skedde också för fackföreningsrörelsen och partiets tidningar.

Branting insjuknade i influensa den 30 november 1924. Då sjukdomen komplicerades, avgick han som statsminister den 24 januari 1925. Den 8 februari tillstötte gallsten och ändade den 24 februari Brantings liv.

Per Albin Hansson sjönk ihop efter en hjärtattack på Ålstens spårvagnshållplats intill sitt hus i Bromma. Per Albin kom sent hem efter en träff med Norges statsminister Einar Gerhardsen, nyss utsläppt ur tysk fångenskap.

Olof Palme mördas på Sveavägen i centrala Stockholm en söndagskväll (mordet är ännu inte uppkärvat).

I Brantings fall var skomakarsonen från Ystad, F.V. Thorsson tänkt som hans efterträdare men också Thorssons hälsa var vacklande och han avled i maj. Här befann sig socialdemokratin utan ledare. Fram till närmaste kongress utsågs Rickard Sandler som t.f. statminister. Också fackföreningsrörelsen och de nygrundade tidningarna fick känna på oväntade dödsfall.

LO:s första ordförande Fredrik Sterky drabbades också hastigt av ohälsa och avled knapp ett år efter sitt tillträde. Även tidningen Arbetet i Malmö drabbades, Axel Danielsson gick bort endast 36 år gammal. I varje minnesskrift har det slösats med biografier för att dokumentera, ja manifestera arbetarrörelsens ledarproblem.

Men vi kan också redovisa att det fanns ersättare: Rickard Sandler, Herman Lindqvist, Tage Erlander, Ernst Wigforss, Zäta Höglund, Gunnar Sträng, Fredrik Ström, Fabian Månsson och ytterligare några till. Socialdemokratin gick stärkt ur ledarbortfallet, så gjorde också LO och partiets tidningar. De sistnämnda balanserade i många år ekonomiskt på slak lina.

DECENNIEKRÖNIKA 1900 - 1909

Ett efterblivet Sverige med svårartade inre spänningar

När 1900-talet bröt in hade Sverige, som var i union med Norge, 5 062 918 invånare. Det var fortfarande huvudsakligen ett jordbruksland, fattigt och efterblivet i jämförelse med flertalet andra europeiska länder.

Medellivslängden för män var 55 år och för kvinnor 57 år. Sju av tio svenskar bodde på landsbygden, bara sex städer hade fler än 25 000 invånare. Huvudstaden Stockholm befolkades av 300 624 personer.

Av alla svenskar livnärde sig ca två miljoner på jordbruk och boskapsskötsel och endast 300 000 arbetade i industrin. För de flesta handlade det om att tjäna utan att ifrågasätta. Makt och inflytande i Sverige mättes vid seklets början i pengar och jordäggande. Den fattiga folkmajoriteten ansågs inte mogen att delta i de viktiga politiska besluten. Bara 8 procent av svenskarerna hade rösträtt.

Men konturerna av ett nytt samhälle kunde anas. Många hyste därför stora förhoppningar om ett bättre liv under det nya seklet. Medvetna industriarbetare hade slutit sig samman i fackföreningar, bildat landsomfattande förbund och Landsorganisationen (LO), som räknade 40 000 medlemmar år 1900. De stora grupperna av tjänstefolk och lantarbetare var dock oorganiserade, liksom tjänstemännen.

Avgörande tekniksprång

Marschen ut ur bondesamhället, den mest genomgripande förändringen av Sverige någonsin, var likväl i full gång genom industrialiseringen. Just kring sekelskiftet kom dessutom ett stort språng i tekniken: elektrifieringen. Den vidgade det industriella panoramat och skapade möjligheter för nya företag och nya produktmetoder när ångan kunde ersättas som främsta energikälla.

Elektrifieringen innebar också att hemmen bokstavligen lystes upp, till en början mest i städer och tätorter. Det tog ytterligare några decennier innan hela landet badade i elljus. Mörkret, som särskilt människor i Norden genom historien tyngts av från

höstdagjämning till vårdagjämning, bröts plötsligt och begränsade inte längre arbetsdagen. Vinterhalvåret blev också lättare att utstå mentalt. I sanning en revolution!

Den industriella utvecklingen gjorde att Sverige växte så det knakade. Nya hus byggdes och nya miljöer formades. Även livsstilar och tänkesätt påverkades. Det var en dynamisk period som skapade både framtidstro och rädsla för det nya som var på väg. För många förändrades tillvaron i grunden. Flykten från landsbygden tog fart på allvar under det nya seklets första decennium. Det var egendomslösa pigor och drängar, statare och torpare som gav sig i väg till städerna, delvis av fri vilja och delvis av tvång i jakten på bättre levnadsvillkor i det framväxande industrisamhället. De lämnade invanda levnadsformer med rötter hundratals år tillbaka i tiden. Fabriksarbetet hade till skillnad från jordbruket inte någon varierande årsrytm. Den nya tidens puls var konstant.

I industrialismens och den tilltagande urbaniseringens spår öppnades möjligheter för nya former av samverkan och kontakt människor emellan. Folkrörelsernas och föreningslivets tid var inne. Nu kunde den förtryckta folkmajoriteten på egna villkor kämpa för politiska reformer och samtidigt umgås. Den sociala samvaron var nog så betydelsefull som ersättning för den gamla bygemenskapen.

I centrum för utvecklingen stod tre stora folkrörelser

I den ordning de växte fram: frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. Den sistnämnda blev efter hand mest betydelsefull. Industrimagnaternas råa utnyttjande av arbetarna och de stora klassklyftorna födde en alltmer medveten och beslutsam fackföreningsrörelse, och för det unga socialdemokratiska partiet – det enda i modern bemärkelse med lokalorganisationer och medlemmar – var allmän och lika rösträtt ett centralt och självklart politiskt mål.

Nya hus och nya miljöer formades. Även livsstilar och tankesätt påverkades. Det var en dynamisk period som skapade både framtidstro och rädsla för det nya som var på väg. För många förändrades tillvaron i grunden. Ekonomin blev en annan, politik fick ny innebörd.

Skarpa konflikter

Även om grundstämningen i det svenska samhället i mångt och mycket var optimistiskt präglades 1900-talets inledande decennium av skarpa konflikter och klassmotsättningar. På Sveriges tron satt fortfarande Oscar II som representant för den gamla ordningen, en monark med avsevärd formell makt. Men han var gammal och trött. Det var bara när han fick inviga nya järnvägslinjer som han levde upp och höll högstämnda tal. 1907 dog han och ersattes av Gustaf V.

De tongivande i samhället var självägande storbönder och godsägare, högre statliga ämbetsmän samt de nya industriägarna och bankirerna. Även prästerskapet hade fortfarande ett visst inflytande över de breda folklagren vad gällde sättet att tänka. Respekt för överheten präntades in, men hade inte riktigt samma effekt som förr.

1901 infördes allmän värnplikt för män i Sverige. Beslutet tillkom i oron över det spända läget i Norden. Socialdemokraterna ansåg att den nya försvarsordningen borde ha åtföljts av allmän rösträtt. "En man, ett gevär, en röst", hette det. 1907 togs i alla fall ett steg i demokratisk riktning då riksdagens beslutade att alla män över 24 år skulle få rätt att rösta i val till andra kammaren. Reformen blev lag 1909. Men kvinnor saknade alltså politiskt inflytande, och medborgarrätt hette fortfarande till stor del pengar då rösträtten graderades efter inkomst och förmögenhet.

Storstrejk

Det gamla klassamhället hade emellertid börjat knaka i fogarna och decenniet avslutades med en av världens mest omfattande strejker i relativa tal,orstrejken 1909. Som mest deltog omkring 300 000 arbetare – ca 160 000 av dessa var samtidigt lockoutade av arbetsgivarna.

Den segdragna konflikten slutade med nederlag för arbetarsidan, som ännu inte hade hunnit bygga upp tillräckliga fonder för att klara en strejk av denna omfattning. Arbetsgivarna lyckades för en tid stoppa fackföreningsrörelsens frammarsch. Repressalier förekom: några strejkande straffades enligt de s.k. Åkarpslagarna med fängelse eller böter, och tusentals arbetare svartlistades och tvingades utblottade emigrera till Amerika, "det

förlovade landet” långt borta. USA-emigrationen hade påbörjats redan under 1800-talet, men nådde sina högsta årliga siffror efter sekelskiftet.

För den snabbt växande industriarbetarklassen var den närmast ofattbara trångboddheten ett svårt gissel. Flertalet arbetarfamiljer i de svenska stadskärnorna hade bara ett rum och kök som fick bli sängkammare på kvällarna. Trots att barnen var många, ofta 8–10 stycken), var det vanligt att man även hade någon inackorderad, en ogift man eller kvinna.

Förhållandena för folkmajoriteten på landsbygden var inte bättre. I trånga och dragiga flerfamiljshus med usla sanitära lösningar grasserade sjukdomar som skördade åtskilliga dödsoffer. Vattnet hämtades från grävda brunnar och avloppet skickades direkt ut i diken. Inomhus spreds kackerlackor och vägglöss snabbt då nästan alla köpte begagnat bohag.

Lungsoten

Folksjukdomen framför andra var tbc, lungsoten, som oftast slog till mot människor i aktiv ålder. Alltför ensidig kost ledde också till att barn drabbades av engelska sjukan (skelettet deformades). Spädbarnsdödligheten var hög – var tionde barn dog före ettårsdagen.

Fredlig unionsupplösning

I oktober 1905 upplöstes formellt efter 90 år den svensknorska unionen sedan Norge krävt nationellt självstyre. Från svensk sida var det aldrig på allvar tal om att med våld upprätthålla unionen. Följden blev en med internationella mått sällsynt fredlig avveckling.

Till detta bidrog att inte minst det faktum att de svenska vänsterpartierna (socialister och liberaler) sympatiserade med norrmännens självständighetskamp.

Norge var vid denna tid mer radikalt och demokratiskt än Sverige, som på många sätt framstod som ett försöfat och förstenat gammelmansland där de styrande herrarna i hög hatt mest ägnade sig åt punchpatriotism och skålade för kungen.

Fackföreningar började organiseras

De fackliga leden och de politiska partierna bildades. Socialdemokratiska Postklubben bildades 1903. »Svensk arbetarrörelse i ord och bild» skriven 1956 av Ture Nerman, ger tiden fram till första världskriget en intressant bild av vårt lands fackliga och politiska utveckling. 1907 avlider Oscar II och en ny tid bryter in och demokratin får större svängrum. 20:e århundradet – vårt makalösa sekel utvecklas positivt.

FAKTA OM FÖRSTA VÄRLDSKRIGET 1914 – 1918

Så kom ett grymt krig, första världskriget 1914, men svensk militär undgick att prövas i strid. Det neutrala Sverige lyckades hålla sig utanför världskriget. Ett krig mellan på ena sidan Tyskland, Österrike-Ungern, Turkiet och Bulgarien (centralmakterna), på den andra främst Frankrike, Ryssland, Storbritannien, Japan, Italien och USA (ententen). Den tändande gnistan var skottet i Sarajevo, mordet på den habsburgske tronföljaren ärkehertig Frans Ferdinand som utfördes av den bosnisk-serbiske nationalisten Gavrilo Princip.

Bakgrund

Kraftiga förskjutningar hade skett i det europeiska maktbalanssystem som Wienkongressen 1815 hade skapat. Det tyska kejsardömet föddes och växte sig starkt under Preussens ledning, både militärt och industriellt. Tyskland ville utöka sina kolonier och ha en större andel av världshandeln. Italien blev en enad stat och riktade blickarna mot områden som tillhörde Frankrike och Österrike-Ungern. Det osmanska väldet föll i sin tur sönder bit för bit, och i dess spår bildades en rad bräckliga småstater. Österrike och Ryssland kämpade om herraväldet på Balkanhalvön. Den tyske rikskanslern Bismarck såg under 1870-talet som sin främsta uppgift att avvärja hotet från Frankrike. Detta land hade inte förlikat sig med sin försvagade ställning och förlusten av Alsace-Lorraine efter det fransk-tyska kriget 1870–71. 1873 lyckades Bismarck förverkliga det så kallade trekejsarförbundet mellan Tyskland, Österrike-Ungern och Ryssland. 1882 slöts en trippelallians mellan Tyskland, Österrike-Ungern och Italien (som ville få stöd för sin planerade expansion vid Medelhavet). 1887, då trekejsarförbundet formellt

upphörde, åstadkom Bismarck skickligt en överenskommelse med Ryssland om ömsesidig neutralitet vid angrepp på tredje part (med undantag för ett ryskt anfall mot Österrike och ett tyskt mot Frankrike).

1890 tvingades Bismarck avgå och kejsar Wilhelm II övertog själv kontrollen över utrikespolitiken. Han bröt med Bismarcks säkerhetspolitiska system, vilket var komplicerat och till stor del byggde på hemliga överenskommelser, och satsade i stället på att hänsynslöst och kortsynt hävda Tysklands ställning som stormakt. Förbindelserna med Ryssland vansköttes, vilket drev fram en militär allians mellan Ryssland och Frankrike 1894.

Storbritannien och Frankrike lyckades lösa sina kolonialpolitiska mellanhavanden 1904, då Frankrike erkände den brittiska ockupationen av Egypten och Storbritannien accepterade Frankrikes inbrytning i Marocko (Fashodaaffären). De ingick en allians (entente cordiale). 1907 ingick även Storbritannien och Ryssland en allians, och därmed hade *trippelententen* uppstått. Tyskland hade redan 1898 öppet utmanat dessa länder genom att inleda en kraftig upprustning till havs. Serbien, som av tradition stod Ryssland nära, hade skaffat sig en maktställning genom de två balkankrigen 1912–13 och blev snabbt ett centrum för sydslavernas nationalistiska uppvaknande.

Krigsutbrottet

28 juni 1914 sköts den österrikiske tronföljaren Frans Ferdinand och hans hustru ihjäl av en serbisk student i Sarajevo. Ferdinand hade ivrat för en försonlig politik mot Serbien och ett ökat inflytande för slaverna i dubbelmonarkin. Attentatsmannen var den blott 19-årige Gavrilo Princip, som tillhörde en serbisk nationalistorganisation med länkar till Serbiens högsta militära ledning. Österrike-Ungern formulerade 23 juli, vid en tidpunkt då många europeiska statschefer befann sig på semester, ett ultimatum till Serbien. Svar krävdes inom 48 timmar.

Generalstabschefen Conrad von Hötzendorf och utrikesministern Berchtold hade i förväg bett om kejsar Wilhelm II:s stöd i en eventuell konflikt, och hans föga genomtänkta svar tolkades som ett *carte blanche*, dvs. en oinskränkt fullmakt. Serbiens svar kom 25 juli; man godtog alla punkter utom två (som gällde utrensning av misstänkta nationalisterna och österrikiska myndigheters medverkan i mordutredningen).

Svaret tillfredsställde omvärlden, men Österrike såg sin chans att en gång för alla kväsa Serbien. Tyskland kände sig tvingat att hålla löftet till Österrike, och Ryssland ville inte svika Serbien.

28 juli förklarade Österrike Serbien krig. Trots senkomna försök att stoppa utvecklingen blev ett storkrig oundvikligt. Ryssland mobiliserade, Tyskland och Frankrike följde exemplet. Den 1 aug. förklarade Tyskland krig mot Ryssland, och två dagar senare mot dess bundsförvant Frankrike. En besinningslös krigshysteri hade piskats upp bland allmänheten i de krigförande länderna. De vacklande kejsardömena skakades inrikespolitiskt av nationalism och revolutionära rörelser, samtidigt som Europas stormakter levde i konstant fruktan för varandra. Världshandelns utveckling och industrialismen hade gjort det ekonomiska systemet internationellt, medan snäva nationella hänsyn tilläts styra politiken: det gällde främst att kapa åt sig territorier och fördelar för det egna landet. Höga militärer vilseleddes av en övertro på att dåtidens transportmedel snabbt kunde klara försörjningen av väldiga trupper. Deras strategiska tänkande var ofta starkt traditionsbundet och passade illa i ett modernt storkrig. Samtidigt menade de att en beslutsam offensiv med effektiva nya vapen (snabba maskingevär, stora artilleripjäser m.m.) på kort tid skulle slå ut fienden, och att en modern industristat inte kunde tåla ett långt krigs påfrestningar.

Tyskland hade redan 1905 i Schlieffenplanen fastlagt handlingslinjerna vid en storkonflikt: det gällde att mobilisera snabbt, slå Frankrike i ett blixtkrig och först därefter ingripa aktivt mot Ryssland, som förväntades ha ett trögare krigsmaskineri.

Tanken var att tåga mot norra Frankrike och med en väldig, kringgående rörelse tränga tillbaka de franska styrkorna mot den schweiziska gränsen. Den 4 augusti 1914 marscherade tyskarna in i Belgien och kränkte därmed landets neutralitet. Storbritannien (som i det längsta strävat att hålla sig utanför) förklarade Tyskland krig. Fransmännen inledde en offensiv i Lothringen, Elsass och Ardennerna, och Storbritannien sände en expeditionskår till Frankrike.

Ett österrikiskt anfall mot de ryska delarna av Polen slogs tillbaka, och centralmakternas första försök att invadera Serbien misslyckades. Tyskarna hade inte räknat med vare sig den upprustning av ryska armén som blivit möjlig genom Frankrikes frikostiga ekonomiska bistånd, eller med den österrikiska ar-

méns splittring och svaghet. Nu vällde ryska styrkor över gränsen in i Ostpreussen och tvingade tyskarna att satsa resurser på öst-fronten tidigare än beräknat. Under Hindenburg och Ludendorff slog tyskarna tillbaka ryssarna vid Tannenberg och Masuriska sjöarna. Ryssarnas förluster blev tio gånger större än tyskarnas.

Ryssland drar sig ur kriget

1917 skakades Ryssland av revolutioner i mars och november. Den provisoriska regeringen, dominerad av bondepartiet och moderata socialister, ansåg att en seger mot det kejsarliga Tyskland var en förutsättning för demokratins genombrott i Ryssland. Man insåg dock inte hur krigstrött det svårt prövade ryska folket var. Stora delar av befolkningen, även kvinnor, inkallades till krigstjänst under den provisoriska regeringens sista, desperata kamp. Bolsjevikerna under Lenin ville däremot låta de kapitalistiska och imperialistiska giganterna förgöra varandra utan rysk medverkan. Efter deras maktövertagande i november inleddes snabbt fredsförhandlingar med centralmakterna, och 3 mars 1918 undertecknades fredsavtalet i Brest-Litovsk.

USA ingriper

Officiellt hade USA förhållit sig strikt neutralt, men det fanns starka krafter som snabbt ville se en allierad seger, inte minst för att skydda amerikanska investeringar. När Tyskland 1917 åter inledde ett ubåtskrig, denna gång oinskränkt, bröt USA de diplomatiska förbindelserna med landet. Amerikanska fartyg sänktes, men ententen organiserade snabbt konvojtrafik. I april 1917 förklarade USA krig mot Tyskland. President Wilson motiverade beslutet inför kongressen med att han ville "trygga världen åt demokratin", och en rekordsnabb mobilisering inleddes.

USA-soldater hade från 1917 börjat strömma till; sammanlagt deltog ca 2 miljoner amerikaner i kriget. Tysklands regering visade förhandlingsvilja, men de höga tyska militärerna vägrade ge efter. Varje månad anlände 250 000 amerikanska soldater till västfronten, och tyskarna tvingades efter en sista allierad offensiv i september 1918 att underteckna vapenstillestånd den 11 november. Alla dess bundsförvanter hade kapitulerat tidigare.

Den 9 november abdikerade kejsar Wilhelm II och en tysk republik utropades. I januari 1919 inleddes fredskonferensen i Versailles.

Krigets följder

Drygt 8,5 miljoner människor dog i kriget och över 20 miljoner sårades. Civilbefolkningen drabbades hårt; medlemmar av olika folkgrupper i de ryska och österrikiska kejsardömena tvingades på flykt, och svåra övergrepp begicks (bl.a. deporterade turkarna 1,7 miljoner ryssvänliga armenier). 13 miljoner civila beräknas ha omkommit av svält, epidemier och i regelrätta massakrer. Särskilt norra Frankrike och Flandern härjades svårt.

Nya statsbildningar

Första världskriget banade i många avseenden väg för demokratier i Europa och lade grundet, den moderna folkrätten och principen om nationellt självbestämmande.

Tre kejsardömen föll samman och nya, självständiga stater föddes. Den siste habsburgske kejsaren, Karl I, abdikerade i november 1918 och republiken Österrike utropades. Ungern följde snart efter, och inom den forna dubbelmonarkins område föddes de nya staterna Tjeckoslovakien och Jugoslavien.

Ryssland förlorade Polen, Ukraina, Finland, Estland, Lettland och Litauen. Tysklands gränser ändrades. Politisk oro utbröt och demokratiseringsprocessen påskyndades över stora delar av Europa. I januari 1919 inleddes fredskonferensen i Versailles. Ett resultat blev det internationella samarbetsorganet Nationernas förbund, som inrättades på president Wilsons initiativ för att förhindra liknande konflikter i framtiden.

Det har sagts om Versaillesfreden att villkoren var för hårda för att skapa försoning och för milda för att sätta stopp för Tysklands storhetsdrömmar. Särskilt skuldparagrafen i Versailles-traktaten (som gav Tyskland ensamt skulden för kriget) och det stora krigsskadestånd som avkrävdes det tyska folket väckte bitterhet. Revanschlystna, högerextrema kretsar gav de civila politikerna skulden för kapitulationen, de ansågs ha förrått Tyskland. Dessa stämningar utnyttjades senare av nazisterna i deras angrepp på den tyska demokratin. Samtidigt kvarstod omvärldens misstro, och kraven på tysk nedrustning var långtgående men inte förkrossande. Fördragets princip om nationell

självbestämmanderätt gav också näring åt starka nationalistiska strömningar, och svårlösta minoritetsproblem uppstod innanför de nya gränserna i Östeuropa.

Ekonomiskt ökade det statliga inflytandet över näringslivet i Europas länder, liksom tendensen till koncentration. USA hade under kriget fått rollen som världens stora långgivare, medan de europeiska staterna blev djupt skuldsatta. Industrialiseringen i andra länder fortskred i snabb takt, och konkurrenter som Indien och Japan kunde på allvar hävda sig på världsmarknaden. Arbetarrörelsen i Europa växte sig stark och hämtade impulser från det unga, kommunistiska Sovjetunionen.

Kvinnorörelsen i USA och Europa stärktes; kvinnor hade bl.a. fått viktiga roller i krigsindustrin och sjukvården.

Sverige under kriget

Sveriges regering förhöll sig neutral under första världskriget, med brett stöd i folkopinionen. Det fanns dock en liten skara aktivister som krävde uppslutning på tysk sida och bl.a. agiterade via tidskriften Svensk Lösen. Humanitär hjälp organiserades till bl.a. Ryssland, där Elsa Brändström blev berömd för sitt arbete bland krigsfångar. 1914 hade spannmålstullarna avskaffats och licenstvång på livsmedellexport införts. Livsmedelsransonering infördes från 1916. Priserna steg kraftigt och så kallade gulaschbaroner skodde sig på olaglig handel. Statsminister Hammarskjöld fick öknamnet "Hungerskjöld", och folket rasade över att kött exporterades till Tyskland. 1917 utbröt hungerkravaller på vissa orter. Genom ett avtal med Storbritannien tilläts 33 svenska fartyg i Storbritannien och USA segla hem med förnödenheter, och en hotande regeringskris avväjdes. Varubristen i Sverige (som var starkt beroende av import) förblev dock kännbar till 1919. Efter kriget togs 26 000 krigsbarn från Österrike och Tyskland under några år emot i svenska hem.

Vid utgången av 1918 stod alltså Sverige och Europa inför en ny epok. Den gamla samhällsordningen hade omkommit i skyttegravarna i Frankrike och Belgien, där huvuddelen av kriget utspelades. Trots att Sverige inte aktivt deltagit i striderna hade genomgripande förändringar i vardagslivet inletts även här och sättet att förhålla sig till myndigheter och auktoriteter hade luckrats upp och blivit frimodigare. Nu gick man in i den demokratiska eran.

REFORMPOLITIKEN FORTSÄTTER – 1938

Medan de politiska åskmolnen alltmer drog samman över Europa, fortsatte reformpolitiken i vårt land under beskärm av de förbättrade konjunkturerna.

1938 hade svenskarna just hunnit glädja sig åt en ny semesterlag. Den främsta sociala reformen vid 1938 års riksdag, var beslutet om en lagstadgad 12-dagars semester med ersättning åt alla arbetare i allmän och enskild tjänst utom stats- och kommunaltjänstemän, vilka tidigare hade tillförsäkrat semester i sina avlöningsreglementen, samt familjemedlemmar och delägare. Rätten till semester inträder efter sex månaders anställning med en semesterdag per månad om 16 dagar.

Säg den glädje som varar beständigt. Med anledning av Tysklands ockupation av Österrike beslutar riksdagen att omedelbart stärka den svenska försvarsberedskapen. Inkallelser 22 sept.

Socialdemokratiska Arbetarepartiet 420 000 medlemmar.
Saltsjöbadsavtalet undertecknas av representanter för LO och Svenska Arbetsgivareföreningen (20 december).

Både optimism och ängslan i skuggan av världsbranden

Under 1940-talet levde svenska folket både intensivt och på sparlåga, man både hoppades och ängslades. Första halvan av årtiondet präglades av världskriget med beredskapstjänst, ransoneringar samt tilltagande isolering, och andra halvan av det återupptagna folkhemsbygget, präglat av optimism och växande framtidstro.

Det senare underlättades starkt av att Sverige som neutral stat hade turen att få vistas i skuggan av kriget och till skillnad från resten av Europa stod med en fullt fungerande produktionsapparat vid krigsslutet 1945. En resursskapande export kunde omedelbart sättas igång.

Men när striderna i Europa började den 1 september 1939 med Tysklands angrepp på Polen, och då England och Frankrike två dagar senare förklarade Tyskland krig, kunde ingen veta om Sveriges neutralitetslinje skulle fungera. Statsminister Per Albin Hansson hade i ett radiotal till nationen formulerat ett politiskt miniprogram för det hotfulla läget:

“För oss svenskar gäller det nu att med lugn och beslutsamhet endräktligen samlas kring den stora uppgiften att hålla vårt land utanför kriget, att vårda och värna våra omistliga nationella värden och på bästa sätt bemästra den onda tidens påfrestningar.”

Ett försvar i träda

Några dagar tidigare hade statsministern på sin trygga skånska i ett annat tal försäkrat att “vår beredskap är god”. Det var en praktfull lögn om uttalandet syftade på den militära beredskapen. Föråldrade vapen, brist på ammunition, dåliga uniformer och skral organisation var vad som mötte de först inkallade innan en betydande upprustning så småningom kunde ske med hjälp av olika försvarslån. (Sverige började mobilisera på allvar först den 9 april 1940 då tyskarna invaderade Norge och Danmark. 3 20 000 man kallades in på någon vecka.)

Men om Per Albin – han omnämndes vanligtvis bara med förnamn – med sin försäkran avsåg försörjningsberedskapen fanns viss täckning: Sverige var självförsörjande med potatis och socker, tillgången på matfett var god och i lager fanns 20 000 ton kaffe. Dessutom lovade höstens spannmålsskörd att bli riklig, precis som året innan då överskottet motsvarade ungefär ett årsbehov. Någon repris på de svåra hungerproblemen under första världskriget skulle det inte behöva bli.

ANDRA VÄRLDSKRIGET 1939 – 1945

20:e århundradet vårt makalösa sekel, som det förutspåddes skulle komma att bli ur svensk synpunkt. Men så blev det inte som bekant. I stället drabbades 1900-talet av två världskrig, 1914–1918, och 1939–1945. Den 6:e aug. och den 9:e aug. 1945 fälldes två atombomber över Japan. Detta då Japans kejsare vägrade sluta fred, då återstod endast atombomberna. Den första fälldes över Hiroshima och den andra över Nagasaki med hundratusentals offer och materiell förstörelse. Den 2:a sept. 1945 kapitulerade Japan, kriget var slut.

Krigets förhistoria

Växande spänning mellan första världskrigets segrare och förlorare. Tysk revanschlust efter Versaillesfreden (1919).

Svår ekonomisk kris i Tyskland och våldsam inflation. Fascistregimer kom till makten i Italien (Mussolini) och Tyskland (Hitler). Inbördeskrig i Spanien, fascisterna under Franco som segrare.

Hitler inleder tysk upprustning, gränserna flyttas ut 1936–1939. Inmarschen i Rejnlandet, Österrike ansluts (Anschluss) och införlivandet av hela Tjeckoslovakien 1936 efter München-överenskommelsen och införlivandet.

Hitler tände andra världskriget

1939 startade Hitler det länge väntade andra världskriget, som överträffade första världskriget i döda och fasor. Tyskland hade förlorat första världskriget 1918 och drabbats av en mycket stor krigsskuld. Nu kom tillfället till revansch. Hitler hade alltifrån sitt tillträde 1936 hjärntvättat det tyska folket om att nu skulle nederlaget 1914–1918 repareras.

Krigets förlopp i korthet – 1939

1:e sept: Polen anfalls utan krigsförklaring av Tyskland sedan tyska krav på polskt territorium avvisats (i mars 1939).

3:e sept: Brittisk och fransk krigsförklaring mot Tyskland.

17:e sept: Sovjettrupper in i Polen som delas mellan Sovjet och Tyskland.

30 nov: Sovjet angriper Finland (vinterkriget bryter ut).

1940

12 mars: Finland och Sovjet sluter fred. Finland förlorar bl.a. Karelen. 9 april: Tyskt anfall på Danmark och Norge. Dansk kapitulation, norskt motstånd.

10 maj: Tyskland angriper Holland, Belgien och Frankrike. Churchill blir brittisk premiär- och krigsminister.

15 maj: Holland kapitulerar, likaså Belgien den 28 maj.

29 maj–3 juni: Brittiska och franska styrkor evakueras från Dunkerque. 10 juni: Italien går med Tyskland i kriget.

14 juni: Tyska trupper intar Paris.

15–28 juni: Sovjet ockuperar de baltiska staterna som ansluts till Sovjetunionen (där sprack den uppgörelse som uppnått 1917 i första världskriget, då de tillerkändes fria val och demokrati).

22 juni: Franskt stillestånd med Tyskland som ockuperar mer än halva Frankrike. Tysk lydstat i söder (Vichyregimen).

28 juni: General de Gaulle erkänns som ledare för de fria franska styrkorna.

Aug–sept: Tyska flyganfall mot England ("Blitzen", som pågår till våren -41). Brittiskt jaktflyg vinner slaget om Storbritannien.

Sept–okt: Misslyckade italienska anfall mot Egypten och Grekland.

9 dec: Brittisk offensiv i Nordafrika.

1941

11 mars: Krigsmateriel från USA till de allierade sedan Roosevelt genomdrivit låne- och uthyrningslagen.

April–maj: Tyska och italienska trupper erövrar Jugoslavien och Grekland.

22 juni: Tyskland vände sig österut och anfaller Sovjet (operation "Barbarossa"). 29 juni: Finländskt revanschkrig mot Sovjet med tyskt stöd ("fortsättningskriget"). Rumänien och Ungern med i kriget på Tysklands sida.

14 aug: Roosevelt och Churchills Atlantdeklaration om demokratiernas krigsmål.

8 sept: Tyskarna belägrar Leningrad. 2 dec: Tyska styrkor tränger in i Moskvas förstäder men slås tillbaka.

7 dec. Japanskt blixtanfall mot USA:s flottbas Pearl Harbor på Hawaii. 8 dec: USA och Storbritannien förklarar krig mot Japan.

11 dec: Tyskland och Italien förklarar krig mot USA.

1942–45

Kriget fortsatte fram till 1945 då Hitler begår självmord i Berlin den 30 april och Mussolini dödas av italienska motståndsmän den 28 april 1945. 7 maj kapitulerar Tyskland villkorslöst.

6 maj faller amerikanska atombomber över Hiroshima och den 9 augusti över Nagasaki.

2 sept: Japan kapitulerar. Kriget är slut.

En grym förnedring från Sovjetsystemet efter kriget

Diplomaten, legationssekreteraren Raoul Wallenberg (1912–47?), affärsman och diplomat, brorsons son till Marcus Wallenberg (senior). Under andra världskriget tjänstgjorde Wallenberg vid svenska beskickningen i Budapest och organiserade från 1944, efter det att tyskarna besatt Ungern, på uppdrag av Sverige och USA ett riskfyllt räddningsarbete bland judarna i staden. Han beräknas ha räddat minst 10 000 människor, bl.a. genom att förse dem med svenskt skyddspass. Wallenberg bortfördes av sovjetiska trupper då dessa vid årsskiftet 1944–45 trängde in i staden. Han skall enligt sovjetiska uppgifter (1957, senare förnyade) ha avlidit i fängelse i Moskva 1947.

Sovjetpolisen tog Wallenberg till ett av de grymmaste fängelserna i Moskva. Trots flera svenska regeringsingripanden för hans frisläppande kom det aldrig till någon lösning. Hans vidare öden för den 33-årige diplomaten kan vi bara föreställa oss.

In i det sista ville Stalin och hans anhang hämnas Wallenberg för hans uppdrag och detta så mycket märkliga, som att Stalins första hustru och hans närmaste man, den fruktade Lazar M Kaganovitj och hela hans släkt var judar. Kaganovitj betraktades som Stalins högra hand, men också kallad Vargen i Kreml. Ingen i den svenska kommunistvärlden kom vår regering till hjälp, varken Hilding Hagberg eller C.H. Hermansson vilka på sin tid hyllade den ryska diktatorn. Detta är ett mörkt avsnitt av Sovjetunionens historia och fler skulle det komma att bli.

Den svenska DN-journalisten Staffan Skott, bevisar i sin bok »Aldrig Mer!» från 1999, att Stalin var liksom Hitler en fruktad antisemit, så där kan förklaringen till Wallenbergs öde tolkas. Behandlingen av denna svenska diplomat befäster den ryska kommunismens bristande politiska moral.

Äntligen fred – 1945

Den 7 maj 1945 meddelade den tyska radion i Flensburg att alla stridande tyska trupper kapitulerat utan villkor på order av storamiral Dönitz, som efterträtt Hitler sedan denne tagit sitt liv i bunkern i Berlin sex dagar tidigare. Eftermiddagstidningarna i Sverige tryckte "FRED" på sina löpsedlar. I Stockholm utbröt karnevalsstämning.

Krigsårens svenska eftergiftspolitik, där regeringen bl.a. tillåtit tyska soldater på permission att färdas på svenska järnvägar, var föga glamourös och gav inte någon hedersplats vid kommande högtidlighållanden av krigets jubileumsdagar. Men det var en politik som hade fört Sverige och svenskarna tämligen oskadda genom andra världskriget. Nu skulle allting bli bättre.

Alla förutsatte att Per Albin Hansson skulle finnas i främsta ledet nu när folkhemsbygget med stor entusiasm och optimism återupptogs efter krigsparentesen. Statsministern skrev själv sina tal på en gammal skrivmaskin och telefonsamtal till honom gick genom kanslihusets växel. Någon egen direktlinje hade han inte. Hemma i närförorten Ålsten svarade han själv på det nummer som stod i telefonkatalogen.

Mellan det riksbekanta radhuset på Ålstensgatan 40 och tjänsterummet vid Mynttorget i Gamla stan färdades han dagligen med 12:ans spårvagn eftersom han saknade tjänstebil. Oftast sågs han försjunken bakom en tidning. Spårvagnen hem tog han även natten mot söndagen 6 oktober 1946 sedan han på kvällen ätit middag med norska regeringskolleger.

Men sedan han i vanlig ordning klivit av vid Ålstensgatan sjönk han ned på refugen och blev liggande livlös, drabbad av en hjärtinfarkt. En stund senare var han död, tre veckor innan han skulle ha fyllt 61 år.

Ovanligt nog för socialdemokratin utvecklades valet av efterträdare som partiordförande och statsminister till en hård och bitter strid. Till slut fastnade man för en kompromisskandidat ur den yngre generationen, den dittills nästan okände Tage Erlander. Han slog ut veteranen Gustav Möller, som hade betraktat sig själv som självklar efterträdare till Per Albin.

Personnummer införs

Under kriget hade Myndighetssverige slagit ut i full blom. Överst tronade då det nyinrättade folkhushållningsdepartementet med

statens livsmedelskommission under sig, och ute i landet fanns 33 regionala kristidsstyrelser. Bränslekommissionen var ett annat nytillkommet mäktigt statsorgan.

Det faktum att medborgarna snällt fogade sig efter myndigheternas beslut och tog till sig de förmodat goda råd som överheten lät undslippa sig, gjorde att det i efterkrigstidens Sverige rådde en uppfattning att det mänskliga livet kunde läggas till rätta genom administrativa beslut. För framtida behov inrättades därför den 1 januari 1947 personnumren.

Den svensk som fick det första nya folkbokföringsnumret 470101-001 var sonen till Svante och Anna-Maria Jonsson, som bodde på Lundagatan i Stockholm. Barnet föddes på Södersjukhuset klockan 3.15 på nyårsdagens morgon 1947. Dittills hade myndigheterna använt namn och födelseort för att hålla rätt på medborgarna.

När paret Jonssons son föddes bestod personnumret av nio siffror (sex för födelsedatum, år, månad, dag, och tre för födelsennummer som visade kön och födelseort). Sista siffran, numera näst sista, skulle vara ojämn för manligt kön och jämn för kvinnligt. 1967 tillkom en kontrollsiffra på slutet som gjorde personnumret tiosiffrigt.

Nytt myndighetsspråk

Myndigheternas språk började också förändras under krigsåren - en förändring till det bättre. Åtminstone de värsta avarterna av den överlastade kanslisvenskan rensades bort. Det var ju viktigt att alla medborgare skulle kunna förstå den ökade mängd meddelanden och nya förordningar som utfärdades.

En annan viktig språklig förändring skedde då dagstidningarna slutade använda verbens pluralformer ("voro" blev "var" etc.) och uttryckte sig på ett sätt som flertalet svenskar redan gjorde i dagligt tal. På bara några år försvann pluraländelserna helt, även i skolundervisningen. Den hösten 1944 nystartade kvällstidningen Expressen blev f.ö. något av en föregångare när det gällde att formulera sig enkelt och för alla begripligt.

Konturerna av ett nyare och mera ungdomligt sinnat Sverige kunde anas. Landet var heller inte fullt så svenskt längre. Vid krigsslutet fanns här ca 100 000 utländska medborgare som sökt sig hit som flyktingar, och 1947 kom en första rännil av arbetskraftsinvandrare från Italien. Andra världskriget blev början för Sverige som invandrarland.

MARSHALLHJÄLPEN OCH KOMINFORM ◻ 1947

Den 5 juni 1947 höll amerikanske utrikesministern George Marshall ett tal i Harvard, där han skisserade en plan för ekonomisk hjälp åt hela det krigshärjade Europa. Det gällde hjälp till självhjälp och samarbete USA-Europa. Frankrikes, Storbritanniens och Sovjets utrikesministrar sammanträdde till rådslag om hjälpen men kunde inte enas, då Sovjet ville förfoga över den utan redovisning. Sovjet drog sig nu undan och så måste även Finland, Polen, Tjeckoslovakien och Ungern, som velat vara med, backa ut. En ny Marshallkonferens hölls därefter av 16 väststater och nu antogs en hjälpplan så beräknad att de deltagande europeiska länderna 1952 skulle kunna stå på egna ben.

President Truman begärde av kongressen 17 miljarder dollars att utges i Marshallhjälp t.o.m. 30 juni 1952. Han fick bemyndigandet med 80 % röstmajoritet, och så ordnades administrationen under namnet *European Recovery Program (ERP)* och med Paul G. Hoffman som chef.

För första planåret, 1948, gav USA 6 miljarder dollars. England fick 1.239 miljarder, Frankrike 980, Italien 555, Väst-Tyskland 509, det mesta som gåva, Nederländerna 470, Belgien-Luxemburg 247, Österrike 215, Grekland 144, Danmark 109, Norge 83, Eire 78, Sverige 47, Turkiet 40, Trieste 18 och Island 5.

Under programmet fördelades 1947–52 13 miljarder dollar som lån och gåvor till 17 länder och därmed satt Europa "på fötter". Merparten gick till Storbritannien, Frankrike, Västtyskland och Italien. Sverige tog emot 107 miljarder dollar, dels som krediter, dels som betalning för varuleveranser till europeiska stater.

Sovjet-Unionen ställde sig fientlig mot USA:s hjälp och slöt nu en rad handelsavtal med de östeuropeiska staterna.

I början av oktober återupprättades den 1943 nedlagda Kommunistiska Internationalen (Komintern) i Kominforms gestalt (Kommunistiska Informationsbyrån). Den bildades av de östeuropeiska kommunistpartierna, nu i regeringsställning samt kommunistpartierna i Frankrike, Italien och Nederländerna. Kominform hade enligt Sjdjanov (Stalins närmaste man) "den historiska uppgiften att, leda motståndet mot den amerikanska planen för Europas förslavande". Sitt centrum fick Kominform närmast i Belgrad. Under hösten arrangerade Kominform starka politiska strejkaktioner i Frankrike och Italien, som dock kunde bemästras. Det kalla kriget i öst-väst hade börjat.

George Catlett Marshall (1880–1959), amerikansk general, generalstabschef 1939–45, utrikesminister 1947–49, försvarsminister 1950–51. Under andra världskriget var han en av USA:s ledande militärer och dessutom förhandlare vid konferenserna i Casablanca, Kairo och Jalta. Han var också en av initiativtagarna till försvarsorganisationen Nato. Mest känd är han dock för Marshallplanen. Han fick Nobels fredspris 1953. Marshall avled i oktober 1959 och begravdes i Arlingtons Hjältemalesoleum.

ARBETARRÖRELSENS TVÅ GRENAR

Socialdemokratiska partiet och Landsorganisationen förutsåg i tid behovet att vårt land skulle förbereda sig för problem som väntade efter krigsslutet 1945.

Det handlingsprogram som med sina 27 punkter skulle bli vägvisare för de frågor som väntade efter kriget. Inget annat parti eller organisation i vårt land såg så allvarligt på de väntade problemen som SAP och LO.

Vilka hade då fått uppgiften att sammanställa det handlingsprogram som kom att utgöra riktlinjerna för hur de väntade problemen skulle attackeras? Ordförande för gruppen blev inte oväntat Ernst Wigforss. Ledamöter: August Lindberg LO och kvinnoförbundets representant Alva Myrdal samt ungdomsförbundets ledare Bertil Johansson. Dessutom ingick från partiet Karl Fredriksson, från LO John Grewin och Gunnar Andersson samt Oskar Westlund, även Gunnar Myrdal var knuten till utredningen liksom Mauritz Benov som sekreterare och Rickard Sterner som biträdande sekreterare.

De 27 punkterna med motiveringar presenterades 1944, och i kalendariet för 1944 står det den 4 april att Socialdemokratiska Partiet presenterar sitt efterkrigsprogram. För att fullständiga skeendet presenteras kalendariet här i sin helhet:

- 22.2 – Regeringen tillsätter en kommission för planering efter kriget under Gunnar Myrdals ledning.
- 22.2 – Sovjetiskt flyg bombar Söder i Stockholm, ingen skadas.
- 28.4 – Socialdemokraterna presenterar sitt efterkrigsprogram, 27 punkter.
- 28.5 – Astra kan börja med att industriellt tillverka penicillin.
- 21.6 – Riksdagen antar hembiträdeslagen som reglerar dessas arbetstid.
- 1.9 – Volvo visar sin modell PV 444 avsedd att bli efterkrigstidens folkbil.
- 17.9 – Vid valet till andra kammaren vinner kommunisterna sin största seger någonsin.
- 27.9 – En motorskonare med 850 ester ombord anländer till Örnsköldsvik.
- 1.11 – Ett amerikanskt bombplan störtar över Trollhättan och skadar sju gårdar. Under hösten störtar eller nödlandar 150 främmande flygplan.

16.11 – Kvällstidningen Expressen kommer ut med sitt första nummer. Tage Erlander blir konsultativt statsråd.

ARBETARRÖRELSENS EFTERKRIGSPROGRAM

De 27 punkterna

Programmet kan sammanfattas under tre huvudrubriker:

I: Full sysselsättning.

II: Rättvis fördelning och höjd levnadsstandard.

III: Större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet.

I. Full sysselsättning

Hela folket i arbete är första målet för vår ekonomiska politik. Penningväsen och offentliga finanser, prispolitik och lönepolitik, enskild och offentlig företagsamhet – allt skall tjäna till att bereda full sysselsättning åt arbetskraft och materiella produktionsmedel.

- 1) Prisstegringar förhindras. Vid bättre varutillgång bör priserna sjunka. Ett prisfall får inte gå så långt, att det skapar depression inom näringslivet.
- 2) Näringslivets strävan att vidmakthålla och öka sysselsättningen samordnas under statens ledning.
- 3) Industrins exportmöjligheter måste fullt utnyttjas. Exportkredit under statlig medverkan. För småindustrin öppnas vägar till främmande marknader. Importen av nödvändiga råvaror tryggas genom handelspolitiken.
- 4) Bostadsbygge enligt en långtsyftande plan för att höja vår bostadsstandard.
- 5) Förbilligad massproduktion av kvalitetsgaranterade konsumtionsvaror.
- 6) Förbättringsarbete för jordbruket, skogsbruket och fisket.
- 7) Offentliga arbeten utökas vid minskad sysselsättning i det enskilda näringslivet.
- 8) Effektiv arbetsförmedling och omskolning. Förbättrad yrkesutbildning och yrkesvägledning. Mera arbete åt partiellt arbetsföra.

II. Rättvis fördelning och höjd levnadsstandard

- 9) Höjning av reallöner och övriga realinkomster i de breda lagren.
- 10) Solidarisk lönepolitik. Lika inkomst för lika prestation, både vid jämförelse mellan jordbruk och andra näringsgrenar och mellan män och kvinnor.
- 11) Trygghet mot inkomstbortfall. Arbetslöshetsförsäkring och sjukförsäkringen görs allmänna. Daghjälsbeloppen ökas så att de blir tillräckliga för livsuppehållet. Folkpensionerna förbättras.
Sysselsättningen kan inte bli så fullständig, att var och en får fullt arbete varje dag under året. Vi kan minska säsongsrörelserna men inte utplåna dem. Under omställningen efter kriget tar det även i bästa fall en viss tid för många, innan de hinner finna lämpligt arbete. Men den som blir tvungen till sysslolöshet skall därför inte vara utan inkomst. Han skall ha en inkomst, och han skall känna, att denna inkomst är hans rätt och inte en nådegåva. Därför måste det finnas en arbetslöshetsförsäkring, som omfattar alla arbetstagare.
- 12) Bättre yrkeshygien. Effektivare skydd mot yrkes-sjukdomar och olycksfall i arbete.
Antalet olycksfall i arbetet är fortfarande mycket stort och stiger fortfarande. På många arbetsplatser är de hygieniska förhållandena usla. Det är nödvändigt att förstärka yrkesinspektionen, som bland annat saknar heltidsanställda läkare. De lokala säkerhetskommittéernas och skyddsombudens arbete måste bli mera intensivt.
- 13) Arbetstidsförkortning, i första hand i mera påfrestande sysselsättningar.
Den ekonomiska politiken har till uppgift att skaffa arbete åt alla – inte att ransonera sysselsättningen genom korttidsarbete.
- 14) Verksamma åtgärder för folkhälsans höjande.
- 15) Utjämning av barnkostnaderna genom socialpolitiska förmåner för familjerna. Lättnader i hemarbetet genom daghem och lekskolor, social hemhjälp, arbetsbesparande hemutrustning.
- 16) Lika bildningsmöjligheter för all ungdom, oberoende av föräldrarnas inkomst och boningsort.

- 17) Likvärdig levnadsstandard och utjämning av klasskillnader.

III. Större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet

- 18) Samhällelig planering av investeringsverksamheten.
- 19) Utrikeshandeln under samhällets ledning. Svensk medverkan i internationellt ekonomiskt samarbete.
- 20) Stabilisering och rationalisering av byggnadsverksamheten. Kvarterssanering. Tomtmarken och hyreshusen i städerna överförs gradvis i kommunal ägo.
- 21) Rationalisering av jordbruket. En jordreform som inriktas på att ofullständiga jordbruk förändras till fullständiga bärkraftiga jordbruk.
- 22) Rationalisering av hemarbetet under samhällelig medverkan.
- 23) Stöd åt allmännyttig produktion eller socialisering på områden, där enskild företagsamhet medför misshushållning eller monopolism.
- 24) Kartellavtal och liknande prisöverenskommelser görs offentliga. Öppen redovisning av sammanhanget mellan vinster, priser och kostnader.
- 25) Ökat stöd åt teknisk-ekonomisk forskning.
- 26) Konsumtionsvarorna under offentlig kvalitetskontroll. Verksamma åtgärder för spridning av objektiv varukunskap.
- 27) Ökat arbetarinflytande över produktionens ledning. Den demokratisering av det ekonomiska livet, som detta program åsyftar, bör även utsträckas till de inre förhållandena på arbetsplatserna. I detta avseende har på senare år gjorts vissa framsteg, som dock bara betecknar en allra första början. Genom tillkomsten av säkerhetskommittéer och skyddsombud har arbetarna fått bättre möjlighet att göra sitt inflytande gällande i fråga om skyddet mot olycksfall och yrkessjukdomar.

SKÖRDETIDEN ▫ 1945 – 1960

Under krigsårens samregerande hade partierna skjutit de parti-skiljande frågorna åt sidan. När kriget närmade sig sitt slut väntade många inom socialdemokratin otåligt på att få bryta regeringssamarbetet för att återuppta efterkrigstidens reformarbete.

Postklubben och efterkrigsarbetet

En värld i fred, var rubriken på ett av det allra sista klubbmötesprogrammet i Postklubbens minnesskrift 1950.

Där diskuterades arbetarkommunens, partiets och landsorganisationens efterkrigsprogram, även nykterhetsrörelsen ingick, som sammanstälts. Tage Lindbom från LO, Valter Åman, då arbetarekommunens ordförande diskuterade efterkrigsprogrammet och valet 1944. Det socialpolitiska programmet berörde allmän sjukförsäkring som kom 1955, och avsåg personer som fyllt 16 år till sjukvårdsersättning.

Begreppet "skördetid" hade fullt fog för sig. 1960 kom allmän tjänstepension (ATP). Och samma år prästvigdes de första kvinnorna till prästämbetet, som en stor del av kyrkfolket varit emot.

Postklubbens engagemang i det socialpolitiska programmet

Postklubbar, förbundsledamöter och avdelningar inom LO-kollektivet deltog engagerat i förarbetet till denna del av efterkrigsprogrammet, det avslöjar protokoll från fackmöten, kongresser etc.

Arbetarrörelsen har allt sedan LO:s bildande gjort gemensam sak i alla frågor som berört det socialpolitiska avsnittet.

Fanns det då ingen tveksamhet rörande pensionsfrågan? Jovisst, det dröjde exempelvis några år innan t.ex. obekvämlighetsbeloppen fick ingå i pensionssammanställningen, likaså hade flera fackförbund på LO-sidan erhållit stora belopp på ackordsinkomsterna vilket gjorde att pensionsbeloppen blev högre än statens ensidiga beräkning på enbart grundlönen.

Social och kulturell verksamhet

Pionjärerna inom Stockholmsavdelningens krets och förbund har varit föregångare i välfärdsverksamheten långt innan samhällets organ tog vid. Långt innan postmännen började organisera sig instiftades insatser för att hjälpa postmän som råkat i besvärliga situationer. Som exempel kan nämnas postdirektören S.A. Bromans sjuk- och begravningskassa, instiftat 1862 och den 1888 bildade änke- och pupillkassan vid Stockholms centralpostkontor. Den först nämnda kassan gav vid denna tid hjälp till behövande med 10 kronor per vecka och för begravningshjälp erhöles 100 kronor.

Avdelningen/kretsens understödfond inrättades 1903, som under vissa tider haft stor betydelse. Försäkringsföreningen *Postliv* bildades 1946. Drivande krafter här var Åke Aspsäter och Torsten Johansson, avdelningsordföranden O.A. Nicklasson och M. Björklund, och senare Folke Liberg och Artur Sköld.

Till social välfärd och kultur hör musik och sång. Så kanske samtalen formades 1938 när kretsstyrelsen beslöt att bilda en musikkår och senare en sångkör. Musikkåren bildades redan 1938 och sångkören, den första, 1897. Men efter upplösningen tog den åter fart 1917, Stockholms Postmäns Idrottsklubb; SPIK bildades 1924.

Avdelningens fackliga utbildningsverksamhet tog fart strax efter bildandet av ABF 1912. Denna fick stor betydelse för personalklubbarnas styrelser. Liksom när socialdemokratiska postklubbens bildades 1903 var det angeläget att styrelsemedlemmar fick skola in sig i parlamentarismens svåra konst. Även språk och andra typer av kurser kom att successivt öka budgetanslaget till studieverksamheten. Här spelade ABF centralt en viktig funktion och speciellt när ABF fick en egen fastighet på Sveavägen. Gamla Folkets hus lokaler utnyttjades till studiecirklar och möten.

ATP, allmän tilläggspension, en påbyggnad på folkpensionen, grundad på tidigare inkomster av arbete. ATP regleras av Lagen om allmän försäkring och administreras av försäkringskassorna under Riksförsäkringsverket. ATP utgör tillsammans med folkpensionen den lagfästa ålderspensionen. Den kompletteras i många fall med pensioner som arbetsmarknadens parter slutit avtal om, t.ex. ITP (industritjänstemannapension).

Storleken på ATP beror på hur många år man förvärvat arbetat mellan 16 och 64 års ålder och hur stora inkomster man haft under den aktiva tiden. ATP är ett fördelningssystem vilket innebär att de yrkesverksamma betalar för dem som blivit pensionärer. Systemet har dock urholkats; vid låg ekonomisk tillväxt räcker de inbetalda avgifterna inte till pensionsutbetalningarna.

STRIDEN OM ATP ▫ 1957 – 1960

Det är rimligt att låta åren 1957–60 få utgöra en särskild period i 1900-talets svenska historia – tre år som dominerades av en enda fråga: tjänstepensionsfrågan.

Sedan 1913 hade det funnits allmän folkpension som gjorde att människor nödtorftigt kunde klara sig ekonomiskt, även efter det de med ålderns rätt lämnat arbetslivet och inkomsten upphört. Reallöneökningarna under 50-talet – och den därmed sammanhängande standardhöjningen för alla grupper i samhället – gjorde dock att många löntagare med endast folkpension fick känna en kraftig sänkning av sin levnadsstandard vid pensioneringen.

1935 sänktes pensionsåldern för de statsanställda

Vid 1934 års riksdag med Ernst Wigforss som finansminister och Per Albin Hansson som statsminister beslöts att från 1935 sänka pensionsåldern för huvuddelen av de statsanställda sänka till 60 år. Orsaken hade sin bakgrund i 1930-talets arbetslöshet och att det var ont om arbete. Det är dock överraskande att denna sänkta pensionsålder ännu är kvar in på 2000-talet.

Som ytterligare ett skäl till sänkningen kan också ha varit det tunga arbete som förknippades med statlig tjänst: inom järnvägen, posten, televerket och några ytterligare områden.

Pensionsåldersfrågan dök upp så tidigt som efter sekelskiftet, då arbetsveckan ännu var 48 timmar och arbetsdagen 10 timmar.

Kraven på lägre pensionsålder har återkommit, dock inte efter 1934 från såväl Statstjänarkartellen och LO-förbund inom den statliga sektorn. Även kravet på lägre än 48 timmarsveckan ingick i kongresskraven.

Folkomröstningen om ATP

Den 13 oktober 1957 gick svenska folket till folkomröstning inför införandet av en allmän tjänstepensionsreform. Men genom en del politiska nyval och partiledarbyten dröjde det ända fram till 1958 innan "ATP-valet" slutgiltigt avgjordes.

Det förelåg tre alternativ – linjer – att välja mellan:

- Linje ett, som förespråkades av socialdemokraterna och LO, stod för en obligatorisk tjänstepension för alla förvärvsarbetande; finansieringen skulle ske genom arbetsgivaravgifter; den utfallande pensionen skulle vara inkomstrelaterad; de inbetalda pensionsmedlen skulle förvaltas av en fond, vars styrelse skulle tillsättas av staten, företagen och de anställda.
- Linje två, som förespråkades av bondeförbundet, ville i första hand höja folkpensionen för alla och som komplement till denna erbjuda en frivillig försäkring till ett begränsat belopp, vars värdebeständighet skulle garanteras av staten.
- Linje tre, som företrädades av högern, folkpartiet och SAF, men också av de tjänstemannagrupper som hade tjänstepension ordnad, förordade en allmän tjänstepensionering för privatanställda arbetare och tjänstemän; pensionsvillkoren skulle bestämmas genom avtal mellan arbetsmarknadens parter; de inbetalda pensionsmedlen skulle utgöra en premiereserv på samma sätt som i de privata försäkringsbolagen.

Resultatet av folkomröstningen blev att linje ett fick 46 procent, linje två 15 procent och linje tre 35 procent av de avgivna rösterna; 4 procent var blankröster.

Efter folkomröstningen lämnade bondeförbundet regeringen, vilket öppnade nya möjligheter för borgerligheten att komma i regeringsställning; högern och folkpartiet hoppades nämligen att

tjänstepensionsfrågan skulle ena borgerligheten i kampen om regeringsmakten. Detta skulle dock visa sig vara en fåfång förhoppning – de tre borgerliga partierna lyckades aldrig ena sig om ett förslag till tjänstepension.

Trots att de båda icke-obligatoriska linjerna (två och tre) tillsammans fått fler röster än den obligatoriska linjen (ett), lade den socialdemokratiska regeringen under vårriksdagen 1958 fram en proposition om obligatorisk tjänstepension – i enlighet med linje ett. Den borgerliga oppositionen fällde förslaget, varpå regeringen upplöste andra kammaren och påbjöd nyval.

“Pensionsvalet” i juni 1958 blev en katastrof för folkpartiet, som förlorade 20 av sina 58 mandat. Socialdemokraterna fick 5 nya mandat, högern 3 nya och centerpartiet 13 nya.

Folkomröstningen blev en framgång för bondeförbundet – som efter valet ändrade sitt namn till centerpartiet – vars linje två fick 15 procent av rösterna; i andrakammarvalet 1956 hade bondeförbundet fått 9,4 procent. Men det viktigaste resultatet av valet blev att den tidigare mandatställningen i andra kammaren 119–112 i borgerlig favör nu ändrades till 115–116 i socialistisk favör. Därmed borde tjänstepensionsfrågan ha varit löst.

Men av de 116 socialistiska mandatet bortföll ett vid omröstningar i kammaren: den socialdemokratiske talmannen hade nämligen inte rätt att rösta; ställningen vid en omröstning skulle alltså vara lika mellan blocken, 115–115.

Frågan fick en dramatisk upplösning: folkpartiriksdaysmannen och metallarbetaren Ture Königson sade sig föredra den socialdemokratiska regeringens förslag till obligatorisk tjänstepension framför centerns “frivilliglinje” och högerns och folkpartiets “avtalslinje”. Königson informerade sin partiledning att han inte kunde låta varvsarbetarna i Göteborgs hamn, som varit hans gamla arbetskamrater, vänta på att pensionsfrågan skulle avgöras och att han därför avsåg att lägga ned sin röst, och nu blev röstsiffrorna 115–114 till regeringens fördel. Visserligen antydde dåvarande partiledaren för folkpartiet, Bertil Ohlin, att Königson invalts på folkpartiets valsedel. Men Königson stod fast vid sitt beslut.

Varvsarbetarna i Göteborg som länge väntat på sin pension, fick den också. Att Königson förlorade alla sina partiuppdrag var väntat. Tjänstepensionsfrågan blev också lite av en följetong för statstjänarna men den började långt innan ATP-striden.

TVÅ INTRESSANTA DECENNIER

1950–1959

Nu började frukterna av det strävsamma folkhemsbygget att skördas. Allmän sjukförsäkring infördes, ATP-pensionen säkrades med hårfin marginal. Välståndet blev ett begrepp. Volvo och Saab hade bråda dagar och egen bil för de flesta blev uppnåeligt. TV:n med den omåttligt populära nyhetsuppläsaren Olle Björklund blev var mans egendom. Arbetstidsförkortning till femdagarsvecka fanns i sikte och fritidsindustrin såg en ljus framtid. Optimismen och framtidstron växte. Fotbolls-VM i Stockholm med Sverige i final mot Brasilien.

Visst fanns det orosmoln ute i världen, "kalla kriget" och Sovjetunionens inmarsch i Ungern. Koreakrisen och svälten i Afrika och Asien. Här hemma fanns många förespråkare för svenska kärnvapen både inom Högern och Folkpartiet.

Men ska något decennium under 1900-talet få eftermälet "lyckligt" borde det bli femtiotalet.

1950

Femtioårsjubileum! Stor fest i Blå Hallen. Tal av Tage Erlander och Torsten Nilsson. Gäster från de nordiska huvudstädernas socialdemokratiska partier.

Under en kväll i januari genomfördes 35 möten samtidigt där partiombudsmän från olika delar av landet medverkade, mottot var "Det övriga landet hälsar Stockholm". Det var kommunalval och Socialdemokraterna tog tillbaka 5 av de 8 mandat man förlorade 1946, men kommunisterna förlorade 12 av 17 mandat så det blev borgerligt styre i stadshuset för första gången sedan 1920! Därmed lämnade också Z Höglund stadshuset och kommunalpolitiken.

9.1. Jarl Hjalmarson utses till högerpartiets ledare. 26.5. Riksdagen fattar beslut om nioårig enhetsskola som skall ersätta alla andra skolformer. 25.5. Koreakriget utbryter. 3.7. "Dollartåget" för lyxturister gör sin första veckolånga tur till polcirkeln. 20.7. Regeringen fördömer Nordkoreas angrepp och stödjer FN-insatsen genom att skicka ett fältsjukhus. 31.8. På S:t Eriks-mässan visas ett nytt plastmaterial som kallas plexiglas. 29.9. Ett jordskred ödelägger Surte vid Göta älv. 1.10. Stockholms första riktiga tunnelbanelinje, Slussen-Hagsätra, invigs. 29.10. Kung Gustaf V avlider vid 92 års ålder. Hans 68-årige son blir ny kung

under namnet Gustaf VI Adolf. 17.11. Ett nytt material, reflex, väntas få stor betydelse för trafiksäkerheten under de mörka timmarna.

Innan TV tagit över valkampanjerna duellerade 1948 och 1952 statsministern och oppositionsledaren Bertil Ohlin inför livligt applåderande åhörarskaror.

1951

Trotjänaren Viktor Ek lämnade sin befattning på arbetarekommunen och efterträddes av Torsten Sundström. Ordföranden i arbetarkommunen Torsten Nilsson utsågs till försvarsminister. Vid en kurs på Bommersvik medverkade författaren Jan Fridegård.

3.1. Riksdagen tillsätter en utredning om televisionens införande. 9.5. För att minska köpkraften och motverka den snabba inflationen beslutar riksdagen om en rad nya skatter. 16.5. Den lagstadgade semestern förlängs från två till tre veckor. 19.5. En religionsfrihetslag antas, som ger rätt att utträda ur svenska kyrkan utan att gå in i något annat samfund. 23.5. Ruben Rausing presenterar sin tetraederformade mjölkförpackning av plastat kraftpapper, Tetra Pak. 12.6. Biskop Bo Giertz i Göteborg kräver att prästerna skall få rätt att vägra viga frånskilda. 1.10. Regeringen ombildas till en koalition mellan socialdemokraterna och bondeförbundet, som får fyra statsrådsposter. 7.11. Gatunämnden i Stockholm beslutar om försök med parkeringsautomater. 28.12. De första skisserna på Saabs nya stridsflygplan, den deltagande Draken, väcker internationell uppmärksamhet.

1952

På 1 maj var det insamling till Spaniens kämpande socialister. I juni avtäcktes Branting-monumentet på Norra Bantorget. Årets stora kommunala händelse var invigningen av tunnelbanan. Det var val till andrakammaren och valrörelsens höjdpunkt blev även denna gång debatten i Vasaparken mellan Tage Erlander och högerledaren Jarl Hjalmarson.

15.2. En spionliga ledd av den tidigare försvarsanställda Fritiof Enbom, som lämnat uppgifter till Sovjet, avslöjas. Enbom döms till livstids straffarbete. 8.5. Efter tre månaders provsändningar permanentas Radio Svedens kortvågssändningar till utlandet på

sex språk. 13.6. Ett svenskt militärflygplan av typ DC 3 försvinner över Östersjön. 15.6. Harsprångets vattenkraftverk, Europas största, invigs, 16.6. Ett Catallinaplan som söker spår efter den försvunna DC 3:an skjuts ned av sovjetiska jaktplan över internationellt vatten. 12.7. Passfrihet införs mellan de nordiska länderna. 22.8. I Sveriges största morddrama dödas tio personer i Skåne av en avskedad polis som sedan dränker sig själv. 21.9. Högern går framåt i valet till andra kammaren medan regeringspartierna förlorar något. 16.10. Utrikesminister Östen Undén kritiserar Sovjet i FN:s generalförsamling för nedskjutningarna över Östersjön.

1953

Den segslitna frågan om representantskap avgjordes. Efter intensiv debatt på årsmötet beslutades genom allmän medlemsomröstning att representantskap skulle införas. Detta år infördes också partikretsar i de 6 valkretsarna. Vid upptaktsmöten för de nya kretsarna deltog Tage Erlander och Gunnar Sträng.

8.1. Korkfabrikanten C.A. Wickanders gods i Harpsund testamenteras till staten som rekreationsbostad för statsministern. 7.4. FN:s generalförsamling väljer Dag Hammarskjöld till generalsekreterare. 1.5. Folkpensionen höjs med en fjärdedel så att en ensam pensionär får 1 750 kr om året. 30.8. Den svåraste polioepidemin sedan 1912 har hittills krävt 40 dödsoffer. 25.11. Riksdagen tillsätter en utredning om övergång till högertrafik. Döda: 12.10. Hjalmar Hammarskjöld, jurist, statsminister, ledamot av Svenska Akademien.

1954

Z Höglund lämnade arbetarekommunens styrelse där han suttit sedan 1926. Långholmens framtid diskuterades och arbetarekommunen värdjade till regeringen att inte fördröja utrymningen av det gamla kronohäktet utan medverka till att förverkliga stadens önskemål att förvandla Långholmen till en park för trivsel och nöje åt befolkningen. På arbetarekommunen anskaffades en bildbandsapparat och en bandspelare i syfte att "ytterligare underlätta för organisationerna att skapa trevliga och omväxlande mötesprogram".

30.1. Den första transistorradiation i Sverige demonstreras. 25.3. Experiment med färgtelevision visas hos AGA av teknologie licentiat Hans Werthén. 21.5. Riksdagen beslutar att avskaffa

motboken från oktober 1955. 1.7. Norden blir en gemensam arbetsmarknad där det varken krävs uppehålls- eller arbetstillstånd för arbete i annat land. 13.7. Sveriges första atomreaktor startas fyra våningar under jord vid Tekniska högskolan i Stockholm. 29.10. Radiotjänst börjar regelbundna försökssändningar med television.

Döda: 19.2. Axel Pehrsson-Bramstorp, partiledare för bondeförbundet, statsminister.

1955

Ett allt större intresse för internationella frågor präglade verksamheten. För första gången fanns FN:s fana med vid 1 majdemonstrationen. Föredrag hölls på temat "Angår det oss att andra folk svälter?"

1.1. Den allmänna sjukförsäkringen träder i kraft. 7.2. En riksinsamling inleds för tekniskt bistånd åt underutvecklade länder. 9.2. För att motverka inflationen införs en bilaccis på tio procent och en investeringsavgift för företag på 12 procent. 9.3. Republikanska klubben som vill verka för republik i Sverige bildas av bl.a. författaren Vilhelm Moberg. 24.3. Sedan både högerpartiet, Dagens Nyheter och högre militärer krävt svensk atombomb, förklarar försvarsminister Torsten Nilsson att detta inte är aktuellt. 25.5. Riksdagen beslutar att staten skall lösa in LKAB där den redan äger hälften. 26.8. De första biblioteksersättningarna till författare betalas ut, 2 öre för varje lån. 12.9. Gunnar Sträng blir finansminister. 1.10. Motboken avskaffas. 16.10. I folkomröstningen om övergång till högertrafik vinner vänsteranhängarna med 82,9 procent. 16.12. I en ny sociallag försvinner slutgiltigt begreppet fattigvård.

1956

När Z Höglund gick bort detta år skrev Morgon-Tidningen om honom att han "ägde hjärtats storhet och viljans obetvingade kraft". Olof Palme höll föredrag på temat "de nya perspektiven". Under hösten fick Stockholm två nya socialdemokratiska tidningar när LO övertog Torsten Kreugers Aftonbladet och Stockholms-Tidningen.

23.5. Riksdagen avskaffar priskontrollen som infördes under kriget. Så gott som alla priser är nu fria. 24.5. Radiotjänst får monopol på TV-sändningar. 25.6. För att avhjälpa den svåra

bostadsbristen beslutar riksdagen att 53 000 lägenheter skall byggas på ett år. 16.9. Högern får stor framgång i valet till andra kammaren. Regeringspartierna går tillbaka men behåller majoriteten.

1957

Verksamheten detta år dominerades av folkomröstningen om tjänstepension (ATP). Ordförande i stockholmskommittén för lagfäst tjänstepension (Linje 1) var Nancy Eriksson. I Stockholm fick Linje 1 drygt 46 % av rösterna vilket var en stor framgång. Resultatet i folkomröstningen ledde till att Bondeförbundet lämnade koalitionsregeringen.

22.5. För att motverka ungdomsfylleriet höjs åldersgränsen för spritinköp från 18 till 21 år. Promillegränsen för bilförare sänks från 0,8 till 0,5. 2.7. Bondeförbundet byter namn till centerpartiet. 2.8. Regeringen lägger fram förslag om behörighet för kvinnor till prästtjänster. 27.8. Fall av "asiaten", den största influensaepidemin sedan spanska sjukan. 1918-19 registreras i Sverige. 2.10. Kyrkomötet säger nej till regeringens förslag om kvinnliga präster. 4.11. Kvinnliga trafikvakter s.k. lapplisor, börjar tjänstgöra.

1958

Nyval till andrakammaren på grund av pensionsfrågan och kommunalval samma år. Båda valen gick bra för Socialdemokraterna. Makten i stadshuset återtogs efter 8 års borgerligt styre. Hjalmar Mehr blir finansborgarråd. Torsten Sundström blir borgarråd och efterträds som kommunsekreterare av Sten Andersson. Huvudtalare på 1 maj var Tage Erlander och författaren Harry Martinsson.

1959

Åter stod pensionsfrågan i centrum för debatten och ett par representantskapsmöten ägnades helt åt denna fråga. I maj beslutade riksdagen att ATP skulle införas.

8.4. Till följd av den hela tiden ökade biltrafiken beslutar riksdagen om en stor upprustning av vägnätet. 14.5. Efter två dagars hård debatt godkänner riksdagen regeringens proposition om ATP med röstsiffrorna 115–114, en folkpartist lägger ned sin röst. 10.9. Regeringen vägrar godta högerledaren Jarl Hjalmarsson som delegat till FN:s generalförsamling på grund av hans

utrikespolitiska uttalanden. 14.12. Socialdemokraterna splittras i fråga om en svensk atombomb och föreslår att man tills vidare bedriver skyddsforskning för att kunna fatta beslut senare.

1960 – 1969

Folkhemsbygget fortsätter, de allmänna sjukkassorna ersätts av Försäkringskassan. Socialförsäkringssystemet byggs ut. Djärva grepp tas mot bostadsbristen och miljonprogrammet, en miljon nya bostäder på 10 år, startar. Det internationella engagemanget ökar starkt. Motståndet mot Vietnamkriget kanaliserar vänstervågen och radikaliserar ungdomen. Kårhuset i Stockholm ockuperas av studenterna. Över hela Europa och i USA förs öppen kamp mot rasism, förtryck och imperialismen.

I Stockholm byggs det för fullt på Järvaältet och i Skärholmenområdet. 1968 års val blir det näst bästa någonsin för Socialdemokraterna.

1960

Arbetarekommunen fyllde 60 år och detta firades på Operan. En föreställning av Aniara gavs och författaren Harry Martinsson presenterade verket. 1:a majfirandet började förändras. Större uppmärksamhet riktades mot internationella frågor och demonstrationståget organiserades mera genomtänkt. Andrakammarvalet gick bra och Socialdemokraterna i Stockholm fick ytterligare ett riksdagsmandat. Ett uppmärksammat inslag var när kända politiker, som pris i en vadslagning för en dag återgick i sina gamla yrken. Torsten Nilsson som murare, sjuksköterskan Nancy Eriksson gjorde en arbetsdag i vården, Sigrid Ekendahl blev åter servitör.

1.1. Omsättningsskatten som togs ut under kriget återinförs med fyra procent på all försäljning. 8.1. Flera antisemitiska aktioner utförs i landet samtidigt med en våg av antisemitiska tilltag Europa. 16.1. Det svenska flygplanet Draken överskrider dubbla ljudhastigheten. 28.1. Sveriges första journalisthögskola invigs i Stockholm. 19.2. Enligt förslag till ny namnlag, skall hustrun kunna behålla sitt släktnamn i äktenskapet. 18.3. LO och SAF enas om att särskilda kvinnolöner skall avskaffas inom fem år. 10.4. De första kvinnorna prästvigs. 11.4. Regeringen lägger fram en plan om kraftig utbyggnad av universiteten, framförallt inom teknik och naturvetenskap. 17.5. Regeringen beslutar att samhällskunskap skall bli självständigt ämne på

gymnasiet. 19.7. Regeringen sänder 600 man till FN:s styrka i inbördeskrigets Kongo. 18.9. I valet till andra kammaren går socialdemokraterna fram något medan högern för första gången på länge backar.

Döda: 31.1. Victor Sjöström, filmregissör och skådespelare. 8.5. Hugo Alfvén, tonsättare. 9.9. Jussi Björling, operasångare.

1961

1:a majdemonstrationen hade en markerad internationell prägel. 104 nationsfanor i fanborgen representerande FN:s alla medlemsstater. En stor manifestation hölls på kvällen den 28 september som en hyllning till minnet av Dag Hammarsköld som omkommit i en flygolycka i Afrika. Fackeltåget till gärdet var 4 kilometer långt. Omkring 150 000 människor deltog i manifestationen som arrangerades av FN-föreningen tillsammans med arbetarekommunen.

7.3. »Piratradiosändaren« Radio Nord börjar reklamfinansierade sändningar från ett Nicaraguaregistrerat fartyg som ligger på internationellt vatten i Östersjön. 22.8. I ett tal på metallarbetarförbundets kongress meddelar statsminister Erlander att Sverige inte kommer att söka medlemskap i EEC. 1.12. Nämnden för internationellt bistånd, NIB, som skall sköta Sveriges hjälp till utvecklingsländer, inrättas.

Döda: 19.7. Hjalmar Gullberg, författare, ledamot av Svenska Akademien. 17.9. Dag Hammarskjöld, FN:s generalsekretärare, ledamot av Svenska Akademien. 21.10. Nils Ferlin, författare. 3.12. Fredrik Böök, litteraturhistoriker, kritiker, ledamot 1964 av Svenska Akademien.

Lennart Hyland lyckades i sitt underhållningsprogram *Hylands Hörna* bryta igenom flera gränser. En kväll före jul 1962 kom som en överraskande gäst statsminister Tage Erlander och drog en skröna på genuint värmlandsmål. Ett sådant uppträdande av en statsman hade aldrig tidigare förekommit.

1962

Kommunalval och hög aktivitet omkring de kommunala frågorna. Stadens medborgare uppmanades att komma in med förslag om sådant de ville förändra. 4 700 förslag sändes in! Den största

frågan i valrörelsen handlade om bebyggelsen av Järva-fältet där 90 000 stockholmare lovades bostäder.

1963

Den internationella prägeln av 1:a majfirandet fortsatte. FN:s generalsekreterare U Thant skulle tala. Dock lyckades den svenska högern genom en häftig kampanj stoppa U Thants medverkan. Torsten Nilsson läste upp generalsekreterarens tal som skickats med telegram till Stockholm. Sten Andersson utsågs till partisekreterare och efterträddes av Björn Björnström som kommunsekreterare.

1964

Rockmusiken gör inträde i valrörelsen till riksdagens andra kammare. Vid upptaktsmötet i Eriksdalshallen spelade ett av Sveriges då populäraste band, Spotnicks. Det uppges att en del av publiken höll händerna för öronen under framträdandet. Valet innebar en marginell framgång och på grund av förändring i antalet stockholmsmandat som gjordes detta år förlorade Socialdemokraterna i Stockholm ett mandat i riksdagen.

1965

Nya grepp prövades för att få fler medborgare att engagera sig i politiken. Intresserade erbjöds att delta i studiegrupper och nära 200 sådana grupper kunde bildas. Representantskapets internationella engagemang var starkt. Av 90 motioner handlade hälften om sydafrikafrågan och apartheid. Även Vietnam började uppmärksammas i allt större omfattning. Representantskapet beslutade också att uttala sig för bildandet av ett storlandsting.

1966

Kommunalvalet i september blev en stor motgång. I stadshuset förlorades 11 mandat och valet var tillsammans med 1946 års val det sämsta sedan rösträttens införande. 1:a majfirandet flyttades från Gärdet till Stadion då markförhållandena på Gärdet var alltför dåliga.

1967

Sammanstötningar med vänstergrupper på 1:a maj. Vänsterungdomarna anförda av bland andra Jan Myrdal försökte hindra LO:s ordförande Arne Geijer att tala. Många greker deltog och fick stöd i sina protester mot statskuppen som genomfördes i

Grekland några dagar innan 1 maj. Årsmötet hade att behandla 110 motioner vilket krävde flera ajourneringar. När årsmötet äntligen var över hade det pågått i sammanlagt 29 timmar! Till USA:s president Lyndon B Johnson sändes ett telegram med krav på att "Vietnams folk fritt får bestämma över sitt öde".

1968

Det mytomspunna året. Symbolen för vänstervågen. Arbetarekommunen och Svenska kommittén för Vietnam genomförde ett av de mest uppmärksammade evenemangen under hela 1900-talet. Den stora Vietnam-demonstrationen till Sergels torg den 21 februari. På mötet talade Nord-Vietnams ambassadör Nguyen Tho Chanh och Olof Palme. På 1 maj, som detta år firades på Östermalms IP på grund av ombyggnadsarbeten på Stadion, talade den grekiska sångerskan Melina Mercouri om frihetskampen i Grekland.

Riksdagsvalet blev en stor framgång, det näst bästa resultatet någonsin och egen majoritet i riksdagen. John-Olof Persson utses som kommunsekreterare efter Björn Björnström.

1.1. Ecklesiastikdepartementet byter namn till utbildningsdepartementet. 21.2. Utbildningsminister Olof Palme går i en Barn-Vietnamdemonstration tillsammans med Nordvietnams Moskva-ambassadör och håller ett USA-kritiskt tal. 8.3. USA hemkallar sin ambassadör med anledning av Olof Palmes demonstration. 19.3. Regeringen föreslår femdagarsvecka i skolorna från höstterminen 1968. 8.3. Regeringen beslutar att 110 km/tim är högsta hastighet på motorväg. 17.5. Riksdagen fattar ett första beslut om representationsreform med enkammarriksdag och gemensam valdag för riksdags- landstings- och kommunalval. 16.8. Regeringen undertecknar fördraget om icke-spridning av kärnvapen och omöjliggör därmed en svensk atombomb. 15.9. I det sista andrakammarvalet får socialdemokraterna för första gången sedan världskriget egen majoritet. Centern blir största oppositionsparti. 19.12. Saab i Linköping och Scania i Södertälje går samman i den hittills största industrifusionen. Döda: 16.3. Gunnar Ekelöf, författare, ledamot av Svenska Akademien. 21.5. Bror Hjort, konstnär. 6.8. Ivar Tengborn, arkitekt till bl.a. Stockholms konserthus. 1.11. Stig Hansson, signaturen Jules Sylvain, kompositör av populärmusik. 9.11. Jan Johansson, musiker.

1969

Första representantskapsmötet för året antog ett uttalande mot Francodiktaturen i Spanien som med våld och terror lyckats behålla makten över spanjorerna i 30 år. Representantskapet var en livlig och debattlysten församling. Årsmötet tog tre dagar att genomföra. Dessutom fick fyra dagar ägnas åt de 171 motioner som skrivits till partikongressen. Olof Palme, nu som partiordförande, talade om 70-talets politik på representantskapet i november.

REGERINGSSKIFTE 1976–1982 & 1991–1994

När de borgerliga partierna efter 44 år i opposition 1976 kunde bilda regering blev det i praktiken en period då de borgerliga försökte visa sig vara bättre socialdemokrater än socialdemokraterna själva. Regeringarna (den ena kombinationen avlöste den andra, under sex år hann Thorbjörn Fälldin med tre regeringar och Ola Ullsten en) drev i huvudsak en expansiv ekonomisk politik, ökade de offentliga utgifterna kraftigt och försökte finsnickra på olika sociala program.

Trots interna motsättningar lyckades de borgerliga partierna vinna valet 1979, men majoriteten hade krympt till ett mandat. En ny trepartiregering bildades men den knappa majoriteten gjorde att riksdagen kunde bevara det inflytande den fått under minoritetsregerandet.

Med tanke på de enorma påfrestningar som hela västvärldens ekonomi utsattes för i samband med den första oljekrisen några år tidigare kan de ekonomisk-politiska åtgärderna med nöd och näppe få godkänt. Situationen var svår och det fanns länder som klarade sig ännu sämre än Sverige.

När det gäller allmänpolitiska åtgärder var situationen en annan. De tre partier, som i olika kombinationer, ingick i regeringskoalitionerna, hade aldrig presenterat något gemensamt program, och den enda gemensamma nämnare som kunde produceras var åtgärder för att understryka att partierna var "socialt medvetna" och beredda att satsa stort på offentliga välfärdsprogram. Därmed blev det aldrig fråga om någon kursförändring i politiken. De gångna 44 årens socialdemokratiska politik fortsatte ytterligare sex år.

Kärnkraftens risker

Trepartiregeringen skulle under hela sin regeringstid brottas med två stora problem: kärnkraftsfrågan och ekonomin.

Det sistnämnda gjorde att regeringen tvingades öppna en "akutmottagning" för krisdrabbade företag.

Hela varvsindustrin hotades av nedläggning till följd av utlandskonkurrens och en vikande marknad. Genom att gå in med omfattande krediter och man tvangs även att devalvera kronan

1977 med tio procent för att förbättra exportindustrins konkurrensläge.

Centerledaren Thorbjörn Fälldins kategoriska ställningstagande i kärnkraftsfrågan gjorde att den borgerliga regeringen hamnade i en akut kris direkt efter valet när de ställdes inför frågan om laddningstillstånd till nya kärnkraftverk. Det borgerliga regeringsalternativet hotade att haverera redan innan någon regering kunnat bildas. Fälldin tvingades till en kompromiss som sedan förföljde honom innan någon regering kunde bildas. Han "nådde inte riktigt ända fram" som han uttryckte det.

Under den fortsatta regeringsperioden var regeringen hela tiden förlamad av motsättningar i kärnkraftsfrågan. Centern kom 1978 med nya krav. Centerns ständigt nya krav för laddningstillstånd gjorde att moderaterna och folkpartiet helt enkelt inte längre orkade fortsätta samarbetet. I stället bildade folkpartiet en minoritetsregering med Ola Ullsten som statsminister. Denne visade sig i vissa avseenden mer handlingsförmögen än den tidigare trepartiregeringen.

Kärnkraftsolyckan i Harrisburg/USA 1979 aktualiserade frågan om kärnkraftens risker. Partierna kunde enas om en folkomröstning i frågan, tre partier kämpade om väljarnas gunst.

Bakom linje 1 stod moderata samlingspartiet och kärnkraftsindustrins intresseorganisationer. Denna linje önskade att redan beslutade kärnkraftverk skulle byggas och användas under hela sin tekniska livstid. Bakom linje 2 stod socialdemokraterna och folkpartiet. Denna linje presenterade sig som en nej-linje, men stod i själva verket nära linje 1. Först utbyggnad, sedan avveckling var denna linjes alternativ. Bakom linje 3 stod centerpartiet, vpk och olika miljöorganisationer. Detta var en renodlad avvecklingslinje.

Omröstningen ägde rum den 23 mars 1980. Omröstningen kan sägas ha blivit en seger för den försiktiga användarlinjen. Linje 2 fick 39,1 procent, avvecklingslinje 3 fick 38,7 procent medan linje 1 fick 18,9 procent. Efter valet försvann kärnkraftsfrågan mycket snabbt från den politiska dagordningen. Senare beslutade riksdagen om utbyggnad av 12 reaktorer.

Valperioden 1979 – 1982

Ur rent borgerligt perspektiv var det höga skattetrycket den mest åskådliga symbolen för "ofriheten" i Sverige. Främst på de borgerligas önskelista hade sedan länge stått en minskning av marginalskatten, vilka på grund av inflationen snabbt steg även vid relativt begränsade inkomster.

Mittenpartierna centern och folkpartiet lyckades nå en överenskommelse med socialdemokraterna om en sänkning av inkomstskatten (överenskommelsen fick i folkmun namnet "den underbara natten"). Moderaterna ställdes åt sidan och lämnade regeringen. Än en gång hade en borgerlig regering spruckit. Ett nyval tycktes stå för dörren, men i stället bildade centerpartiet och folkpartiet en koalitionsregering som förfogade över 102 av riksdagens 340 mandat. Denna regering satt mandatperioden ut.

Socialdemokratin tillbaka vid makten 1982

Valet 1982 visade att väljarna tröttnat på den borgerliga splittringen och att de varit oförmögna att kraftfullt ta itu med de ekonomiska problemen.

Den nya socialdemokratiska regeringen, under Olof Palme som statsminister och Kjell-Olof Feldt som finansminister, gjorde en verklig rivstart genom att devalvera den svenska kronan med 16 procent. Det var fräckt men gav intryck av beslutsamhet.

Regeringen proklamerade att den skulle följa "tredje vägens" politik. Denna skulle inriktas på finansiell åtstramning, men utan social nedrustning.

"Marknadsekonomiskt Alternativ för Sverige"

Under de nio åren i opposition mellan 1982 och 1991 arbetades bland annat ett gemensamt borgerligt regeringsprogram fram, inom ramen för "Marknadsekonomiskt Alternativ för Sverige". Därmed hade regeringen Bildt 1991 basen för ett offensivt regeringsprogram och det skedde saker i politiken på ett helt annat sätt 1991–1994 jämfört med 1976–1982.

Till detta kom också att de borgerliga partierna för första gången kom att få två nya borgerliga partier, vilket gav dem extra kraft i regeringsbildningen.

Kristen Demokratisk Samling som för första gången erövrade mandat i riksdagen (26) mandat efter sitt grundande 1964.

Partiet bytte namn till Kristdemokratiska samhällspartiet (fortfarande förkortat KdS) år 1987 och till Kristdemokraterna (kd) år 1996.

Ytterligare ett nytt parti uppenbarade sig i riksdagen 1991, Ny demokrati (nyd), grundat som missnöjesparti av företagsledaren Ian Wachtmeister och skivbolagsdirektören Bert Karlsson. Dess populistiska agitation riktades främst mot socialdemokraterna men också mot det politiska etablissemanget i stort och mot en byråkratiserad statsmakt. Partiet fick 6,7 procent av väljarna och 25 mandat vid starten 1991.

Vid valet 1991 räckte stödet att hjälpa den borgerliga oppositionen att rösta igenom att slopa förslaget till löntagarfonder som socialdemokraterna lagt fram 1983.

Men när socialdemokraterna återkom till makten 1994 blev det "återställare" för hela slanten.

Löntagarfondsfrågan

Löntagarfonder infördes 1984 på förslag av socialdemokraterna. Fonder med uppgift att köpa aktier i näringslivet. Dessa kom att bli den främsta frågan för borgerligheten att avskaffa. Avsikten var att ge löntagarna ökat inflytande i näringslivet.

Fonderna var fem till antalet. De avskaffades 1992 till stor glädje för den borgerliga regeringen.

Carl Bildt, född 1949, riksdagsledamot från 1979, ledare för Moderata samlingspartiet 1986–1999, statsminister 1991–1994. Kom in i riksdagen där han utkämpade dueller med Olof Palme om utrikespolitiken. Under åren efter Palme övertog han alltmer rollen som en tongivande politiker inom oppositionen.

Som statsminister i början av 90-talet fick han svårigheter att samregera med centerpartiet och det blev inte bättre av att Sverige samtidigt råkade in i en djup ekonomisk kris.

Efter valförlusten 1994 tillträdde Bildt för en tid av två år ett uppdrag för EU i Bosnien som fredssamordnare.

Folkomröstning om svenskt inträde i EU

Vid sidan av de ekonomiska problemen var huvuduppgiften för den nya regeringen att förhandla fram ett inträdesavtal till den europeiska unionen. Men intresset för detta område var emellertid begränsat. Förhandlingsresultatet som presenterades i mars 1994 innebar bl.a. att Sverige skulle betala en "årsavgift" till EU på 18 miljarder. Av detta beräknades 8–10 miljarder komma tillbaka i form av jordbruksstöd, vilket emellertid skulle avregleras efter hand.

I november 1994 gavs svenska folket tillfälle att i en folkomröstning ta ställning till frågan om Sverige skulle söka inträde i EU. Röstsiffrorna blev 52,3 procent JA röster och 46,8 NEJ röster. Den 1 januari 1995 markerade Sveriges inträde i unionen med att den svenska flaggan hissades i Bryssel vid sidan av de fjorton övriga medlemsflaggorna. Sveriges EU-inträde innebar en förskjutning åt höger.

Statliga företag började säljas ut

Det fanns också ett febrilt drag i den borgerliga regeringsverksamheten för ett regimskifte. Statsföretag AB, som bildats i slutet av 60-talet som paraplybolag för statliga företag, började säljas ut. Det var vid den tiden landets femte största företag, ett snabbväxande konglomerat med verksamheter från mineralullstillverkning till bryggerier. Systembolaget gick in på plats 17. Till detta kom de stora affärsverken, Televerket, Domänverket, Postverket, Vattenfall. Marknadstänkandet utsträcktes även till de statliga verken. Posten och Televerket omvandlades till vinstdrivande företag ("bolagiserades"). Det statliga monopolet på tele- och postområdet upphörde formellt. (kanske det mest olyckliga beslutet jämte järnvägen senare.)

Även på en mängd andra områden utvecklades en rastlös aktivitet. Nedskärningar i socialförsäkringssystemets bromsades dock. Detta tack vare folkpartiledaren Bengt Westerberg, som framträdde som försvarare av välfärdsstaten.

Socialdemokraterna tillbaka till makten 1994

Att socialdemokraterna skulle förlora valet 1994 var inte väntat. Tre år av nedskärningar, ekonomisk stagnation, finansskandaler och galopperande statsskuld var inte ägnat att skapa förtroende.

Socialdemokraterna kunde föra valrörelsen på egna villkor. De behövde inte utlova en enda ny reform, endast uttrycka ambitioner att sanera statens finanser.

Ny Demokrati hade upplösts av inre stridigheter och försvann ur riksdagen. KDS klarade sig kvar med minsta möjliga marginal (4,1 procent). Miljöpartiet gjorde comeback. Belysande för vänstervinden var att Vänsterpartiet gick framåt med 1,7 procent. Socialdemokraterna gjorde ett av sina bästa val sedan andra världskriget.

Återställarpolitik

Den nya socialdemokratiska regeringen sökte genomföra en återställarpolitik. I den första budgeten 1995 aviserade den nya finansministern Göran Persson fortsatta besparingar på 22 miljarder. Saneringsarbetet underlättades av förbättrade konjunkturer och en stark kronkurs. Det svenska näringslivet gick på nytt för full maskin, men arbetslösheten förblev hög. I insikt om välfärdsamhällets och demokratins framtid var regeringen mån om att få ned arbetslösheten.

Regering med en mycket stark kvinnorepresentation

Regeringens sammansättning utmärktes av en mycket stark kvinnorepresentation. 11 av de 22 statsråden i den nya regeringen var kvinnor. Även på utbildnings- och forskningsområdet markerade regeringen en klar ambition att skapa en mer jämställd fördelning mellan könen.

Ingvar Carlsson överraskade genom att avgå

Till partiordförande och statsminister utsågs först Mona Sahlin som stigit upp som en lysande politikertalang. När det visade sig att hon använt tjänstekontokortet för privata inköp (som hon senare betalade) uppstod en mediastorm som skadade hennes "aura". Efter övertalning blev Göran Persson ny partiordförande och statsminister.

LANDSORGANISATIONEN (LO)

Centralorganisation för de fackförbund som huvudsakligen organiserar arbetare, men också vissa grupper av tjänstemän (främst inom den offentliga sektorn), bildad 1898. LO omfattar 20 fackförbund med drygt 2,2 milj. medlemmar. De flesta förbunden är industriförbund, dvs. organiserar var för sig alla arbetare inom vissa företag.

De största förbunden inom LO är Kommunalarbetsförbundet, Metall, Statsanställdas förbund (SEKO), Handels, Byggnadsarbetarförbundet och Industrifacket.

SEKO (Facket för service och kommunikation), fackförbund bildat 1995 (dess tidigare namn var Statsanställdas förbund). Det organiserar medlemmar inom t.ex. post-, tele-, sjöfarts- och energisektorn.

LO-ordföranden genom tiderna

Fredrik Sterky	1898 – 1900
Herman Lindqvist	1900 – 20
Arvid Thorberg	1920 – 30
Edvard Johansson	1930 – 36
Albert Forslund	1936
August Lindberg	1936 – 47
Axel Strand	1947 – 56
Arne Geijer	1956 – 73
Gunnar Nilsson	1973 – 83
Stig Malm	1983 – 93
Bertil Jonsson	1993 – 2000
Wanja Lundby-Wedin	2000 –

KOLLEKTIVANSLUTNINGEN TILL LO BLEV BÅDE EN SPORRE OCH ETT PROBLEM

Det är knappast någon politisk fråga som upprört borgerligheten så mycket som kollektivanslutningen till LO. Landsorganisationen bildades 1898 men det nybildade LO var extremt fattigt vid sin start och här hade partiet socialdemokraterna ett försprång på nära åtta år. Också inom LO var man länge betänksam att bli sammanblandad med "ett socialistiskt parti," sådan var stämningen vid denna tidpunkt.

Begreppet arbetarrörelsen, socialdemokraterna och LO blev ett begrepp nästan samtidigt som organisationerna bildades och som vi kan se av biografierna kom ledningspersonerna att röra sig i båda lägren. Och än tydligare blev det när storstrejken 1909 och tidigare konflikter rörande löner och avtal.

I ett par av LO:s kongresser var kollektivanslutningen uppe till debatt och speciellt är ärendet behandlat i LO:s första jubileumsskrift (LO:s kvartalsskrift 1898–1923) skriven på uppdrag av Sigfrid Hansson, Per Albin Hanssons bror.

Många s.k. tunga namn i de stora industrifacken hade många invändningar till åtgärden. Men det slutade efter ett par kongresser i en kompromiss: LO:s medlemmar som så ville kunde reservera sig och det var kassörernas uppgift att noga anteckna de reservationer som kom in. Men kollektivanslutningen fick efter nio decenniers överväganden sin slutliga lösning. Den 29 november 1978 avgör riksdagen som då har en borgerlig majoritet att kollektivanslutningen till ett politiskt parti är emot grundlagen. Den 24 september 1987 beslutar partistyrelsen att kollektivanslutningen för alla LO:s medlemmar skall avskaffas.

ATT CITERA NOBELPRISTAGARE

Som 23-åring flyttade jag 1945 från Älvsbyn till Stockholm där jag fortfarande bor. Efter min pensionering 1988 fick jag idén att skriva en bok vilket också skedde. Boken fick titeln "Norrbottnen i våra hjärtan" och kom ut 1992. I min bok har jag ett avsnitt om akademiledamoten och nobelpristagaren Eyvind Johnson (1900–1976). Johnson delade litteraturpriset med Harry Martinsson 1974. En nobelpristagare född så långt norrut som Johnson var givetvis sällsynt, han var också den enda norrbottning som tilldelats ett nobelpris. Motiveringen till priset: "För en i länder och tider vittskådande berättarkonst i frihetens tjänst."

Eyvind Johnson var uppvuxen i Boden, som fick stadsprivilegier 1919. I Boden kom att uppföras inte mindre än åtta regementen och under kriget var staden ofta förlagd i mörker. Han debuterade 1923 med novellsamlingen "De fyra främlingarna". Genombrottsboken "Stad i mörker" (1927) handlar om Boden. En annan uppmärksammad bok av honom var den självbiografiska "Romanen om Olof" (1–4, 1934–37), där han med stor konst skildrar sin fattiga uppväxt i Norrbotten. Vidare har han skrivit "Strändernas svall" (1946). "Några steg mot tystnaden" (1973) och "Hans nådes tid" (1960) från Karl den stores epok.

Det som också kännetecknar Eyvind Johnson är att han tidigt var emot både kommunism och fascism. Kommunismen hade han i Boden på nära håll men han varnade för bådass utveckling. Han gestaltade sitt patos för demokrati och frihet. Eyvind Johnson uppfordrade andra författare, att visserligen har vi en luggsliten demokrati, fast ändå den bästa vi har:

"Tala om farorna med kommunism och fascism och om författarnas neutralitet, tala om det tusen gånger, ta risken att bli hes. Ta risken att inte vara berömd om 10 år. Och ta den oerhörda risken att inte roa sin läsekrets".

I ett anförande om den ryska revolutionen betonade han, att han då som nu drömde om en värld där rika inte kunde utsuga den fattige. Där alla har lika stor rätt till brödet och kunskapen och där staten och dess synliga organ, polismakten inte kan förtrycka individen.

Hjalmar och Anna Branting

Excellensen,
statsmannen
1924.

MasOlles teckning av
Hj. Branting. 1910.

Branting i talarstolen
på Gärdet 1 maj 1917.

Fru Anna Branting,
(René) 1918.

Branting, Anna, 1855–1950, författare och teaterkritiker (signatur *René*), gift med Hjalmar Branting från 1884. Av hennes fem romaner anses den bästa vara *Staden* (1901), som handlar om otrohet och kvinnans självständighet.

Fotografier ur Gerhard Magnussons bok «*Hjalmar Branting i närbild*», Axel Holmströms förlag Stockholm 1939. Under ett kvarts sekel hade Magnusson tillfälle att följa Brantings publicistiska gärning under många år.

SOCIALDEMOKRATENS REDAKTION 1901

Hj. Branting, huvudredaktören.
C.N. Carleson, utrikesredaktören.

Gerhard Magnusson och Fredrik
Nilsson, reporter och referenter,
Pehr Eriksson, red.sekretärare.

SAMMANFATTNING

Efter att grundligt lärt känna socialdemokratins tidigare ledare genom deras biografier är det lämpligt att stanna upp vid några och spegla deras bakgrund.

Först blev jag nyfiken på Fredrik Vilhelm Thorsson, skomakare från Ystad och en av den svenska socialdemokratins banbrytare. Han blev tidigt en av arbetarrörelsens främsta agitatorer i Skåne, känd som drastisk och slagfärdig. 1896 tog Thorsson initiativet till Ystads Folkets park, vars föreståndare han sedan blev till 1915 och där han utförde en kulturgärning av stor betydelse. Politiken kallade emellertid honom till större uppgifter.

1902 blev Thorsson en av de fyra första socialdemokraterna i riksdagen. Den tidigare försvarskritikern ledde omsvängningen inom partiet till en mer försvarsvänlig politik i samverkan med liberalerna. 1918–20 var han finansminister i Edéns regering, därpå en kort tid handelsminister och sedan åter finansminister i Brantings ministärer 1921–23 och 1924–25. Som sådan var han sparsam och försiktig. Budgeten skulle vara i balans och upplåning bekämpades. Thorsson blev allmänt erkänd för sin skicklighet trots bristfällig skolbildning. 1914 valdes Thorsson till ledamot av riksbanksfullmäktige. Han var vid sidan av Branting den tidiga socialdemokratins största namn och aktad för sin omutliga rättrådighet, generositet och humor.

Vi har redan lärt känna skraddargesällen August Palm som dock aldrig uppnådde någon statsrådspost men väl fyllde sin plats som agitator och inspiratör. Samt drivkraften med starten av tidningen *Social-Demokraten* och bildandet av arbetarepartiet, varför hans roll är väl fylld i sammanhanget.

Handelsbiträdet Per Albin Hansson, partiordförande och statsminister efter Branting, blev en oomstridd ledare under andra världskriget. Gustav Möller, *socialsveriges* skapare, chefredaktör, socialminister i flera regeringar, kommunistbekämpare tillsammans med Branting.

Lantarbetarynglingen Gunnar Sträng som tillsammans med författaren Ivar Lo Johansson tog sig an lantarbetarbefolkningens svåra lott. Sträng, folkhushållningsminister, social- och finansminister. Signe Vessman, sömmerskornas ordförande, redaktör för kvinnoförbundets tidning, Morgonbris, riksdagsledamot efter Brantings hastiga bortgång 1925.

Den blekingska fiskarsonen Fabian Månson, rallare, agitator, tidningsman och riksdagsman, filosofie hedersdoktor 1932 för sitt historiska kunnande.

Herman Lindqvist från Arboga, LO-ordförande i tjugo år, socialminister och chef för Socialstyrelsen, talman. Om Lindqvist sägs att han kom från landets djupa led, vilket skedde av flera i politiken.

Sjukvårdsbiträdet Wanja Lundby-Wedin, LO-ordförande 2000. Den första kvinnan på den posten.

Många märkbara personer har inte bara passerat revy utan efterlämnat tydliga fotospår av sina gärningar. Några spände dock sina bågar för hårt, som chefredaktören för Malmö-tidningen Arbetet, Axel Danielsson och LO:s första ordförande Fredrik Sterky.

Några har också fått plikta med sina liv, Olof Palme, Anna Lindh och Dag Hammarskjöld, FN:s generalsekreterare som omkom i en flygolycka i Zambia 1961 under Kongokrisen.

Låg- som högutbildade tog på sig ansvarsfulla politiska uppdrag.

John Rosén

LITTERATURKÄLLOR

- Svensk arbetarrörelse i ord och bild 1881–1955.
Huvudredaktör: Ture Nerman. Tidens 1956.
- Arbetarrörelsens krönika i ord och bild. 1881–1938.
Huvudred. Gunnar Gunnarson. Tidens 1970.
- Svensk arbetarrörelse under hundra år.
Huvudred. & textförfattare Ture Nerman. Tidens 1938.
- Hundra år i Sverige. Krönika över ett sekel. Bonniers 2000.
- 20:e århundradets När Var Hur.
Vårt makalösa sekel ur svenskt perspektiv. Forum 1999.
- Sveriges historia. Koncentrerad uppslagsbok. Fakta, årtal. Jan Melin,
Alf Johansson, Susanna Hedborg, Prisma 1997.
- Folket i Bilds Banérförarböcker 1949–52 (10 stycken).
- Zäta Höglund, 3 vol./memoarer:
Härliga tider 1900–01. Från Branting till Lenin 1912–16.
Revolutionens år 1917–21. Tidens förlag, 1951, -53, -56.
- Svenska Folkkrörelser. Huvudredaktör: Sigfrid Hansson
Lindfors Bokförlag AB 1936

Böcker

- Ernst Wigforss: Socialism i vår tid. Tidens 1952.
- Gustav Möller: Revolution och socialism. Tidens 1975.
- Bengt Schüllerqvist: Från Kosackval till Kohandel,
SAP:s väg till makten. Tidens 1992.
- Jan Lindhagen: Socialdemokratiska program, första delen.
Tidens 1972.
- Arbetarrörelsens efterkrigsprogram:
De 27 punkterna med motivering. 1944.
- Herman Lindqvist: Historien om Sverige. Norstedts 2000.
Avsnitt: Sprängningen av Amalthea i Malmö hamn 1908.
Första världskriget 1914–18 samt andra världskriget 1939–45.
- Hans Dahlberg: Hundra år i Sverige. Bonniers 1999.
- Alvar Alsterdal: Samtal med Tage Erlander. 1967.
- Yngve Möller: Östen Undén – en biografi. Norstedts 1986.
- Anders Isaksson: Per Albin Hansson – IV Landsfadern.
Wahlström & Widstrand 2000.
- Staffan Skott: Aldrig mer. Hjalmarson & Högberg 1999.

Publikationer

- Populär Historia nr 4, 2003.
- Socialdemokratiska Magasinet, Jarlen nr 4, 2003.
- Posttettans minneskrift 50 år, 1890–1940.
Nerman / Rismark.
- Posttettans minneskrift 1890–1990. Rosén/Heving.
- Föreningen Kurskamraternas Minnesskrift 1992. Rosén/Lundell.
- Postklubbens 50-årsskrift. Norstedts 2000.
- Socialdemokraternas 50-årsskrift, 1903–53.
- Avdelning ett, kräver: SEKO-post. Norstedts 2000.
- Bonniers Stora Lexikon

Det bör noteras att fotografierna på de allra äldsta biografierna har hämtats ur Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Upplandsgatan 4, Stockholm. Även texterna är reviderade.

